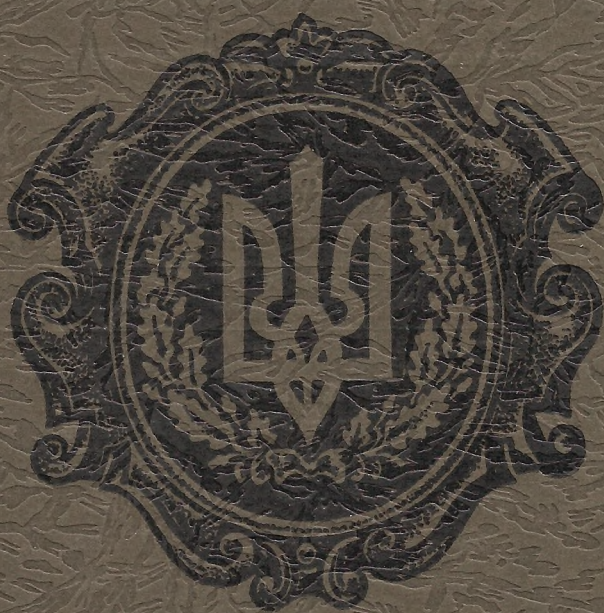

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРУПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

10

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 10 (451), October, 1985, Vol. XXXVIII

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васюкович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськіз, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цябалістий.
Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1985-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	35 дол.	18 дол.	10 дол.	3.50 дол.
Австрія	600 шіл.	350 шіл.	200 шіл.	60 шіл.
Аргентина	2000 пез.	1000 пез.	500 пез.	200 пез.
Бельгія	1400 б.фр.	800 б.фр.	450 б.фр.	160 б.фр.
В. Британія	20 ф.	12 ф.	6 ф.	2 ф.
Канада	45 дол.	25 дол.	13 дол.	4.50 дол.
С Ш А	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
Німеччина	80 н.м.	45 н.м.	30 н.м.	10 н.м.
Франція	200 фр.	120 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	200 кор.	120 кор.	70 кор.	25 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкл.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 10 (451)

ЖОВТЕНЬ, 1985

Річник XXXVIII

Зміст X-ої книжки

До питань національного визволення

С. Осінський і В. Тесляр: ГЕРОЇЧНА ЕПОХА І ЗАХІДНІ АЛЬЯНТИ	1155
Борис Озерський: В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ	1159
Петро Одарченко: РУСИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ І БОРІТЬБА ЗА РЯТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	1163
Ярослав Гайвас: ДОБА ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ	1176
— КОНГРЕС США ВІШАНОВУЄ ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ (44-ліття Акту 30.6.1941)	1189

Справа Юрія Шухевича-Березинського

— ФАЛЬСИФІКАТ «ЛИСТА» З ЛЯВОРАТОРІЇ МОСКОВСЬКОГО КГБ	1193
Ніка Строката і Святослав Караванський: ЗАЯВА ДЛЯ ПРЕСИ	1197

Поезії, новелі

— МАЛА АНТОЛОГІЯ ВІЛОРУСЬКОЇ ПОЕЗІЇ у перекладах Л. Полтави	1198
Наталія Арсеньєва: Проліски — 1199, Воскресні! — 1200, Хоч ми листки — 1201, Тиша — 1202, І знову осінь — 1203; Максим Богдановіч: Не блищить — 1204; Олесь Барський: Мідні сосни покладай долоні — 1205, Любо знати: засинають дерева — 1206; Анатолій Вярцінський: Обростаєм... — 1207; Л. Г.: Весна — 1208; Лариса Генюш: Моя мова — 1209; Ольга Іпатова: Пісня — 1210; Якуб Колос: Батьківщино — 1211; Янка Купала: Я від вас далеко... — 1212, Зігнули чужинці... — 1213.	

Василь Мальцівський: Жінки — 1214, Жайворонок — 1215.

Йосип Тереля (Із Збірки «Гіркоти»): Слово поета — 1216, Аллі Горський — 1217.

Роман Бабовал: Байдужість — 1218, Чужинець — 1218, Вікно — 1218,

Сонце — 1219, Святість — 1219, Самота — 1219.

Борис Антоненко-Давидович: РОЗПОВІДЬ ПРО ОТАМАНА ЗЕЛЕНОГО І «ТРИПІЛЬСКУ

ТРАГЕДІЮ» 1220 |

Святослав Караванський: БАТАРЕЯ СМІХУ 1226 |

Наука, дослідження, спогади

Михайло Борис: УПА НА ЗЕМЛЯХ ЯРОСЛАВЩИНИ І ЗАСЯННЯ 1228 |

Т. Мацьків: ДЕКІЛЬКА ЗАВВАГ ДО ОДНОЇ ДИСЕРТАЦІЇ ПРО УКРАЇНСЬКУ

ПРОБЛЕМУ В ПОЛЬЩІ 1242 |

Ярослав Назиревич: ДО 40-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПАВЛА ЛОПАТИ 1255 |

Огляди, рецензії

Ярослав Коменчук: УКРАЇНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА В ОЦІНЦІ КРИТИКИ (Оцінка
журналістичної праці Романа Рахманного) 1261 |

Володимир Мошинський: АНОТАЦІЇ ДО РЕЦЕНЗІЇ К. КРУПСЬКОГО НА КНИЖКУ
ГЕНРІ ТРОЯТА «ЖИТТЯ ГОГОЛЯ» 1271 |

— НЕКРОЛОГИ: Сл. п. д-р Михайло Шевчук — 1277, Сл. п. Михайло Баняс-Грицько — 1279.

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

* 8.1.1938 — † 4.9.1985

Василь СТУС

Наді мною сине віко неба,
сіро-чорна, як земля, труна
обшиває душу. Так і треба,
вже остання лопнула струна,
вкрай напнута сподіванням. Досить,
бо немає стерпу. Твій кінець
умовляє, навчає, просить:
згинь, коли спромога. Хай ім грець,
тим літам, що будуть непрожиті,
тож бери тепер зі смертю шлюб,
бо не зійде на каменю жито
і сухий не розів'ється дуб.

*

Усе життя моє в інвентарі
тюремному розписано по пунктах
як кондаки твої і тропарі.
І тільки дух мій ярим громом бухне
над цей похмурий мур, над цю мару
і над Софіїну дзвіницю зносить
угору й гору. Хай но і помру,
вони за мене відтонкоголосять.
Три тисячі пропащих вечорів,
три тисячі світанків лебединих,
що оленями йшли між чагарів
і, мертвого, мене не розбудили.

1985

До питань національного визволення

ГЕРОЇЧНА ЕПОХА І ЗАХІДНІ АЛЬЯНТИ

Сорокріччя перемоги над гітлерівською Німеччиною, як і кожна інша річниця з цього приводу та других нагод, мусить пригадати світові цю епоху нашої історії, яку Головнокомандувач Збройних Сил України — УПА і Голова Проводу ОУН у той час назвав *найгероїчнішою* добою не лише в нашій історії. Чому західні альянти відмічають це сорокріччя з великою помпою і чому при цьому призабувають свою політичну програму в спільній боротьбі з більшевизмом як старшим братом гітлерівського націонал-соціалізму, якому більшевизм допомагав дворічною всебічною підтримкою чинити голокост і розпочати взагалі другу світову війну. Чому вони не згадують при цьому народовбивства і загарбництва своїх єхидних союзників у війні проти гітлерівської Німеччини?

Ідеї, за які західні альянти боролися проти націонал-соціалізму, були апріорно потоптані ними самими в союзі з московським більшевизмом. А вислід цього стоїть перед нашими очима. В обличчі тієї прикрої дійсності з перед сорока роками, *справжніми борцями* за вселюдські ідеали волі й справедливості були *українські підпільні воїни і такі ж підпільні воїни інших поневолених німецьким націонал-соціалізмом і московським більшевизмом народів Центральної і Східньої Європи*, а вогняним стовпом над різнею людей і народів стояла доба всесвітньої історії, якої найбезкомпромісовішим носієм була українська нація.

Зворотною подією у тій грізній різні народів за фальшиві ідеї з протиприродним партнерством західних демократій з орвелівською системою імперії зла, з антихристом проти диявола було відновлення Української Державности у червні 1941 року. Це був порив нації, яка при кожній нагоді засвідчує свою волю до суверенного життя, без огляду на таку чи іншу поставу чужосторонніх сил. Це був маяк, вогняний стовп серед страшної темряви політичних і ідеологічних мезальянсів. Прорив народу був могут-

нім. Творено адміністративний державний апарат, організовано багатогранне життя народу на власних основах, творено українські національно-державні структури, всюди перебирано владу в осередках і на місцях, організовано порядкуючу силу. Могутня мережа ОУН діяла по всіх усядах. Збройні частини, організовані незаступним крайовим провідником-героем Євгеном Легендою Климовим, замордованим гестапом, які боролися проти большевицьких орд, творили складову частину сили нації. Похідні Групи ОУН — ця політична армія нації — несли ідеї оновлення і відродження по широкій Україні. Нація піднімалася, творилася рідна державність. Заскочений німецький наїзник був зразу дезорієнтований, побоявся зразу вдарити з усією силою проти всенародного пориву, але був примушений розкрити свої карти — найперше арештуванням провідних членів УДП і провідних членів ОУН, а згодом, у вересні, генеральним наступом. У червні і вересні 1941 року був підписаний присуд смерти націонал-соціалістичній Німеччині.

Повторюємо, що державний акт 30 червня 1941 року захопив увесь народ, і що це не був акт однієї всенародної визвольної організації — революційної ОУН, його ініціатора й сподвижника. За цим актом, як знаємо, станули обі наші Церкви, а за ними всі існуючі тоді партійно-політичні течії, включно з Організацією під проводом полк. Андрія Мельника, як про це говорять найновіші матеріяли-документи її провідних людей, зокрема другого заступника голови ОУН. Ніяких монопартійних тенденцій у тих, які ініціювали і проголошували цей акт, не було, а навпаки — всенародні принципи заступало УДП і таким був його склад, склад Передпарляменту України — Ради Сеньорів під почесним президентством Слуги Божого Андрея Шептицького і президентством д-ра Костя Левицького. Таким був склад і Українського Національного Комітету під головуванням сл. п. д-ра Володимира Горбового в заступництві ген. В. Петрова, який не міг продістатися з Праги до Кракова.

Розгорнута в 1942, 1943 і в 1944 рр. боротьба ОУН і УПА проти німецьким наїзників, поширення тієї боротьби на всі окуповані німцями країни і народи, як також організація скоординованих політичних і збройних дій поневолених народів на протинімецькому й протиросійському фронтах завдали важких політичних, людських і матеріяльних ударів німецьким наїзникам, що багато допомогло альянтам у війні проти гітлерівської Німеччини. Таку ж духово-моральну, політичну й збройну допомогу одержали західні Альянти від ОУН і УПА після упадку Німеччини, в їхньому протиставленню московсько-большевицьким агресивним політичним і мілітарним замірам і в практичному поступуванні супроти

Заходу в перших п'ятьох роках після війни, як і в наступних десятиліттях, а рівночасно і в теперішніх роках.

Український народ в Україні ще не святкує Дня Волі. Цього Дня Волі не святкують також численні другі народи Центральної і Східної Європи, Кавказького регіону і Середньої Азії, бо цей відсвятковуваний на Заході День Волі до них іще не дійшов. Одні із них як боролися декілька років проти нацизму, так борються уже кілька десятиліть проти большевизму. Інші ще взагалі не знали волі від початків московсько-большевицького поневолення їхніх батьківщин. Але цей День Волі ще прийде також і до них. Як у боротьбі проти московсько-большевицького імперіялізму до 1939 року, як у боротьбі проти німецького нацизму від 1939 до 1945 рр., так і в боротьбі проти російського большевизму від 1945 р. по сьогоднішні дні Україна і всі поневолені Москвою народи виступали і виступають як *підмет* з власними світою значення політичною і стратегічною концепціями, які б були врятували світ від усякого тоталітаризму і варварських нацистсько-німецьких і московсько-большевицьких тоталітаризмів, якщо б Захід був дотримався цих ідей та ідеалів, що їх він проголосив на початку Другої світової війни та повтаряв опісля.

Обсервуючи, одначе, перебіг відзначення 40-річчя від закінчення Другої світової війни в Західній Європі, а відтак на Далекому Сході, ми з певним вдовolenням помічаємо, що і західний світ у своєму відзначенню цих подій відчуває, що не все вдалося досягнути величезним людськими і матеріальними жертвами із того, що Захід мав на увазі. Люди заходу свідомі того, що упадок під ударами його зброї німецького нацизму-гітлеризму, що усунення з лиця землі німецьких млинів смерти та людоненависницької системи — цих наочних свідків людського й національного ярма, знущань, наруги й визиску ще не знесено, що як перед Другою світовою війною, так зокрема після неї все це продовжує ще з більшою вирафінованістю большевицька Москва. Добре також, що в провідних колах західного суспільства не завмирає своєрідний викид сумління на тлі вжиття двох атомових бомб для приспішення перемоги над Японією. Зле, одначе, що цей процес духово-морально й політично передумування сприяє найчастіше під цю пору злорадному пацифізмові, розброюючи дорешти ідейно-політичну свідомість людей заходу, а також і співвідповідальність перед історією за все те, що діється постійно в ССРСР. Бо ледви чи перед черговим міжнародним судом над народовбивцями після Другої світової війни можна буде комунебудь на Заході сказати з рукою на серці, що про московсько-большевицькі млини смерти нічого не зналося, як «незналося» про німецькі. Але ще гірше є тоді, коли бачиться, як деякі з поміж тих, що врятувалися від

одного голокосту, кидають п'ятно співвідповідальності за голокост також і на тих, які по через той голокост також перейшли. В обличчі такого поступування створюється враження, що в понятті деяких людей одні імперіялісти мають право знущатися над поневоленими народами, а других за це судять.

Під час Другої світової війни практично одинока Україна йшла шляхом відкритої політичної і збройної боротьби проти німецького нацизму і російського большевизму. У слід за Україною на цей шлях вступили визвольні рухи інших поневолених народів Центральної і Східньої Європи. Весь інший світ, упряглий у ту війну, займав одну сторону, а щойно по війні зауважив також потребу протиставитися другій стороні того самого лиха. Але вже найвищий час собі сказати, що цього даліше не будеться повторяти, що насильству над людиною і народами треба вкінці покласти край, бо інакше всі дотеперішні декларації в ООН чи деінде стануть радше пісню піючого в пустині.

Найкращим, на нашу думку, відзначенням 40-річчя від закінчення Другої світової війни буде прискорена переорієнтація усіх пропагандивних, політичних і дипломатичних міроприємств держав Заходу на всесторонню допомогу національним аспіраціям поневолених в СССР народів!

«Український Народє!»

ОУН несе справедливий державно-політичний і соціально-економічний порядок, в основі якого лежить добро Української Нації, добро родини, добро одиниці. Це не буде лад капіталізму на руїнах комунізму. Це буде лад народовладдя, демократії української, яка виростає з духовости, нашої рідної правості, соціальних традицій, суспільного ідеалу Українського Народу. Це буде, як того прагнув Шевченко, лад без холопа і без пана: 'Врага не буде, супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі!'

(З Маніфесту VI ВЗ ОУН)

Борис ОЗЕРСЬКИЙ

В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

У справі Тисячоліття Хрещення України, які і взагалі до питань ранньої історії Руси-України є багато документів, які підтверджують правильність цих питань в наукових творах українських істориків. Однак тільки якась частина цих документів використана досі в українській зовнішньо-політичній інформації в науковому, культурному й політичному світі Заходу, де весь цей комплекс ще не підданий сконцентрованому натискові російських наукових, культурних і політичних чинників, які діють в ім'я уже кількастолітнього російського (білого й червоного) імперіялізму.

Стоячи під цю пору майже на порозі Тисячоліття хрещення України, наша увага не може поминати того, як західний науковий світ підходить до тієї справи і як він трактує наше тисячоліття хрещення в обличчі зафіксованих дотепер нами тенденційно-брехливих потягнень російської державної православної церкви, російських наукових кругів і російського політичного світу під егідою КП ССРСР.

Недавно у Франкфурті появилася книжка німецької авторки Леонори Шумахер*, в якій вона, фальшуючи докорінно історію України, стверджує, що Київська Русь — це Київська Росія, що Київ — це столиця Росії, що Ярослав Мудрий — росіянин, і його дочка Анна, королева Франції, теж росіянка, а Київ — російський центр культури й освіти не лише на Сході Європи, але й ширше, в Європі. Російська княжна Анна була на королівському дворі у Франції єдиною освіченою жінкою, що володіла пером... Київ мав школи, процвітала наука й усестороння освіта. Словом — центр культури. Але не центр України, але Росії, бо там жив російський народ, а не український, та інші подібні фальшивки. Таке написала названа жінка як історик, а слідом за нею пішла також рецензентка тієї книжки русофілка Брігітте.

Книжка цього фальшивника історії має за мету підготувати зокрема серед німецько-мовного світу глутити під носіснуюче тисячоліття хрещення Росії, щоб тільки вкрати цю подію з історії українського народу, а цим очевидним актом іще раз спробувати підкріпити свою імперіялістичну доктрину про «триєдиність» Ро-

*. Leonore Schumacher — Die Stadt im Feuer, Nachdenken über Russland. Verlag "Posev".

сії. Як виходить з тієї книжки, авторка не знає, або з якогось мотиву вдає, що не знає навіть найпримітивнішої істини. В цьому часі і багато століть пізніше назви «Росія» на політичній карті світу не було. Цю назву видвигнув і вмовив у мозгах російських імперіялістів цар Петро I, а в наступних століттях цю назву поширили підступом у світі. Ця назва одержала всесторонню піддержку російсько-більшевицьких істориків і пропагандистів, які зайшли дотепер аж до того, щоб взагалі витиснути з ужитку слово «Україна», «український народ», «історія України» тощо.

Вже від довшого часу німецькі католицькі чинники підготовляють з «єпископом» піменської церкви т. зв. російські дні в Ганновері, дні крадежі нашої історії, крадежі Тисячоліття Хрещення України. Про це напевно знають владики Помісної УКЦ й УАПЦ на європейському континенті, однак досі не відомо нам про їхні специфічніші заходи в обороні історичної правди українського народу і його Тисячоліття Хрещення. За виїмком листівки на німецькій мові, поширеної в Ганновері та в інших місцевостях Західньої Німеччини, і кількох публічних острого з рамени Європейського Ювілейного Комітету Тисячоліття Хрещення Руси-України, з рамени українських церковних чинників у Західній Європі досі нічого особливішого стосовно цих «російських днів» крадежі Тисячоліття Хрещення України практично нічого не сказано.

Ще так недавно на сторінках української преси в діаспорі унаєвнилися факти про плян підготувати в одному з канадських університетів наукову міжнародню конференцію присвячену цьому Тисячоліттю із співучастю російсько-більшевицьких церковних і світських кіл. Правдоподібно, що вчасна й гостра на цей радше підступний і загадочний плян українських публіцистів і декотрих науковців зняла його, як кажуть, з порядку денного. А відомо, що першими ініціаторами цього пляну були вельми видні і знані в церковних і політичних колах Заходу представники ватиканських куріальних кіл.

В обличчі всього того, що мало домі місце в Західній Німеччині, Ватикані і в Торонті, мусимо звернути в цій статті особливішу увагу на один позитивний факт, але досі теж належно не скапіталізований у зв'язку з нашим Тисячоліттям таки українськими світськими і церковними колами. Мусимо звернути увагу на проповідь Папи Івана Павла II у Вінніпезі у вересні 1984 року. Ця проповідь Папи — це документ окремої ваги для обидвох українських Церков. Вселенський Архиєрей Католицької Церкви кількакратно підкреслював, що це є хрещення України й одночасно

відмітив ролю київського християнства як бази для екуменізму, для єдності українських Церков. Папа виразно й неоднократно ствердив, що йдемо назустріч *Тисячоліття Хрещення України*. Папа не вжив навіть терміну «Руси-України», щоб не переклали фальшиво на чужі мови, а виключно вжив термін Хрещення України. Поляки також не говорили про хрещення Лехії, німці про хрещення Германії, французи — Галії, але завжди вживали і вживають новіших назв. Це саме є з хрещенням Хорватії.

Також твердження Папи ролі українських Церков як єдиної реальної основи для екуменізму заслуговує на особливе відмічення. Очевидно, це суперечить теперішній політиці Ватикану під керівництвом кардинала Касаролі. Можна б також без особливішого наголосу сказати, що коли Папа Іван Павло знаходиться поза Ватиканом, його слова є інші, ніж деякі діла в Ватикані. Проте ж це факт, що Папа ніде не говорив про тисячоліття хрещення Росії, але — України. Голова німецької конференції єпископів кардинал Гейфер або не знає про те, що писав у листі до св. п. Блаженнішого Патріярха Йосифа і говорив у Вінніпезі Папа, або чомусь свідомо діє проти становища Папи, ангажуючись у підготовку відмічення тисячоліття російського християнства, у відзначення культу фальшу й неправди. Як би воно не було, Конференція німецьких католицьких владик і її голова кард. Гейфер повинні б одержати від наших церковних чинників офіційний переклад публічних висказань Папи в тій справі. Відповідної реакції потрібно також і від керівного чинника Наукової Конференції Тисячоліття Хрещення України.

І ще на один важливий і пекучий факт треба звернути особливішу увагу. Як відомо, будучи в осені 1984 року в Канаді, Папа промовляв до «українського народу в Канаді», а не до «канадців українського походження», чим провчив неодного українця та їхні об'єднання, які зчаста говорять про «дві батьківщини» тощо. Цим Папа провчив усіх мінімалістів, що героїчні традиції, культурні цінності, духові й історичні коріння українців у Канаді є в Україні, яку назвав батьківщиною українців без уваги на те, де вони тепер перебувають чи народилися. Папа вказав українцям на ті самі вартості, про які навчав також тамошніх поляків. Більше того, говорячи українською мовою, як теж заряджуючи тримовні богослужби в неукраїнських церквах на заході Канади, де живуть українці, він вимовно вказував на те, щоб українці в своїх церквах послуговувалися українською мовою, провчаючи в особливій спосіб тих, які з видною запопадливістю уводили англійську мову в українські церкви.

Закінчуючи навітлення того, що вороги й противники роблять

зараз на полі Тисячоліття Хрещення України, і що треба зокрема в періоді підготовки до нашого Тисячоліття усім нам громадно робити, наголошуємо з особливою увагою слідуюче. Тисячоліття — це Тисячоліття Київської України; в діяспорі живуть і працюють не канадці, британці, американці, німці, французи тощо українського походження, але *українці*, громадяни від уродження чи натуралізації цих держав, в яких вони живуть; підготовляючись до відзначення Тисячоліття Хрещення Українм, особливу увагу звертати на те, що на цю тему пропихається у зовнішній світ большевицькою Росією, і не полишати ані однієї неправди без найгострішої реакції на неї!

«Відкрій перед усіми народами цю країну, в якій задушена релігія, обезчещена Церква, закована свобода сумління, потоптана не тільки християнська, а й загальнолюдська мораль, а на глум і ганьбу всього людства шумно реклямуються рабські свободи та зберігається церква, яка по суті є тільки додатком МГБ і МВД. Розкажи про знищення Української Автокефальної Православної і Греко-Католицької Церков, про помордованих і засланих українських єпископів, священиків і вірних. Роз'ясни чужинцям, що теперішня російська православна церква не має нічого спільного з вільною Церквою і являється емведівською агентурою. . .»

(Із «Звернення Воюючої України до всієї української еміграції»)

Петро ОДАРЧЕНКО

РУСИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ І БОРОТЬБА ЗА РЯТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

*«О мово рідна! Їй гаряче
Віддав я серце не дарма.
Без мови рідної, юначе,
Й народу нашого нема...»
В. Сосюра.*

Український народ ще ніколи не опинявся в такому трагічному становищі, як тепер. Ще ніколи над ним не зависала така страшна реальна загроза національної смерті, як тепер. Те, що не вдалося здійснити царському режимові впродовж трьохсот років його панування, те саме намагається зробити московський советський режим — знищити українців як націю, перетворити українців на росіян, знищити тисячолітню українську культуру, знищити українську мову, знищити славу України — українську народну пісню.

Жорстокий наказ Петра I з 1720 року про заборону друкувати церковні книжки в друкарнях України і вживати української мови, наказ Катерини II про русифікацію України, Фінляндії та Ліфляндії, нищення українських шкіл, Валувєвський наказ з 1863 р. про заборону української мови, Емський царський указ з 1876 р. про заборону друкування книжок українською мовою, — ніякі жорстокі заборони не змогли знищити української мови і української нації. Українська мова і пісня лунала по селах, вчені записували скарги народної словесної творчості, розвивалася українська література, могутній геній України Тарас Шевченко поставив своє палке слово на сторожі поневоленого народу, під могутнім впливом Шевченкової поезії розвивалася й міцніла українська література, український театр, українська музика.

В оборону української мови виступила (1905 року) Імператорська Російська Академія Наук, опублікувавши свою славнозвісну «Записку про скасування обмежень українського друкованого слова». Видатні російські академіки Ф. Корш, А. Шахматов, Ф. Фортунатов та інші підписали цю «Записку». Твердження царських сатрапів про штучність української мови ці академіки назва-

ли «плодом неуктва та злісної вигадки». Академія Наук заявила, що «українське населення повинно мати таке ж право, як і великоруське, говорити публічно і друкувати своєю рідною мовою». У цій «Записці» подано дуже докладні відомості про розвиток української мови і літератури, про царські урядові переслідування й заборони української мови, про самостійність і самобутність української мови, про її відмінність від російської мови, про потребу скасування обмежень українського слова, про потребу викладання в школах українською мовою. Закінчується «Записка» такими словами:

«Комісія з повним переконанням наважується на закінчення своєї доповіді повторити такі слова Ю. Ф. Самаріна, сказані ним 1850 року: «Хай же український народ зберігає свою мову, свої звичаї, свої пісні, свої легенди, хай. . . розвиває він на полі науки та мистецтва, для яких так щедро обдарувала його природа, духовну самобутність у всій природній оригінальності її прагнень».

Револуція 1917 року розкріпачила українське слово. За часів короткого періоду української державности українська мова досягла небувалого розвитку.

Коли Україна підпала під владу червоної Москви, то спочатку більшовики змушені були піти на деякі поступки українському народові, не зважаючи на те, що основна маса членів більшовицької партії була просякнута російським великодержавним шовінізмом. Цей успадкований від царської росії російський шовінізм і традиційну українофобію Ленін характеризував такими словами:

«Віками великороси вбирали в себе, під гнітом поміщиків та капіталістів, ганебні й погані пересуди великоруського шовінізму. . . Проклятий царизм робив із великоросів катів українського народу». (В. І. Ленін про Україну. К. 1957, стор. 626-627, 431).

Ленін підкреслював, що цей великодержавний російський шовінізм властивий багатьом членам більшовицької партії і що він повинен бути викорінений. Проти російського великодержавного шовінізму в 1923 році на XII з'їзді РКП(б) виступав і Сталін:

«У нас росте не щодня, а щогодини великодержавний шовінізм, найзашкарублший націоналізм, що намагається стерти все неросійське, зосередити всі нитки керування навколо російської основи і придушити все неросійське». (XII съезд РКП(б); стенографической отчет. Москва, 1925, стор. 444).

Але пізніше (1945) Сталін сам став виразником ідей російського великодержавного шовінізму.

В 1923 році на XII з'їзді РКП(б) стверджено, що «поки існує російський шовінізм, національної рівності немає». На цьому ж з'їзді підкреслювалося, що «соціяльне коріння російського шовінізму на Україні вросло в гущу російського міщанства та в інтелігентсько-спецівське прошарування».

В. Ленін тоді рішуче заявив: «Російському великодержавному шовінізмові оголошую бій не на життя, а на смерть»!¹ І відповідно до цих же лєнінських вказівок XII з'їзд РПК(б) ухвалив:

«Рішуча боротьба з пережитками великоросійського шовінізму є першочергове завдання нашої партії».

На цьому ж з'їзді виступив діяч РКП(б) Яковлев:

«Я запитав би т. Раковського (тодішнього голову Раднаркому України): хіба у ваших самостійних комісаріятах не той же дух великоросійського шовінізму і націоналізму, хіба не той же склад бюрократів із росіян та русифікованих євреїв, які є найпоспідовніші носії великоруського національного гніту. . . Якою мовою говорять ваші комісаріяти. . . Я думаю, з'їзд повинен сказати, що краще примусити десяткох великоруських шовіністів і націоналістів вивчити мову тієї країни, в якій вони живуть, ніж одного селянина примусити у відповідній установі калічити свою рідну мову». (XII съезд. . . , стор. 547).

Тоді ж на тому самому XII з'їзді М. Скрипник запропонував, щоб Червона Армія не була зброєю русифікації. Інший промовець, підтримуючи М. Скрипника, протестував проти того, що Червона Армія є апаратом русифікації.

31-го грудня 1922 року — на другий день після створення ССРСР — В. Ленін продиктував кілька нотаток, які були роздані головам делегацій, що брали участь у XII з'їзді РКП(б). В одній із них він писав:

«... треба запровадити найсуворіші правила відносно вживання національної мови в інонаціональних республіках, які входять у наш Союз. . . » (цитуємо за кн. І. В. Коляски. Освіта в Радянській Україні, стор. 5).

З'їзд доручив членам партії, щоб «... органи національних республік складалися переважно з людей, які знають мову, побут, звичаї відповідних народів»².

Після XII з'їзду РКП(б) на Україні відбулася широка кампанія

1. В. І. Ленін. К вопросу о национальностях или об «автономизации». Москва, 1956, стор. 25-26.

2. І. Коляска. Освіта в Радянській Україні, стор. 6.

українізації державного апарату, шкіл, преси, наукових інституцій, профспілок, драматичних театрів і т.д. В усіх містах України були організовані численні курси українознавства для робітників, службовців, спеціалістів. Вороги українізації російські шовіністи та їх прихильники намагалися перешкоджати українізації, але їхні наміри не мали успіху. У вищих школах, в наукових інституціях, в державних установах, в театрі — замість російської мови — стала вживатися українська мова. Численні журнали й газети видавалися українською мовою. Книжки й підручники українською мовою виходили великими тиражами. Широко розгорнула свою наукову діяльність Всеукраїнська Академія Наук. В 1929 році Народній Комісаріят Освіти ухвалив приймати в аспірантуру (для готування до професорської та наукової діяльності) тільки тих, хто добре знає українську мову й викладає нею. М. Скрипник повідомив тоді, що «аспірантура нині українізована на 99 відсотків, один відсоток — це ті, що чинять опір українізації»³.

До 1929 року було видано наукових праць українською мовою 80 відсотків із загальної кількості наукових видань.

Українізацію підтримали широкі маси українського народу. Як цілком слушно зазначає Іван Майстренко, «наймогутнішим поштовхом українізації було масове українське відродження знизу, що охоплювало мільйони українців і що було кероване українською інтелігенцією. Програвши війну за самостійну державу, український народ взявся у советських умовах здійснювати своє національно-культурне відродження. . . Доба українізації була найсвітлішою сторінкою історії України під большевицькою диктатурою. . . Українська молодь із села масово посунула до міста, як студенти, робітники й службовці. . . Масові обов'язкові курси українізації змушували працівників апаратів вивчати українську мову. . . В роки українізації все українське населення УРСР було забезпечене рідною школою»⁴.

Надзвичайно велике значення для пробудження національної свідомості серед широких мас українського народу мала Українська Автокефальна Православна Церква, яку очолював митрополит В. Липківський. 12-го жовтня 1921 року в Києві відбувся Перший Всеукраїнський Церковний Собор, в якому брали участь і видатні українські національні діячі та письменники С. Єфремов, А. Кримський, П. Стебницький, Д. Щербаківський, Л. Старицька-Черняхівська, Г. Косинка та ін.

Українська Автокефальна Православна Церква мала свої пара-

3. М. Скрипник. Статті й промови. Харків, 1931, стор. 363.

4. І. Майстренко. Історія комуністичної партії України. «Сучасність», 1979, стор. 111-113.

фії в Києві, в Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровському, Миколаєві, Херсоні, Умані, Вінниці та в багатьох інших містах і селах України. Наприкінці 1926 року УАПЦ мала в своєму складі 32 єпископи, понад 3000 священників та близько 2800 парафій⁵. Спеціальна Комісія, до складу якої ввійшли фахівці, зокрема знавці мов, і деякі члени Всеукраїнської Академії Наук, переклали церковні тексти з грецької та старослов'янської мов на українську мову. Як слушно зазначає В. Чапленко, «заслуги цієї Церкви в українізації всього життя українського народу безсумнівні: вона ж була безкомпромісова в українському мововжитку, а це явище безпрецедентне в історії української церкви на всіх українських землях»⁶.

Доба українізації, що тримала 10 років, особливо сприятлива була для буйного розвитку українського письменства та української національної культури. Великий внесок в українську літературу зробили торі П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський, М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, О. Слісаренко, В. Сосюра, Ю. Яновський, Є. Плужник, М. Хвильовий, В. Підмогильний, Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, драматург М. Куліш, К. Буревій та ін.

Українізація охопила не тільки територію УССР*, а також і території РСФСР, населені українцями — території Кубані, Вороніжчини, Курщини, Казахстану, Далекого Сходу. В українських районах тисячі шкіл були українізовані, в педагогічних інститутах Воронежу, Краснодару були створені українські відділи, в станиці Полтавській (Кубань) і в Ставрополі були відкриті педагогічні технікуми. У Воронежі й Краснодарі виходили українські газети. Велика кількість української літератури і підручники для шкіл йшли в ці райони з України.

Видатними борцями проти російського великодержавного шовінізму і найактивнішими діячами українізації були народний комісар М. Скрипник та талановитий письменник і публіцист М. Хвильовий. Найбільшими ворогами українізації були не тільки окремі визначні діячі РКП(б) — російські великодержавні шовіністи, але й російське міщанство, що великою масою наводнювало українські міста. Російське міщанство зневажливо ставилося до тих народів, серед яких воно опинилося в наслідок царської політики русифікації. Зокрема це міщанство дуже вороже ставилося до української мови та до української культури. Проти цього мі-

5. Ф. Пігідо. Україна під більшовицькою окупацією. Мюнхен, 1956, стор. 71.

6. Василь Чапленко. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк. 1970, стор. 412.

* В цьому місці, як і в цілій праці слова «радянський» і УРСР передаємо, як «советський», УССР, СССР (замість СРСР) тощо, — редакція «Визвольного Шляху».

щанства гостро виступив М. Хвильовий, який називав Москву «центром всеоюзного міщанства». Хвильовий закликав українських письменників орієнтуватися на західноєвропейську літературу, а не на російську.

Розквіт української мови, літератури, науки і національної культури занепокоїв Москву. Занепокоїли її й слова Миколи Хвильового: «Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна»⁷.

В кінці двадцятих років Сталін уже виробив план розгрому українського відродження, ліквідацію українізації і заміни її русифікацією.

Перший удар Москви був спрямований проти старих українських діячів та одночасно й проти десятків тисяч українських інтелігентів — учителів, викладачів вищих шкіл, студентів, аспірантів, кооперативних діячів, парафіян і духовенства Української Автокефальної Православної Церкви та проти кількох мільйонів українських селян.

В 1929 році по всій Україні прокотилися масові арешти, і одночасно ГПУ влаштувало штучний судовий процес «Спілки визволення України», а на селі провадилася насильна колективізація і «розкуркулення» заможного селянства. Восени сотні тисяч найкращих і найздібніших хліборобів вивезено на Північ, їхні господарства були зруйновані. Тоді ж ГПУ оголосило про розкриття підпільної організації «СВУ». Про події тих часів пише видатний український діяч, колишній член Комуністичної партії України і кандидат філософських наук, засуджений тепер за «антидержавну» діяльність, Вячеслав Чорновіл:

«Спочатку з розгортанням колективізації виарештували частину інтелігенції. . . Тоді ж розправилися з групою відомих учених (Єфремов, Гермайзе та ін.), які хоч і не приховували своїх опозиційних настроїв, але ніякої організаційної боротьби проти совєтської влади не вели, а для розвитку української культури зробили дуже багато»⁸.

Розгром Української Академії Наук і української культури станомо маскувався тим, що кампанія українізації далі провадилася.

Другий ще тяжчий удар стався в 1932-1933 рр. На Україну прислано з Росії кілька тисяч росіян-партійців для виконання хлібо-

7. Микола Хвильовий. Твори в п'ятьох томах. Том IV. Балтімор. «Смолоскип», 1983, стор. 315.

8. Цитуємо за кн. Івана Майстрєнка. Історія комуністичної партії України. «Сучасність», 1979, стор. 144.

заготівель. У селян примусово забрали не тільки зерно, а всі харчові продукти. В результаті штучно створеного на Україні страшного голоду загинуло понад 7 мільйонів селян.

У січні 1933 р. Москва послала на Україну секретаря ЦК ВКП (б) Павла Постишева, який мав необмежену владу, будучи намісником Сталіна. Упродовж першого півріччя 1933 року Постишев видувив голодом мільйони населення України. Постишев усунув наркома освіти Миколу Скрипника, припинив українізацію і перевів багато українських шкіл на російську мову. Відродилися російські газети. Створено державні російські театри. В знак протесту проти штучно створеного Москвою голоду на Україні та масових арештів українських письменників 13-го травня 1933 року застрелився Микола Хвильовий, а 7-го липня 1933 р. застрелився зацькований Постишевим Микола Скрипник.

Терор не припинявся. У грудні 1934 року з наказу влади заарештовано 37 українських письменників, із них 28 осіб розстріляно, а 7 ув'язнено й заслано на каторгу. Там загинули Г. Косинка, Д. Фальківський, брати Крушельницькі Іван і Тарас, 26-літній глухоніми поет О. Влизько та інші. Наступного року заарештовано й заслано на каторжну роботу в Соловки й на Колиму видатних українських літературознавців, професорів університету і поетів Миколу Зерова, Павла Филиповича, Михайла Драй-Хмару, видатних поетів Є. Плужника, Миколу Вороного, Марка Вороного і багато інших. Всі вони загинули на каторзі. В 30-их рр. були заарештовані і заслані в концтабори Півночі і там загинули видатні українські письменники В. Підмогильний, К. Поліщук, Д. Загул, А. Панів, О. Влизько, В. Бобинський, видатний драматург Микола Куліш, режисер і директор театру «Березіль» Лесь Бурбас, поет Майк Йогансен. Поет Аркадій Казка заподіяв собі смерть у в'язниці. Як зазначає Юрій Лавріненко, «1930 року друкувалися 259 українських письменників. Після 1938 з них друкувалися тільки 36⁹». ... В 30 рр. заарештовано, розстріляно, знищено каторжною роботою в концтаборах і на засланнях кілька тисяч видатних учених, істориків, літературознавців, мовознавців, мистецтвознавців та інших видатних культурних діячів України. До них належать уже згадувані акад. С. Єфремов, історик і літературознавець єврей Осип Гермайзе, а також акад. М. Слабченко, етнограф Микола Левченко, літературний критик Михайло Могилянський, літературознавці Аннаній Лебедь, Сергій Козуб, Євгенія Рудинська, Іван Капустянський, Федір Савченко, Володимир Шепотьєв, мовознавці Микола Сулима, О. Синявський, О. Курило, В. Ганцов, М. Мироненко, П. Бузук, Г. Голоскевич та багато інших.

9. Юрій Лавріненко. Розстріляне відродження. Мюнхен. 1959, стор. 12.

Ежовський терор 1937 року був спрямований не тільки проти безпартійних українців, а також і проти українців — членів Комуністичної партії большевиків України. У містах і селах України шалів терор: арештовували, відправляли на каторгу, розстрілювали сотні тисяч українців. Серед численних масових убивств і масових розстрілів стала відомою справа масових розстрілів у Вінниці. В 1943 році міжнародня комісія виявила в розкопаних могилах близько десяти тисяч трупів. Більшість ув'язнених були вбиті пострілами в потилицю. Кати-агенти НКВД здійснили це масове вбивство під час ежовщини 1937-1938 рр.

Великодержавний російський шовінізм знищив і всі здобутки українізації на Кубані, на Курщині, на Вороніжчині, в Казахстані та на Далекому Сході. Українські школи були закриті 1933 року, українська преса була ліквідована, українські драматичні й співочі гуртки були заборонені. Все культурне життя українців було русифіковане, серед українського населення були проведені масові арешти. Діячів українізації, викладачів української мови заарештовували, розстрілювали, засиляли на Сибір на каторгу; українські книгарні й бібліотеки були ліквідовані, українські газети заборонені; українське населення трьох найбільших українських станиць на Кубані було вивезено на Північ Росії.¹⁰

Щоб виправдати арешти, ув'язнення, розстріли й засудження арештованих на каторжну працю, ГПУ вигадувало різні контрреволюційні організації й обвинувачувало арештованих у приналежності до цих неіснуючих організацій. От, наприклад, лікаря Коркішка, що жив і працював у с. Римарівці на Полтавщині й нікуди не виїжджав за межі свого Гадяцького повіту, ГПУ арештувало й обвинувачувало в тому, що він німецький шпигун. Лікаря так тортурували, що він змушений був «признатися», що він був «німецьким шпигуном». Ніяких судів тоді не було. Слідчий посилав до Москви вигадану справу «злочину», і «тройка» ГПУ вирішувала, яку кару присудити ув'язненому.

Постишевщина й ежовщина закінчилися тим, що їх обох — Постішева й Єхова — розстріляли. Сталін використав їх для кривавого терору, щоб потім на обох перекласти вину за криваву розправу над мільйонами невинних людей.

В січні 1938 року першим секретарем ЦК КП(б)У призначено М. Хрущова, який прискорив русифікацію. Всі засідання в ЦК КП(б)У і Раднаркомі УРСР стали провадитися російською мовою. Українську мову стали засмічувати русизмами. У багатьох шко-

10. Докладніше про це пише Д. Чуб, D. Chub. *How Moscow russifies Ukraine*. Melbourne (Australia), "Lastivka Press", 1983.

лах викладання стало провадитися російською мовою. У школах України стали прославлятися творці й діячі російської імперії — царі й царські генерали: Іван Грозний, Петро Перший, генералісимус Суворов, фельдмаршал Кутозов.

В 1939 році Москва окупувала Західню Україну. З першого ж дня окупації розпочалися масові арешти й масовий вивіз українців на Сибір.

Після закінчення війни розгул російського великодержавного шовінізму дійшов до свого кульмінаційного пункту, а разом із тим розпочалася шалена русифікація на всій Україні. 24-го травня 1945 року Сталін виголосив свій історичний тост на честь російського народу, підкреслюючи, що російський народ «є найвидатнішою нацією із усіх націй, що входять до складу Советського Союзу». Сталін назвав російський народ «керівною силою Советського Союзу».

Російський націоналізм і шовінізм ще більше посилювався після знаменної промови Жданова в 1946 році. Особливо тяжкі наслідки «ждановщини» були на Україні. Русифікація посилювалася. Від українських істориків і літературознавців вимагали особливого підкреслення «благотворного впливу» росіян, російської мови, російської літератури на українську мову, літературу, культуру. Під ширмою боротьби проти «українського буржуазного націоналізму» посилювалися репресії проти української інтелігенції, проти письменників. Кампанія шаленої русифікації охопила й Західню Україну.

Тільки смерть Сталіна на деякий час принесла короточасні полегші українському народові. Російського шовініста Мельникова усунули з поста першого секретаря ЦК КПУ «за грубі помилки в проведенні національної політики партії», а зокрема за те, що за його постановою викладання в західньо-українських вищих школах фактично переведено було на російську мову¹¹.

Проте русифікація на Україні далі тривала. На Україні для дітей-українців видавалися підручники російської мови під назвою «Родная речь», «Родная литература». А з української мови для дітей-українців підручники мали назву «Читанка». Московські цензори не дозволяли називати підручники з української мови для дітей-українців словами «Рідна мова».

Найбільшим ударом для українського народу був ухвалений сесією Верховної Ради СРСР 24-го грудня 1958 року хрущовський закон про «зв'язок школи з життям». Цей закон позбавляв

11. І. Майстренко. Цит. праця, стор. 200-201.

українську мову бути обов'язковою в школах України. Цілком слушно зазначає І. Коляска: «Сталін знищив архітектів та інженерів українізації, а Хрущов узявся за знищення самої української мови, намагаючися заступити її в школах України російською мовою»¹². Цей закон надає батькам право вирішувати питання про викладову мову в школі. За цим законом батьки вирішують, яка викладова мова повинна бути в школі, де вчаться їх діти — російська, чи українська. Фактично цей закон веде до скасування українських шкіл і до перетворення їх на російські школи з російською викладовою мовою. Якщо батьки виберуть українську школу з українською викладовою мовою, то це призведе до негативних наслідків і для батьків, і для дітей. Батьків вважатимуть за українських «буржуазних націоналістів», і їм загрожуватимуть різні репресії, зокрема вивіз на Сибір або в Росію, а привід для цього КГБ завжди знайде. Діти по закінченні української школи з українською викладовою мовою не зможуть вступити через недостатнє знання російської мови в вищі школи, в яких давно вже викладання провадиться російською мовою. «Як можна, — каже І. Коляска, — не вибирати російської мови в таких умовах? Тут є стільки можливостей, як у виборах (советських виборах. . . з одним кандидатом). Советські громадяни мають оснований на Біблії анекдот, щоб це з'ясувати. Вони розповідають, що після створення Еви, Бог сказав Адамові: «Тепер вибирай собі жінку». Видатні партійні діячі Білорусії, України, Молдавії, Латвії, Литви, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Киргизії, Узбекистану виступили проти цього закону. Найвидатніші українські поети Максим Рильський і Микола Бажан опублікували в газеті «Правда» заклик зберегти статус кво в шкільному навчанні. Але під тиском російських шовіністів, Верховна Рада УРСР 17-го квітня 1959 року прийняла такий закон: «Навчання в школах Української ССР здійснюється рідною мовою учнів. В школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки»¹³.

Друге речення в цьому тексті суперечить першому. «За советською магією, — слушно зазначає І. Коляска, — стаття починається з навчання рідною мовою і кінчається усуненням цієї ж мови»¹⁴. . .

Русифікація шкіл щороку збільшується. Статистичні дані про це не публікуються. Але вже з тих статистичних даних, які подав І. Коляска про кількість учнів у школах з українською і російською мовою навчання в 1958-59 році у деяких більших містах

12. І. Коляска. Цит. праця, стор. 20.

13. Там же, стор. 27.

14. Там же, стор. 28.

України, бачимо, як під тиском шовіністичної Москви русифікація повинню заливає школи на Україні.

Ось кілька прикладів:

Місто	Кільк. учнів в україн. школах	Відсот.	Кільк. уч. рос. шкіл	від- соток
Київ	22.527	26.9	61.247	73.1
Харків	2.913	4.1	68.838	95.1
Одеса	4.687	8.1	52.978	91.9
Дніпропетровськ	11.056	17.4	52.306	82.6
Донецьк	894	1.2	76.286	98.8
Луганськ	1.500	6.5	21.663	93.5

Від 1964 року міста Луганськ і Донецьк не мають *ні однієї* української школи! В 1965 р. у Чернівцях було 4 українські школи і 36 російських шкіл. У Коломиї були дві повні середні школи російські. Українських повних середніх шкіл не було.

За останні 20 років русифікація шкіл на Україні досягла жахливих розмірів.

З метою русифікації шкіл на Україні усувають українські книжки із шкільних бібліотек. «Кореспондент київської газети звітував, що у новій школі ч.178 було 1,400 учнів, в шкільній бібліотеці було 3,233 книжки, з них тільки 14 українських. На 100 учнів одна українська книжка!»¹⁵

Злочинна примусова русифікація України викликала опір на Україні не тільки з боку українських письменників, а також і з боку визначних партійних діячів України, а особливо з боку широких верств української інтелігенції. Одним із таких виявів оборони української мови від російських шовіністичних зазіхань була Київська конференція, присвячена проблемам підвищення мовної культури на Україні, що відбулася 11-15 лютого 1963 року. Доповіді учасників цієї конференції в 1964 р. були опубліковані в збірнику «Про культуру мови». У цьому збірнику вміщено 25 статей на теми культури української мови і російської мови. Але цей збірник не подає ніяких відомостей про те, що справді відбувалося на цій конференції: про обговорення доповідей, про ухвали, про те, які пропозиції, які клопотання до уряду приймалися на конференції. Докладніше про це розповідає київський педагог Д. Поржун у своєму дописі, надрукованому в додатку до газети

15. Там же, стор. 59.

«Наше слово» — в місячнику «Наша культура». Цей допис надруковано в книжці Василя Чапленка «Мовна політика большевиків на Україні в 1950-60-их рр». Чикаго, В-во Український Публіцистично-Науковий Інститут, 1974, стор. 51-53. У цьому дописі під заголовком «Доля рідної мови» подано багато таких фактів, які преса на Україні не змогла надрукувати через цензурні заборони. Присутні на конференції виявили велике занепокоєння становищем української мови. «Одноставно на конференції засуджено й абсурдну теорію про двомовність нації. Усі погодились на тому, що в кожного народу є тільки одна рідна мова, в українського народу — українська». Присутні гаряче підтримали пропозицію звернутися до ЦК КПУ і уряду України з закликом відновити в усіх вищих і середніх школах навчання українською мовою, в усіх установах вести справи українською мовою, відкрити у республіках Советського Союзу, де живе українське населення, школи з українською мовою навчання. Ці вимоги, як слушно зазначає В. Чапленко, — фактично були «програмою відновлення українізації 20-их рр»¹⁶.

Отже, ця конференція була справжньою демонстрацією протесту проти русифікації України.

Найвизначнішим виступом на цій конференції була промова київського інженера, колишнього офіцера советської армії, Василя Лобка, який схарактеризував сучасне становище української мови і висловив свій протест проти зневажливого ставлення російських шовіністів до української мови, проти примусової русифікації. Ось кілька уривків з його промови:

«Найбільше, найважливіше, найцінніше духовне багатство кожного народу є його мова. Мова — це душа народу, його серце, розум, думка. По її розвитку, по її поширенню, її вживанню визначаються, оцінюються інтелектуальні здібності народу, його культури, його гідність як народу, його право на існування.

Зникла, асимілювалася мова — зник і народ. Ось чому тих, які цураються рідної мови, вороже ставляться до неї, насміхаються з неї, перетинають їй широкий шлях в життя — не можна вважати за людей. . . , знищуючи свою рідну мову, вони тим самим живим у могилу кладуть свій народ. . .

Як прегарний садок, як лани золотої пшениці й жита, як луки й діброви можуть рости й розвиватися на доброму ґрунті, так і мова кожного народу потребує ґрунту для свого існування, без якого вона захиріє, загине. Цим ґрунтом, цією основою існування мови є перш за все народ, який має свою рідну мову і володіє нею. По-друге, треба, щоб були сприятливі умови для вільного

16. В. Чапленко. Цит. праця, стор. 53.

вживання цієї мови, щоб вона широко, на повну силу, на весь голос лунала в усіх сферах життя. А це означає і включає в себе відсутність утисків для мови, фактичне, а не декларативне створення умов для її вживання...

Сталіни, кагановичі, як сарана накинулися на Україну й вирішили задušити її культуру, її мову, знищити наш народ... По вказівці цих сталіно-кагановичів було ліквідовано викладання в середніх та в вищих навчальних закладах українською мовою, ліквідовані українські вогнища культури на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході та в інших районах, де проживають мільйони українців. Знищували українську мову, український народ...

І як не дивно, як не болюче, відгомін цього культу особи діє й на сьогодні... український народ ще й досі не домігся скасування того, що заборонили ці злочинці, *не домігся найпростішого природного, але найдорожчого, найважливішого найсвятішого для народу*, що мають усі народи світу — виховувати своїх дітей в дитячих яслах і садках своєю рідною українською мовою; навчати в школах, в тому числі й школах робітничої молоді, підлітків українською мовою... На сьогодні майже не чути нашої рідної мови в перелічених, та й не лише в перелічених закладах. В жодному технічному училищі, технічному середньому чи в вищому навчальному закладі не ведеться викладання українською мовою. Це приводить до вимирання нашої української технічної інтелігенції... Треба, щоб і мова була прищеплена молоді, щоб була вихована любов до неї. Справа не в словниках. Було б бажання, було б вболівання за нашу рідну мову, було б щире серце й душа за її розповсюдження й вживання...

...Ніколи ніякий народ не погодиться з тим, щоб його мова була поглинута іншою мовою... Головне й основне завдання зараз полягає в тому, щоб широко запроваджувати нашу рідну мову в усі сфери життя, починаючи з дитячих ясел, через школи, училища, технікуми, інститути до виробництва... Великий, працелюбний, талановитий український народ гідний мати й свою багату, мелодійну мову, яку треба оберігати від усіх незгод, як *найдорожчу цінність людини*¹⁷.

За свої виступи в оборону української мови В. Лобко був звільнений з праці, а пізніше заарештований і засуджений. Доля його невідома.

(Продовження буде)

17. «Сучасність», 2, 1970.

Ярослав ГАЙВАС

ДОБА ВЕЛИКОГО ПЕРЕЛОМУ

Доба Другої світової війни увійшла в історію українського народу як період глибокого перелому. Події тієї війни, а особливо ті великі здвиги, що їх доконав український народ як національний колектив і українська людина в тому періоді, внесли такий вагомий вклад в національно-державну свідомість, у визвольну боротьбу і взагалі в усі вияви життєвої діяльності, а насамперед у моральну поставу, що їх ані забути, ані викреслити з дальшого розвитку народу і української людини ніяка сила не зможе. В Другій світовій війні український народ вийшов на той рівень історичного визріння, на якому дальший його шлях до всебічного вияву, тобто до відбудови власної суверенної держави, невідхильний. Відбудова суверенної держави українського народу після Другої світової війни стала абсолютно життєвою konieczністю. Іншої дороги в майбутнє немає. Свідомість того закорінилася незнищимо в українському просторі, а в слід за цим визріває в його окруженні, серед його сусідів і в дальшому світі. Це бо стало життєвою потребою не лише українського народу, але й інших народів Східньо-Середньої Європи.

Друга світова війна позначилася фундаментальним зрушенням в житті українського народу. Це зрушення та його наслідки були очевидні під кожним оглядом і в усіх ділянках життя, в активному включенні в життєві процеси всіх складових частин українського суспільства. Не зважаючи на неймовірно складні з кожного погляду умови тієї війни, українська людина, як і все суспільство виявили максимум творчої ініціативи в перебиранні в свої руки всіх функцій збірного життя від його локальних виявів і форм та, аж до державного будівництва. Вже цими фактами українське суспільство найвиразніше й найпереконливіше засвідчило, що ніякі події в українському просторі, які б великі сили не брали участі в них, не відбуватимуться від тепер без активного втручання членів цього суспільства, без намагання з їхнього боку надати їм такий напрям, якого вимагають наші загальні інтереси. Які б для нас не склалися силові відносини, ми не зречемося ролі суверенного чинника, який буде активно втручатися в усе, що діється на нашій території. Такою поставою українці індивідуально й колективно створили в загальному національному масштабі тривалі

факти, які власне, надають характер тій добі. Ті факти стали мемуантами й доказом духових і фізичних вартостей українського народу й української людини, і вони очікують своїх дослідників та аналітиків.

На жаль, дотепер це майже цілина. І тому тим більшу вагу та наслідки матимуть події, які пляново намагаються заповнити цю прогалину. Серед них найсоліднішим і найвагомішим дотепер є капітальний почин колишніх бійців і командирів УПА та учасників українського націоналістичного підпілля, зібрати і видати всі документи і дані про визвольну боротьбу українського народу в час Другої світової війни. Мова про «Літопис Української Повстанської Армії», що його перші десять томів уже в руках читача, а наступні готуються до друку. Хоч згідно з назвою «Літопис» мав би займатися тільки боротьбою, що її вела УПА, але в дійсності він своїм змістом значно ширший. Він не лише заторкує, але й робить поважний і суттєвий внесок у політичну боротьбу, в духове визрівання українця тієї доби. З опублікованих документів бачимо, що не лише окремі діячі підпілля чи вояки УПА розуміли вагу, а через те й опановували соціально-економічну проблематику. Політичні чинники та Командування УПА зі свого боку не лише розробляли ту проблематику, але й своїми публікаціями, поширювання та закріплювання серед населення знань про неї, з'ясовували життєвий зміст власного державного життя, його вигоди та його наслідки. Завдяки тому учасники національного революційного підпілля, вояки УПА й щораз ширші кола суспільства усвідомлювали себе, як активні і відповідальні будівничі й захисники української державности, їхньої державности й у тому є одна з причин тієї незламної й непохитної постави, яку вони з мінімальними винятками виявили в найтяжчих умовах, навіть в обличчі смерті.

А нащадкам залишили вони таке багатство думок, ідей та сугестій, яке стало незнищимим вкладом в комплексі думок і поглядів та акцій тих нащадків. Дорогоцінність тієї скарбниці ми пізнаємо із сторінок «Літопису» і не раз заскочені актуальністю й переконливістю думок, висловлених десятки років тому в бункрах УПА, чи на секретних квартирах підпільників між двома боями, тим, що щойно закінчився і тим, який неминуче прийде сьогодні, завтра, або за годину-дві.

Генеza Літопису УПА

Сьогодні ще не цілком відомі всі ті заходи, що довели до започаткування цього важливого під кожним оглядом видання. Однією із найочевидніших причин була величезна потреба такого

видання, тобто тривале збереження й передання для користування сучасникам і новим поколінням документів тієї неповторної доби. Без цього в нас, в нашому житті постала б нестерпна прогалина, обривався б органічний і нерозривний потік подій і процесів, які творять життя народу.

Понад 30 років минуло від часу закінчення Другої світової війни, більш як чвертьстоліття минуло від часу, коли УПА, згідно з пляном її командування, перейшла в силу тодішніх умов і потреб з боротьби більшими з'єднаннями на малі бойові одиниці, перед тим як в 1978 році з'явився перший том «Літопису». Потреба такого видання ставала такою очевидною й дошкульною, що мусіли знайтися сили, які здійснили б цей задум. У даному разі тими силами, які були найбільш покликані до цього здійснення, були дві комбатантські організації колишніх вояків УПА: «Об'єднання колишніх вояків УПА в США і Канаді» та «Товариство колишніх вояків УПА імені генерал-хорунжого Тараса Чупринки в США і Канаді».

Не вдалося колишнім воякам УПА уникнути найдошкульнішого хронічного українського недоліку, тобто двох удільних упівських комбатантських організацій. Але зате вони зуміли принаймі добитися ділової співпраці, бо без неї заледве чи вдалося б здійснити таке велике видання.

Видань про УПА та видань матеріалів і документів УПА не бракувало у вільному світі відразу після війни. Та це були поодинокі комплекси, а не органічна цілість, прагматично пов'язана, яка відбивала б увесь розвиток тієї єдиної під оглядом тривкості військової, а чи, вірніше, революційно-військової формації. Появилися також монографії УПА, однак час минав, видання забувалися й серед української громадськості в діаспорі щораз частіше можна було почути голоси, які свідчили про чималу непоінформованість наших людей у справах, зв'язаних з УПА та з її боротьбою і взагалі з її багатогранною діяльністю. Такий стан використовували елементи з тих чи інших причин наставлені негативно до УПА, а зокрема чужі сили, ворожі до української справи. Не раз просто разюче було видно правдивість приповідки: «Що не записане — не відбулося». І хоч ще так багато живих свідків і вояків УПА живе між нами, а вже чути було голоси: «а може воно було й не так, може це не була така героїка, відданість народній справі, такі великі успіхи, такий великий і вагітний у наслідки подвиг, як про це говориться?»

І тому тим більше треба бути вдячним тим, які взялися до цього великого діла і зібрали документи та багатющі дані, а тепер том за томом публікують їх, щоб таким чином вони залишилися віч-

ним монументом тієї особливої доби, якою була українська вивольна боротьба під час Другої світової війни.

Що дотепер видано?

Дотепер на книгарських полицях уже є десять томів «Літопису УПА», з того два томи німецьких урядових документів в оригіналі. Інші в підготові до друку. Як виходить з повідомлень Видавництва, в пляні є ще цілий ряд нових томів і матеріяли далі надходять. З часом це буде найбільш авторитетна енциклопедія УПА, а не тільки історія.

Починається серія двома томами про УПА на Волині й Поліссі. І зовсім оправдано: УПА бо починалася на Волині й Поліссі і цього не можна не відзначати. Чому саме на Волині й Поліссі почалася вона, то на це є причини внутрішньо-українського порядку, причини з німецького боку, накінець з большевицького. На Волині, а ще більше на Поліссі залишилися розсипані недобитки з Червоної Армії, які Москва намагалася використати для партизанки, диверсії і шпигунства проти німців. Хоч рідкі, але були випадки, коли московські наміри знаходили підтримку в деяких, правда нечисленних, українців. Діло в тому, що на Волині й Поліссі було чимало людей, які брали участь в большевицькій революції. Були це наші селяни, хоч не бракувало і міських елементів, але їх було менше, евакуйовані російським урядом в часі німецького наступу 1916–17 років в глибину Росії, здебільшого на Поволжя. Виїздили тоді цілі села, а поверталися вони щойно на початку 20-их років. В часі большевицької революції, большевики з їхніми лжегаслами були їм ближчі, ніж царський режим. Отже, не один із цих селян пішов з червоними, а дехто навіть відіграв більшу роль. Тому не дивно, що після повороту до рідних сіл, які опинилися під Польщею, не раз оживали старі ілюзії. У наслідок того, в деяких околицях Волині й Полісся загніздилася комуністична партія — КПЗУ. Де-не-де поставали навіть її сильніші осередки. Ось, наприклад, був час, коли в селі Голоби, що на Ковельщині, діяв навіть Окружний комітет КПЗУ. З такими комуністами в різних тюрмах Польщі стрічалися українські в'язні, націоналісти, і їхня праця серед цих комуністів давала знамениті результати. Коли ОУН почала широку діяльність на Волині-Поліссі, впливи комуністів швидко поменшувалися, а советська окупація в 1939–41 рр. взагалі їх добила. Колишні комуністи ставали добрими націоналістичними підпільниками, а відтак вояками УПА.

З Волинню і Поліссям пов'язані найсвітліші сторінки діяльності УПА. Тут вона робила свої перші кроки, тут відбувалися пер-

ші значніші бої, тут постали її перші великі бази й осередки, які швидко розвинулися аж до своєрідних «самостійних республік». Власне тут розігралася драматична акція консолідації різних відділів УПА, створених з ініціативи обидвох ОУН, чи Тараса-Боровця Бульби, чи інших, з-поміж яких можна назвати ініціативу УНАКОР-у (Української Народньої Козацької Організації), чи ФУР-у (Фронт Української Революції), шляхом перетворення цих різних партизанських з'єднань в одну суцільну, керовану одним штабом Українську Повстанську Армію.

Людський тип волиняка рішучий і агресивний, з більшим розмахом, як галичанин. Під польською окупацією був на цих землях більший затиск з боку польської влади, як у Галичині, а тому коли його не стало, визволені енергії шукали інтенсивніше вияву для себе. «Сокальським кордоном» намагалися поляки розірвати живе українське тіло, тобто роз'єднати Волинь і Галичину, але це їм щораз менше вдавалося, хоч у тій цілі вони вживали на Волині багато більше рафінованіших засобів, ніж у своїх польонізаційних заходах у Галичині. Отже, і спротив з українського боку був більш насичений.

Великим поштовхом до організації силового спротиву німецькій владі була саме та влада. Німці влучили Волинь і Полісся, які до 1-го вересня 1939 р. були частиною українського заходу, що був під Польщею, в «Райхскомісаріят України», а райхскомісаром зробили гавляйтера із Східніх Прусів, Еріка Коха, тупу, самозакохану, жорстоку людину, який уважав, що всі найбільш складні проблеми можна розв'язати брутальною силою. Як звичайно в таких випадках буває, Кох добрав собі співробітників таких, як він сам. Вся ця компанія повела в Україні найбезглуздішу колоніальну політику. Коли ж до того додати початкові тріумфи німецької зброї на фронтах проти червоних, які їх тим більше впевнили в німецькій вищості, то тоді стає яснішою німецька зарозумілість, всезнайство, бута і жорстокість. Засліплена тріумфами німецької зброї, гітлерівська верхівка, а з нею уся система аж до найнижчого бюрократа, думали, що прийшов час для них показати ту свою вищість й безкарно панопшитися на окупованих теренах. Німецька колоніальна політика найгіршої проби в зустрічі з людськими прикметами української людини, її високою національною свідомістю і людською гідністю та гордістю, породили такий глибокий і всебічний опір, що він мусів вилитися в збройну боротьбу. Зіграло свою роль також те, що на Волині й Поліссі ще перед Другою світовою війною постала розгалужена підпільна мережа ОУН під польською владою, яка після приходу червоної армії у вересні 1939 не те, що не розгубилася, але навпа-

ки — розгорнулася, і на відміну до такої ж мережі в Галичині уникнула нищівних ударів з боку большевиків. Большевицькі органи прямо не були свідомі, що Волинь і Полісся два-три роки перед вибухом війни в неодному відношенні догнали, а навіть у дечому перевершили Галичину в розбудові підпільної системи ОУН. Арешти членів ОУН були також на Волині й Поліссі, але советські органи не зуміли вдертися так глибоко в систему ОУН, як це мало місце в Галичині. Не бракувало й інших причин, які разом довели тут найраніше до виникнення збройної боротьби проти німців. Які глибокі були в цьому причини, показує той факт, що вже на переломі 1941-1942 рр. у лісах і віддалених місцях Волині й Полісся знайшлися численні люди, які ввійшли в конфлікт з жорстокою німецькою владою та її безглуздою політикою і які були рішені збройно захищатися перед тією владою, а навіть взагалі протиставитися німецькій силі і насильству.

Ось як пише про це шеф Оперативного Відділу Штабу УПА, полковник Армії УНР, а відтак генерал М. Омелюсік: «Машина німецької адміністрації функціонувала ще сяк-так лише в першій половині 1942 р., поки ще шруба не дуже була прикручена, поки порівняння з попередньою большевицькою окупацією виходило ще на користь німців та поки людність не переконалася на фактах, що несе для України німецький націонал-соціалізм. Ілюзії про можливість співпраці, навіть серед великих оптимістів, щезли... Відносини між німецькою адміністрацією та українським населенням погіршувалися з кожним днем. Контингентова шруба притискувалася, робітників до Німеччини уряди праці вербували за допомогою жандармерії, брутальність німецької адміністрації ображала національну гідність кожного українця. Постала напружена ситуація. Винищення літом 1942 р. в бестіяльський спосіб всього жидівського населення показало на що здібні німці... Серед спокійного мирного населення відчувається відрух самооборони. І коли націоналістичні організації в підпіллі працюють над проблемою розгорнення збройного руху спротиву, населення сприймає вістки про це з захопленням і вже небагато таких, що ще суніваються в доцільність цього руху»¹.

А інші документи УПА подають: «Попри ватаги червоних партизан почали вже в 1942 році твориться самочинно в лісах гуртки переслідуваних німцями українців, що були ворожо наставлені і до німців і до червоних. Ці гуртки стали зав'язком теперішньої УПА — Української Повстанської Армії»².

1. Полк. М. Омелюсік: УПА на Волині в 1943 році, Літопис Української Повстанської Армії, том I, стор. 21-22.

2. Літопис УПА, том V, стор. 15, передрук видання УПА з травня-червня 1943.

Три чинники

В Другу світову війну ввійшли активно два організовані українські національно-політичні чинники — обидва крила ОУН. Всі інші політичні чинники чи особи або приглядалися безчинно до подій, або зайняли вичікуjące становище в надії, що дальший розвиток подій створить можливість для їхнього персонального включення. Вже в перші тижні війни стало відомим, що на Поліссі оперує ще й своєрідний третій чинник, про який на початку інформацій багато не було. Той чинник виявився опісля і під тією назвою він виступає до сьогодні, як «Поліська Січ» під командою Тараса Боровця, що прийняв ім'я «Тарас Бульба». Отаман Тарас Бульба — це типове явище воєнних умов, таке характеристичне для українського ґрунту, а чи може Східної Європи взагалі. На цьому ґрунті у відповідних воєнних умовах проявляються одиниці, які своєю ініціативою, розмахом тощо, виходять на широке тло, збивають довкруги себе не раз великі людські сили і діють не раз навіть на великих просторах. Задатки на таку появу мав Боровець-Бульба.

З Боровцем я був давно знайомий і наші життєві шляхи перепліталися не раз, отже не можу не додати своїх особистих спостережень про нього, бо вони, як і інші цього рода особисті матеріали причиняються до повнішого зрозуміння подій і людей.

Пізнав я Боровця десь у 1936 або 1937 році в часі його перебування у Львові і з того часу утримував з ним контакт аж майже до його смерті у Нью-Йорку. В 1936 році, з доручення організаційних чинників, я відбув довгу пішу прогулянку від Білої Підляської через Тираспіль, Берестя, Ковель, Сарни, Рівне, Луцьк, а закінчив свою цілолітню дорогу аж у Крем'янці. Моїм дорученням було перевірити чималу кількість людей, головно членів ОУН, або провірених симпатиків, які жили в цих околицях, а контакти з якими були зірвані численними арештами та запропорюванням до концентраційного табору в Березі Картузькій. Також заходив я до деяких українських комуністів, які сиділи з нами в польських тюрмах та в названому вище концентраційному таборі і виявили бажання працювати з націоналістами. Саме я дістав таке доручення, бо від років 1929-33, відбувши два мандрівні водні табори крізь Волинь і Полісся, я вивчив у якійсь мірі місцеві умови, придбав чимало знайомств з людьми, з-поміж яких декотрі включилися в підпільну роботу існуючої уже в той час організаційної мережі ОУН.

Ближче познакомився я з Боровцем в часі його приїздів до Львова, до Видавництва «Дешева книжка», чиїм співробітником він був, розповсюдуючи її видання на Поліссі й Волині, куди дер-

жавна пошта намагалася їх не допустити. Дещо пізніше Боровець сказав, що носиться з наміром колись пристати до того Видавництва, як один із спілників та співавторів у його численних і вельми популярних виданнях. Боровець у той час членом ОУН не був, про що я був компетентними чинниками поінформований, а мабуть і пізніше до неї не приставав, хоч в різних ситуаціях і справах був її співробітником і мав опінію непоганого співробітника і кваліфікованого оперативника. Був він не простою особою. За природою вельми інтелігентний, добрий оповідач і компаніон. Його приїзд до «Дешевої книжки» був завжди нагодою до «святувань», оплати яких брав переважно на себе Боровець. Співробітники «Дешевої книжки» дуже цінили це, бо кишені в них були порожненькі, а шлунки здебільш також. Боровець, як сам він не раз повторював, почував себе в товаристві редакторів і співробітників «Дешевої книжки», «як риба в воді». Гострого слова, пекучої іронії, цікавої нової думки, калямбурів гронові того видавництва ніколи не бракувало. Боровець зі свого боку «доливав оливи до вогню» спостереженнями про далеке Полісся, знанням життя і характеру тамошніх мешканців, особливо наших селян. Під кінець ще один момент еднав Боровця з працівниками «Дешевої книжки»: зацікавлення до ССР, взагалі до комунізму та його агентури серед нас.

Великим магом у тій ділянці в «Дешевій книжці», як і взагалі в колах ОУН, був Іван Мітрінга. Видатний член ОУН, вихований в твердій школі життя вбогої селянської родини на Тернопільщині, Мітрінга мав добрі можливості, щоб назбирати чимало відомостей про те, що діється за Збручем. Він перший серед нас писав летючки для кольпортажу по цей і той бік Збруча, пізнав похмурі таємниці льохів польської «двійки» (розвідки) в Тернополі та на пограничних станицях, де царював капітан Зборовський, неабиякий знавець тієї ділянки, а зокрема добре поінформований про підсоветські справи. Про жорстокості Зборовського ходили легенди і члени ОУН постійно пригадували про них, щоб остерігатися і не попасти в руки тому спеціалістові від метод «третього ступня». На жаль, Боровець не відкрив Мітрінзі джерела цих таємниць, про які довідуємося з його книжки «Армія без держави», виданої недавно серед досить дивних обставин і умов. Виявляється, що Боровець ще десь під кінець 1920-их, або на початку 1930-их років став працювати в розвідці, куди його завербували старшини УНР. Ось що він пише про це:

Полковник Іван Литвиненко мешкав тоді у Рівному. З наказу Уряду УНР він керував українською розвідкою на польсько-советському кордоні. Я одразу став його співробітником для кур'єрських обов'язків через кордон. З наказу полковника Литвиненка наша

молодь пачкувала на другу сторону кордону всякі директиви Уряду УНР та літературу, а назад — різні матеріали, советську пресу та книжки.

Ця наша робота була особливо пожвавлена в часі великого голоду в Україні 1932-1933 років. Ми переносили з-за кордону цілу масу зразків «хліба», спеченого з дерев'яної кори, листя, просяної лупи, буряків та інших складників. Такого хліба нормально не будуть їсти навіть тварини. Ці експонати голоду в СССР Уряд УНР з меморандумами розсилав до Ліги Націй та по цілому світі, хоч той світ був на все глухий». . .³

В розмовах у вужчому колі він не раз натякав, що границя з Советським Союзом йому не чужа, що він знає чимало деталей, які конче треба знати тим, які намагаються її нелегально перейти, але це все були тільки загальники. Коли ж доходило до конкретнішого — очікуваних результатів не було. Мітрінга після таких розмов обіцявав собі й нам, що він раніше чи пізніше «розгризе» Боровця, але це йому не вийшло. Він обстоював думку, що контакт з Боровцем треба за всяку ціну культивувати і чекати на нагоду, яка таки колись прийде.

Спроби ломити советський кордон членами ОУН були постійно повторювані. За часів УВО, себто в 1920-их роках, це вдавалося без особливих труднощів; але вже на початку 30-их років, в добу ОУН, советський режим так пильнував свої західні кордони, що успішно прорватися через них було дуже важко. ОУН тоді вдалася до інших метод. Відповідно підібраних людей відставляювано від організаційних зв'язків і створювано довкруги них атмосферу, нібито вони симпатизують з СССР, а відтак вони легально з паспортами, або нелегальними советськими зв'язками, здебільша через Данціг (теперішній Гданьск), добиралися туди.

Успіхи Боровця в той самий час, коли спиратися на його твердження в «Армії без держави», були прямо неймовірні. Членам ОУН ніколи таке не вдавалося, тому вони, ті, що залишилися в живих, приймають ці дані з великою дозою скептицизму. На стор. 28 він пише:

«Від 1932 року я не раз і не два переходив нелегально кордон. Пробивався в глибину України до Житомира, Києва і Харкова».

Боровець пише доволі багато про свої господарські почини. Він приїздив до Львова, як власник каменярень, які мали йому давати добрі прибутки. Я тоді працював в Промбанку. Десь у 1937 або 1938 рр. він, маючи в той час уже добрі зв'язки з окремими працівниками того банку, звернувся за поважнішим кредитом. Ішло

3. Стор. 39, *Армія без держави*.

ся про 10,000 польських злотих, що на той час і наші умови були поважною сумою. З доручення тодішнього ділового керманіча банку Володимира Яцишина я виїхав до Сарн, де мене підібрав Боровець і завіз на «свої» каменярі. Висліди господарської перевірки на місці були такі, що банк йому відмовив кредит. Після якогось часу Боровець звирівся, що йому треба було кредиту не так на розбудову каменярень, як на інші господарські почини. Одним із них було, увійти найбільшим пайовиком у Видавництво «Дешева книжка». В короткому часі після того польська влада виселила Боровця з прикордонної полоси, отже він мусів кинути каменоломи й пробиватися через життя аж до вибуху німецько-польської війни різними іншими способами.

Належав він до людей, які мали «сонце в кишені». Його щастя, згідно з його книжкою, допомогло йому в 1940 р. пробитися нелегально через советський кордон. У Володаві, Підляшшя, де Боровець перейшов, чи вірніше переплив кордон на ріці Буг, був також нелегальний перехід ОУНм. Керував ним пізніший майор УПА і командир Старшинської школи УПА Лука Поль-Польовий. Допомогали йому Ігор Шубський і Шульга. З обсервацій кордону на тому відтинку — обсервування було облегшене тим, що лівий берег Бугу, на якому ми перебували, був значно вищий, як правий, обсаджений большевиками — виходило, що на ньому є така міцна обсада з большевицького боку та такі технічні перешкоди й сигналізаційна система, що весь 1940 р. організаційні чинники не наважувалися вживати того переходу, хоч мали добрі технічні засоби, включно з легким човном на двох людей, який після перепливу ріки Буг стягано назад на наш берег причепленою до нього лінвою. Вжито той перехід щойно в 1941 році для перекинення Олександра Куца і, як пізніше виявилось, з катастрофічними наслідками. Боровцеві це вдалося, хоч його супутниця, Валентина Кульчинська, загинула, прошита кулями советських прикордонників. Щастя Боровця тим більше виїняткове, що советська гранична сторожа після викриття спроби переходу змобілізувала на даному й поблизьких відтинках таку масу прикордонників, війська, школярів, навіть колгоспників, що ані один куш, ані один квадратний сантиметр землі, води, а головню болота не залишався непровіреним. А Боровцеві пощастило! Ця неймовірна вдача була багато разів дискутована в колах націоналістичних підпільників, які займалися тією ділянкою діяльності і виучували кожен характеристичний випадок з метою використати всі можливі шанси в переведенні такого складного завдання, як перехід советського кордону. А насамперед йшлося про уникнення всіляких найменших помилок, бож у грі був не тільки успіх важливого завдання, але й життя найвідданіших людей.

Дальша одіссея Боровця відома, а той короткий начерк має на меті доповнити його профіль, щоб зрозуміти мотиви й методи його дальшої діяльності.

Другим чинником, що причинився до постання збройних відділів українських повстанців і їхньої боротьби проти німецького окупанта, була ОУНм. Після розламу в 1940 р. у тій частині ОУН, яка залишилася з полковником А. Мельником, знайшлося небагато оперативного революційного елемента, зате залишився майже повний склад ПУН (Проводу Українських Націоналістів), військовий штаб, від якого відійшли тільки здебільша молодші старшини, зате залишилися різні фахові співробітники — Культурний сектор на чолі з О. Ольжичем, Комісія Державного планування та відламки організаційного апарату. Організаційну систему треба було щойно відбудувати.

У військовому штабі, що його очолював генерал Микола Капустянський, а шефом штабу був полковник Роман Сушко, працювали спеціалісти військової справи, головню з колишніх старшин Армії УНР. Керівником канцелярії був полковник Армії УНР, а відтак контрактний старшина польських військ, Віктор Малець. Була це дуже поважна структура, яка, однак, мала недостатню підбудову внизу. В додатку до цього, численні незалежні співробітники того військового штабу співпрацювали з ОУНм, доки в ній концентрувалася революційна робота. Коли ж виник розкол, більшість із них почала орієнтуватися в бік більшої сили, тобто більших можливостей. Військова справа вимагає виключно конкретного трактування, а в ньому люди — найсуттєвіший чинник, дійсна підстава. І хоч близькі до військового штабу ОУНм старшини й на далі затримували не раз навіть дуже близькі товариські взаємини з членами військового штабу, але нав'язували ділову співпрацю з тими, які на їхню думку мали більшу силу, а тим самим і репрезентували собою більші шанси. І це було з їхнього боку не лише самозрозуміле, але повністю виправдане. Члени військового штабу ОУНм трактували це питання з тактом і вирозумінням.

Ще більшу динаміку, ніж військовий сектор ОУНм, виявив сектор культури. Ольжич, його керівник — людина особлива і може найбільше з усіх наближався до типу косеквентного інтелектуала-революціонера, якого доба Другої світової війни і після виявили в такому великому числі. Як холодний, аналітичний інтелект, він сполучував зі своєю особистою відвагою свою працьовитість з глибиною думки й переживання, а при тому, будучи гарячим, був стриманим. В кожній людині шанував її людське й індивідуальне, вмів вислухати кожного до кінця з увагою й терпеливо. Ці прик-

мети, власне, дали йому змогу перетворити Культурну комісію на міцний, чисельний, а при тому морально згуртований колектив. Для тих людей, як це показалося в багатьох різних випадках, стояти до кінця, до «гіркого» кінця, тобто до смерти на призначених чи добровільно зайнятих позиціях було так само зрозуміло, як для найзагартованіших бойовиків підпілля. Олена Теліга та її чоловік Михайло, Іван Рогач, Орест Чемеринський, Ірлявський, Кошик, Василь Кобрин і численні інші, пам'ять про яких ще до сьогодні не вшанована як слід і не передана майбутньому, ішли на смерть твердою й певною стопою та з педнесеним чолом. А як вони працювали! Їхня праця, видайність тієї праці, її якість завжди були взірцем для всіх інших.

Таким чином ОУНм складалася з різних неоднородних елементів. Були в ній елементи великої сили й можливостей, а були й слабкіші, що не могло не відбитися на дальшій праці тієї Організації.

ОУНб представляла собою зовсім іншу картину. Степан Бандера, який очолював її, був не лише її формальним провідником, але її душею та мозком. Дуже вимовним було те, що ті, які пішли з ним, майже без винятку йшли з ним аж до післявоєнних років, коли зовсім нова життєва дійсність, пережите недавно різне минуле, на тлі неосягнутої остаточної мети в часі війни і в її висліді, хоч здавалося, вона була така близька й доторкальна, не могли не створити атмосфери й підґрунтя для розходжень думок і оцінок, візій, ферментів, а відтак взаємних обвинувачень і боротьби. Глибокий цей процес, якого велика частина в підсвідомості, і складні та логічні упрощення тут його не вияснять, а можуть тільки ще більше скомплікувати. І пора підійти до тієї такої важливої проблеми нашої доби, доби великого перелому з почуттям найглибшої відповідальності. Майбутнє бо ще поставить нас не раз у подібно складні або ще складніші ситуації, тому необхідно пізнати, як в таких ситуаціях реагує, як zachовується українська людина.

Але в часі Другої світової війни того всього ще не було й бути не могло. Рух, скерований у відповідному напрямку, консумував усі енергії і на все інше не було ні часу, ані змоги.

ОУНб входила в війну, як згуртована, наставлена на одну мету, певна своєї цілі і її досягнення політично-революційна сила. Власне, це була домінантна сила в українському житті як своїм чином, так і своєю динамікою та широкими акціями. Провід ОУНб свідомий того стану й відповідно до цього планував свої дальші заходи. Найкраще, мабуть відбив відчуття тієї власної сили Степан Ленкавський в розмові кілька тижнів перед вибухом війни,

яку я провів із ним разом з Іваном Мициком перед відходом Мицика до Краю з призначенням перебрати там керівництво крайової системи ОУНм під большевиками з рук Онуфрія Максимова, який настоював, щоб його звільнити. Характеризуючи поділ сил обидвох націоналістичних організацій, Степан Ленкавський у свідомості, що незабаром почнеться війна, сказав: «З приходом на землі ми опануємо й поведемо всі ділянки життя, вам залишиться тільки малий маргінес, замалий для розгортання сил, або більших акцій. . . Отже, ви будете змушені або включитися в загальну роботу, або будете нидіти до решти. . .»

Між іншим, так сказати міг тільки Ленкавський. Спокійно, неначе розв'язував математичну теорему, при тому логічно й упевнено.

Така постава Проводу ОУНб і його членства не спиралася на ілюзії, а на реальну оцінку тих сил, що існували тоді. Відбудова самостійної соборної держави українського народу була для тієї організації не лише абсолютною, безкомпромісовою метою, задля якої вони відкидали всіляку дискусію з будь з ким, але вона всім своїм людським складом твердо спиралася на реальність, а чи навіть на невідхильність проведення цього в життя.

До того, як і завжди всі революціонери, Провід ОУНб та її членство згори аж до останньої клітини твердо вирішили реалізувати цю мету негайно з їхнім приходом на українські землі, звільнені від большевиків, або ще навіть у їхньому запіллі. Всі ті сумніви, недоговорення, які вони зустрічали з боку німців, були тільки поштовхом до ще сміливішого поступування. З перспективи понад сорок років та на базі даних і документів і в світлі тодішніх фактів треба прийняти, що Провід ОУНб, знаючи свою силу, був впевнений, що німці будуть змушені признати, може покищо не в повному розмірі, створені ним факти. Здавалося, що інакше й бути не могло, бо ж годі припустити, що німецьке державне керівництво вже зовсім відірвалося від реальності і працюватиме само на свою очевидну згубу. Одначе, саме це і сталося.

(Далі буде)

КОНГРЕС США ВШАНОВУЄ ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ

*44-Річниця Акту Проголошення, що відновив
Самостійну Українську Державу*

*Дост. Вм. Брумфільд з Мічіган
в Палаті Репрезентантів,
Четвер, 27 червня 1985*

Пане Спікер, у світлі 40-ої річниці Другої світової війни є важливо пригадати національну-визвольну боротьбу українського народу.

В неділю 30-го червня 1985 українська спільнота всюди у США буде відзначати 44-річницю Акту Проголошення, що відновив Самостійну Українську Державу на короткий час під час Другої світової війни.

Ця Проклямація проголосила відновлення Української Держави у Львові, Україна 30-го червня 1941. Це наступило тоді, коли советські війська відступали з України ще перед приходом німецьких нацистських військ.

У наслідок постійної боротьби загинули мільйони. Советські комуністичні війська, відступаючи швидко перед німецьким наступом, вимордували десятки тисяч українських політичних в'язнів, оправдуючися, що не було часу транспортувати їх на Схід. Як червона армія відступала, вона стосувала політику «спаленої землі» — нищили фабрики, дороги, мости, залізничні шляхи, будинки, збіжжя, худобу, а навіть церкви, не залишала нічого по собі для німців.

Після советського відступу, німці потім винищили приблизно 3.9 мільйонів українців, включно з 900,000 жидів, і мільйони депортували до невідільничих таборів праці, де безчисленна кількість їх згинула.

Заскочивши німців «фактом акто плі», перебравши владу у Львові й скликавши Національні Збори, які ухвалили Акт Проголошення, Національні Збори призначили пана Ярослава Стецька Прем'єр-міністром новоствореного Українського Тимчасового Уряду.

Не зважаючи на хоробрі акти більше ніж 2000 молодих

українських борців за Свободу, нацистські війська відповіли на Акт Проголошення масовими арештами і великим терором.

Голова Організації Українських Націоналістів Степан Бандера і Прем'єр-міністр Ярослав Стецько були арештовані 12-го липня 1941. Після відмови на повторні вимоги Гітлера відкликати Акт Проголошення, 15-го вересня вони були заслані до концентраційного табору в Саксенгаузен.

Хоч ув'язнення Бандери і Стецька залишило молоду державу без її двох головних провідників, але сильний опір і боротьбу по-вела Організація Українських Націоналістів, а пізніше й Українська Повстанська Армія.

Особливо великої ваги була боротьба Української Повстанської Армії на два фронти проти обох: нацистів і советів. У наслідок жорстокости нацистів, що справді не відрізнялися від дикунства самого Сталіна, альтернатива обох займанців однаково не була до сприйняття. Отже, Організація Українських Націоналістів не мала іншого вибору, як виповісти нерівну війну обом найбільшим тоталітарним імперіям, котрі мали армії до боротьби, яких світ ще не бачив.

Після війни Українська Повстанська Армія продовжувала боротьбу проти советських військ у Західній Україні ще далі в 1950 роки.

У висновку правдивий голос українського народу не може прийти від неуправленої комуністичної організації, яка, претендуючи репрезентувати українські інтереси, була прийнята до Об'єднаних Націй як рупор Советської Комуністичної Партії й її імперіялістичних плянів супроти решти світу.

Україна завжди тримала тісні зв'язки зі Заходом і ніколи добровільно не лучила своєї долі зі Сходом і Москвою. Проте Західня орієнтація України не допомогла запезпечити її самостійності. З кожним намаганням визволення країни, коли зверталася до Заходу, Захід не хотів її слухати.

Нині Захід є загрожений як ніколи перед тим. Це є в інтересі всіх свободолюбних людей усюди визнати боротьбу українського народу, щоб скинути його вікові кайдани, злучитися з ним у його боротьбі і прийняти його до нової Європи і до спільноти вільних і демократичних держав.

Від імени американських українців й Українського Конгресового Комітету Америки, я пропоную цю заяву прийняти солідарно-сти разом з тисячами ветеранів Української Повстанської Армії,

які живуть у США і які боролися хоробро проти нацизму й комунізму, у день, коли вони відзначають річницю тоді Самостійної Української Держави.

44-РІЧНИЦЯ САМОСТІЙНОСТИ УКРАЇНИ

*Дост. Геральд Б. Г. Соломон з Нью-Йорку
в Палаті Репрезентантів,
Середа, 26 червня 1985*

Пане Спікер! В наступну неділю, 30-го червня, припадає 44-річниця Відновлення Волі й Національної Суверенности України.

На протязі декількох радісних днів у 1941 український нарід переживав посмак волі, коли опали советські кайдани неволі. Великі надії, що зродилися з відступом советів з України, проте не довго тривали. Така була брутальна советська окупація, що українці вітали надходячі німецькі війська в 1941 як визволителів. Але відступаючі советські війська застосували політику «спаленої землі», ніж залишити свої позиції в Україні. А німецькі війська, як тільки скоро зайняли, встановляли нове панування терору — голокост, що знищив стільки невинних українських людей, як великий голодомор, спричинений Советами в 1920 і 1930 роках.

Ще раз надії українського народу були знищені. І героїчні сили опору, які боролися проти советських окупантів від 1922 р., знайшлися в ситуації, коли мусіли боротися проти двох ворогів: советських комуністів і німецьких нацистів. Коли хвилі війни в цілій Європі звернулися проти нацистів, альянтські держави були глухими на звернення українських націоналістів про поміч. Коли німецькі війська відступили з України, советські війська ввійшли за ними і відновили комуністичну контролю над гордим народом і землею України. І до нинішнього дня старинна українська культура є під советським поневоленням.

Пане Спікер, є крайньо необхідно для нас відзначити Відновлення Самостійности України, хоч як коротким воно не було б, тому, що ті самі сили, які українському народові заперечують його справедливі права, ті самі сили намагаються відібрати ці

самі права і від нас також. Як хтось ще має романтичні ілюзії про вдачу советського комунізму і його остаточні цілі, я сугерую, нехай розгляне історію України.

Призадумайтесь теж над долею Степана Бандери, великого українського патріота, який проголосив незалежність своєї країни 30-го червня 1941 року. Схоплений 12 днів пізніше, Бандера перебував роки війни ув'язнений у концентраційному таборі в Саксенгаузені, де він рішуче відмовився зректися своєї акції в користь Вільної України. Бандера після війни жив у екзилі в Західній Німеччині. Але такий є невблаганний советський апарат терору, що і він був замордований агентом КГБ у Мюнхені в 1959 році.

Коли в 1941 році Уряд Вільної України пішов у підпілля, Українська Повстанська Армія вийшла на поле бою і був час, коли контролювала понад 100,000 квадратних миль території й 15 мільйонів населення. Але після закінчення війни вся сила советської мілітарної машини була скерована на знищення всякого спротиву в Україні. Уряд Вільної України продовжував свою дію аж до 1951 року, а про збройну боротьбу проти советської окупації звіdomляли ще аж до 1967 р. Їхню землю може й здобули знову, але дух українського народу залишився незламним.

Пане Спікер! З нагоди цієї річниці годиться нам усім звеличати хоробрість українського народу й заявити нашу віру, що прийде час і він буде вільний. Усупереч немилосердним заходам Советського Союзу знищити сліди української культури й держави, день визволення прийде! Віддаймо салют тим багатьом українцям, особливо тим, що боролися в рядах опору, які тепер живуть в США і приносять свідчення благословенства Свободи. Їхня боротьба є нашою!

**СКЛАДАЙТЕ ПОЖЕРТВИ НА ФОНД ОБОРОНИ
УКРАЇНИ! НАШ ПЕРШИЙ І НАЙГОЛОВНІШИЙ ОБО-
В'ЯЗОК ДОПОМОГА НАШИМ БРАТАМ І СЕСТРАМ У
ПОНЕВОЛЕНІЙ БАТЬКІВЩИНІ У БОРОТЬБІ ЗА
ВОЛЮ І ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ.**

Справа Юрія ШУХЕВИЧА-БЕРЕЗИНСЬКОГО

**ФАЛЬСИФІКАТ «ЛИСТА» З ЛЯБОРАТОРІЇ
МОСКОВСЬКОГО КГБ**

«Вісті з України» ч. 28 за липень 1985 р. в українській мові, а водночас «Ньюс фром Юкрейн» теж ч. 28 за липень ц.р. в англійській мові, в довшій наклепницькій статті, п.з. «Прозріння» за підписом співробітника КГБ Олександра Савчука, помістили уривок нібито з власноручно написаного «листа» Юрія Шухевича до редакції газетки, в якому він ніби осуджує «націоналістичну діяльність», заявляє «...свій розрив з українським націоналізмом...» і.т.п.

Перш усього, що це за видання. Газетка «Вісті з України» і «Ньюс фром Юкрейн» призначені тільки для української еміграції та для громадян вільних західних країн. В Україні заборонено поширювати їх, а тому загальне населення за залізною заслоною про таке видання не знає. Про них лише випадково довідуються нечисленні одиниці або туристи, які мали змогу побувати в західних країнах. Ці видання є під стислою контролею КГБ, яке теж підбирає для них довірених редакторів та співробітників. Через ці видання КГБ безперерійно поширює фахово опрацьовані дезінформації і різномодні провокації, спрямовані проти українських патріотів, та веде специфічну пропаганду вибілювання московської колоніальної імперії тощо.

Про те, що згаданий «лист» підроблений і чому його уривки поміщені в цих виданнях, подамо наприкінці того письма, але щоб детальніше зрозуміти цілу суть справи і чому КГБ вдалося до такої антилюдяної скрайности, треба перш усього бодай побіжно запитатися зі страждальним, але героїчним життєвим шляхом Юрія Шухевича-Березинського.

Юрій Шухевич-Березинський народився 28-го березня 1933 р. у Львові, який був весь час центром національно-політичного, культурно-наукового та економічного розвитку Західної України. Як тямущий і спостережливий 8-літній юнак, він глибоко пережив і на все своє життя зафіксував у пам'яті могутній національний підйом українського народу до волі в 1941 р. Саме тоді у Львові 30-го червня було проголошено Акт Відновлення Української Самостійної Держави. А коли німці виступили проти самостійности України, почалась героїчна боротьба з німецькими окупантами, в яку включилися найширші народні маси, твориться вільна армія — УПА, підпільний парламента — УТВР. Після

відступу німців прийшли нові окупанти — російські більшовики. Героїчна визвольна боротьба УПА-ОУН, підтримувана народом, далі продовжувалася. . . Все це мало великий вплив на національну свідомість молодого Юрія, яка такою залишилася в нього донині. На початку цього року він сказав таке до свого приятеля: *«Доля для мене не була дуже ласкавою. Все це закінчилося тим, що я втратив зір. Але я не шкодую, що сталося так, нікому не завидую, бо я мав щастя бачити таке піднесення мого народу, такий злет, що за це можна поплатитися не одним зором. . .»*.

Вперше заарештували Юрія Шухевича-Березинського в серпні 1948 р., коли йому було 14 років, і засудили на 10 років каторги тільки за те, що він був сином ген. Романа Шухевича, головного командира УПА і голови Проводу ОУН в Україні. Арештування і засуд відбулися згідно із спеціальним рішенням, схваленим у Москві на «Особливій нараді МВД ССРСР» (ОСО). В 1956 р. Владимирський суд його звільнив, як засудженого підлітка неправомірною інстанцією, однак, після оскарження генеральним прокурором ССРСР Романом Руденком, Ю. Шухевич був змушений досиджувати повний реченець засуду у Владимирській тюрмі. Напередодні звільнення з тюрми до Ю. Шухевича приїхав майор КГБ Климентій Євгенович Гальський, відомий як Клим Дмитрук, і намовляв, щоб він відрікся свого батька і публічно осудив ОУН-УПА. Юрій рішуче відмовився від того. 21.8.1958 р., тобто в день звільнення Ю. Шухевича, його знову арештували і на підставі свідчень підкуплених майором КГБ Гальським двох кримінальних злочинців, Буркова і Фоменка, оскаржили за вигадану «анти-советську агітацію серед в'язнів».

З Владимирської тюрми Ю. Шухевича перевезли до слідчої тюрми у Львові і тут з допомогою тих же фальшивих свідків Буркова і Фоменка його засудили на чергових 10 років концтабору. Суд був закритий, а Ю. Шухевичеві заборонили ставити будь-які питання і захищати себе. Кілька тижнів пізніше майор КГБ Гальський знову відвідав Ю. Шухевича і змушував його, щоб на письмі або в радіо осудив визвольну боротьбу ОУН-УПА і відрікся свого батька, а за те буде негайно звільнений. Однак Ю. Шухевич знову рішуче відмовився від того.

В 1961 р., а відтак в 1964 р. представники влади знову пропонували Шухевичеві звільнення за подібну заяву осуду, але знову все закінчилося без успіхів. В 1965 р. державні органи змінили тактику і переконували написати «прохання про помилування» до Президії Верховної Ради УССРСР, але Ю. Шухевич відмовився таке писати, натомість написав коротку заяву, в якій стислими фактами доказав, що його засудили безпідставно й незаконно. Відповіді не одержав.

28-го липня 1967 р. Юрій Шухевич вдруге написав протест до Президії Верховної Ради УРСР, у якому численними фактами доказав, що його безпідставно засудили на основі фальшивих зізнань підставлених свідків, що йому теж був підтвердив сам майор КГБ Гальський, коли обіцяв звільнення за написання заяви, в якій мав би осудити ОУН та свого батька... Оскаржив також злочинну діяльність органів КГБ і безправність советських судів. Також навів докази, що капітан Круть у 1965 р. змушував його написати прохання про «помилування» до Верховної Ради УРСР, яким мав би визнати за собою вину і відректися від своїх поглядів. Коли Шухевич відмовився таке написати, то капітан КГБ Круть заявив, «що адміністрація сама подасть таке прохання». Як бачимо, що вже в 1965 р. плянувалося написати таку «заяву» органами КГБ без згоди Юрія Шухевича. У тій же заяві Юрій попереджав Верховну Раду УРСР, що супроти нього можуть вчинити черговий злочин... і тепер такий вчинили...

Нарешті у серпні 1968 р. Ю. Шухевич був звільнений з концтабору, але йому заборонено жити в Україні. Поселився в Нальчику Кабардино-Балкарської АССР, де був під постійною обсервацією органів КГБ. Тут він одружився і став батьком 2-ох дітей. 26-го березня 1972 р. його втретє заарештували, а 9-го вересня закритим судом у Нальчику засудили на 10 років суворого режиму в концтаборах і 5 років заслання. Так, що всього разом Юрій Шухевич був засуджений на 35 років позбавлення волі. Тепер знову обвинувачували його за видуману «антисоветську агітацію і пропаганду», а насправді тільки за те, що не відрікся свого батька і не осудив його ідейних позицій. В 1973 р. Юрій Шухевич важко захворів на шлунок, але не одержав жодної медичної допомоги. Все було спрямоване на те, щоб його заломити... В 1979 р. Шухевич став членом Української Гельсінської Групи. Відтак Юрій захворів на очі. В лютому 1982 р. йому робили операцію на очі і дещо полегшало, але після наступних операцій він зовсім осліп.

Майже ціле життя репресований за те, що народився в родині керівника українського визвольного руху, але водночас, як український патріот, сприймає свою долю мужньо, по-героїчному. У висліді своєї незламної героїчної поведінки Юрій Шухевич поступово стає живим символом українського руху опору проти московських окупантів, а зокрема для молоді в Україні і на чужині. Його ім'я теж стало широко відоме у вільному світі, де теж набрало символічного значення, як взірць живого героя для доброго наслідування. А з точки зору прав людини, західні дипломати та науковці на різних міжнародних зустрічах часто домагалися і домагаються від московських представників звільнення невинного Юрія Шухевича.

Під петиціями в його обороні зібрано у вільному світі десятки

тисяч підписів, відбувалися масові демонстрації під московськими амбасадами, появлялися численні статті в західних періодиках тощо. Врешті його особою поцікавились деякі західні уряди та парламенти. На особливу увагу заслуговує проклямація Тижня поневолених Народів від 16-го липня 1984 року, в якій президент Р. Реган назвав Юрія Шухевича «ув'язненим українським патріотом», який репрезентує боротьбу за свободу... Подібне сказав президент Реган 22-січня 1985 р. під час відзначення дня проголошення української незалежної держави в 1918 р. Відтак 135 американських конгресменів вислали листа до Горбачова з проханням звільнити Юрія Шухевича й дозволити йому виїхати до США. Подібні виступи в обороні Юрія Шухевича мали місце в інших західних країнах.

У висліді того, Юрій Шухевич стає поважною проблемою для Москви, а зокрема напередодні Гельсінської конференції з нагоди десятиліття підписання Гельсінських угод, на якій припускалося, що справа Юрія Шухевича буде знову видвинута західними державами з метою його остаточного звільнення. Щоб запобігти такій можливості, КГБ з доручення ЦК КПСС вдалося до найбільш підлої методи — фальшування письма і тексту нібито «листа» Юрія Шухевича. На протязі 37 років КГБ не було спроможне, навіть фізичними тортурами, включно до осліплення, зламати і примусити незламного Ю. Шухевича відректися свого батька і засудити його діяльність як керівника ОУН і всього українського визвольного руху в Україні.

Фальсифікат «листа», що його нібито Ю. Шухевич надіслав до редакції згаданої кагебістської газетки, є ясний для кожного, хто порівняє його почерк з почерком правдивого листа Юрія, вже в стані повної сліпоти, на початку біжучого року. В додатку, один німецький психолог і експерт від почерку письма офіційно стверджує, що предложені йому для аналізу обидва почерки не могли бути написані тією самою особою.

У своїй «Заяві для преси» Ніна Строката і Святослав Караванський, які з власного досвіду добре обзнайомлені з кагебістською «роботою», стверджують, що «нам абсолютно ясно, що опубліковані у «Вістях з України» уривки, нібито писані рукою Ю. Шухевича, — це підробка, про що і сповіщаємо українську громаду».

Теж стало відомо, що найближче оточення Ю. Шухевича в Україні нічого не знає про такого його «листа», а теж, що Юрко далі перебуває на засланні.

З повищого ясно, що кагебістська фальшивка була скерована і призначена для зовнішнього світу і для української громади в діяспорі, бо досі про неї не було згадки в жодній газеті у підневільній Україні, з метою послабити оборонні заходи в справі Ю.

Шухевича й інших політичних в'язнів, а теж підірвати довір'я у західних політичних колах до української визвольної справи й української проблеми взагалі. Та ця чергова провокація КГБ матиме протилежний ефект. Наведені вгорі факти демаскують ехидні антинаціональні й антилюдські прийоми московських імперіальних органів терору перед цілим цивілізованим світом.

ЗАЯВА ДЛЯ ПРЕСИ

Коментувати щось надруковане у «Вістях з України» це все одно, що доводити запеклому злодієві неморальність привласнення чужого. Але, щоб припинити кривосуди, ми мусимо дещо прокоментувати.

Опублікована у «Вістях з України» ч. 28 за 1985 р. стаття «Прозріння» свідчить про новий етап «роботи» цієї кузні фальшивок. Цей етап почався з надрукування в кагебівському листку фіктивного інтерв'ю з українським політв'язнем І. Сокульським, де останній нібито каявся перед КГБ. Затим, що це фіктивне інтерв'ю не було викрито, метод пройшов атестацію, і наступним кроком є стаття «Прозріння». (Характерно, що фікцію про Сокульського та фікцію про Ю. Шухевича оприлюднено під однаковою назвою — «Прозріння»). Остання стаття це маневр для припинення братозахисної кампанії на Заході. Нам абсолютно ясно, що опубліковані у «Вістях з України» уривки, нібито писані рукою Ю. Шухевича, — це підробка, про що і сповіщаємо українську громаду (Викласти наші міркування детально значить навчити КГБ робити фальшивки без огріхів. Тому ми утримуємось від деталей).

2 серпня 1985 року.

Колишні в'язні Гулагу

*Ніна Строката
Святослав Караванський*

Поезії, новели

МАЛА АНТОЛОГІЯ БІЛОРУСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

*у перекладах Леоніда Полтави**Від Перекладача*

Зібрані в тій малій Антології переклади-зразки з білоруської поезії не мають претенсій на певну систематизацію, ані на «блискучість» перекладів.

Перекладач мав нагоду вивчати білоруську мову, читаючи в оригіналах білоруських клясиків: Янку Купала, Якуба Коласа, Максима Богдановіча. Крім того, вивчав мову десятимільйонного народу, сусіда України, і на слух, коли жив кілька літ напередодні Другої світової війни на півночі України (Чернігівщина), де ріка Дніпро становить кордон між Україною і Білоруссю (формально УРСР та БССР). По війні подружив закордоном з відомим білоруським поетом Масеем Седньовим, познайомився зі сл. п. д-ром С. Станкевічем — довголітнім редактором часопису «Беларус» у Нью-Йорку, з президентом Білоруської Академії Наук у США проф. д-ром Вітавом Тумашем та іншими діячами національної Білорусі. Все це сприяло перекладницькій праці. Але головною спонукою була любов як до знедоленого білоруського народу, доля якого подібна до української, так і до білоруської поезії, надиханої болем серця, тугою за справедливістю, бажанням волі-державности. З кращих білоруських творів променює краса і глибинність народної душі, вимальовується сумовито-гарна природа Білорусі і відчувається все той же, ще не завершений, порив до незалежного життя.

Автор перекладів мав на думці додати до цих творів також короткі відомості про їх авторів, з яких, наприклад, Наталля Арсеньєва, Масей Седньов, Алесь Салавей, поет-модерніст Я. Юхнавець жили або живуть закордоном, а інші живуть або загинули в тюрмі народів СССР. Однак, час швидко втікає, і за багатьма іншими обов'язками немає змоги здійснити первісний задум. Тому публікуємо те, що вдалося зробити, з надією, що ці переклади бодай частково дадуть змогу українському читачеві пізнати дещо з білоруської давньої і оригінальної культури, зокрема поетичного слова.

Переклади поезій друкуються за абетковим порядком прізвищ авторів

Нью-Йорк, 1982

Наталля АРСЕНЬЄВА

ПРОЛІСКИ ПРАЛЕСКИ

Любі-вродливі ви, синії квіти,
Весен щасливих улюблені діти!
Скільки є квітів гарніших, ясних,
Тільки ви серцю миліші від них. . .

Гляну у ваші очиці ласкаві —
І ніби бачу гаї, ще безтравні,
Де з-під снігів проглядаєте ви,
Вибрані діти весни!

Тільки погляну на личка кохані,
Так і згадаю ласки весняні,
Радість весняних утіх,
Пісню, що вітер приніс
Ген із полів, де земля підсихає,
Сонце від ранку до ночі гуляє.

Як віддзеркалюють ваші очиці
Сині хмарини, що линуть, мов птиці;
Гляну — і в серці прокинеться сум,
Ніби у лісі весняному шум;
Будите сили, що взимку дрімали,
Будите думи, що сковані спали,
Образ ваш мрію несе,
О, найдорожчу над все! . .

Духом весняним повиті лісочки
Вас годували, мої синьоочки,
Небо голубить вас, золото кіс
З сонця спливає. . . Вітрець вам приніс
Ніжні цілунки. . . Вас любить весна,
Вас по лісах розсипає вона.

Стежку весні кладете крізь гаї,
Ви — її символ, відзнака її. . .
Чи не тому вам поклін оцей мій,
Діти весняних надій?

*Написано в 1921 р.
Переклав у січні 1969 р.
Нью-Йорк.*

ВОСКРЕСНИ! УВАСКРЭСЬНІ!

Воскрес Христос.

Він тут, між нами,
Він там, де в синяві небес,
У срібних смугах над ланами
Встає весна. . .
Бо Він Воскрес.

Воскрес,
і знов по Білорусі
Перед собою йде Христос,
Благословить схохолі душі
І ті, що їх скував мороз;
Благословляє наші села
І тюрми, здвигнені для нас,
І тих, хто горя повний келих
Надпив, забув про кращий час.

Іде Христос. . . Над Ним саваном
Небесні зводяться сади. . .
А ноги в незагойних ранах,
А на росі — Його сліди. . .

Так припадім
в цілунку щирім,
Спалім на тих слідах уста,
Ходімо в мирі, йдім у вірі
Стопами Вічного Христа!

Хоча над рідним попелищем
Іще сліди ворожих лез,
Ще переслідують і нищать, —
Воскресне Край,
бо Він Воскрес!

Любов до тебе,
Білорусе,
Сильніша смерти,
бур і гроз. . .
Всім серцем люблена Матусе,
Воскресни ж,
як Воскрес Христос!

*Переклав у грудні
1968,
Нью-Йорк.*

ХОЧ МИ ЛИСТКИ...
ХОЦЬ МЫ ЛІСТЫ...

(Із циклю «Перше коло», до якого входять також «Вусьциш», «Ізноу восень» та ін. поезії).

Хоч ми — листки, що їх під дикий рев
Вітри осінні розметали всюди, —
Вп'ялись коріння прадідних дерев
У рідну землю —
ми були і будем!

Не випалить, не викорчувать нас.
Сплелось коріння крице-вузлувато.
І прадіди, і спадщина, і час, —
Лежать в глибу —
до них не докопатись!

Аби лиш ти, Вітчизно, напоїть
Змогла водою тих, що босі й голі.
І чути — лист осінній шелестить:
— Тримайтеся. . .
Я з вами. . .
І в недолі.

Переклав
у Еспанії

ТИША ВУСЬЦІШ

Присмерком сивим я йшла. . . в життя.
Листя шуміло,
 листя пливло.
Жовтого листя мідне лиття
Стежку мою замело.

Видалось: жовчі напився день,
Все обернулось в глуху іржу,
Кущик найменший. . .
 Де тебе, де,
Душе моя, збережу?

Вітер зненацька, вихор надбіг,
Змів мідно-ржаве, важке лиття,
Зорями звіяв. Стежка — до ніг.
Так я прийшла. . . в життя.

Переклав у Еспанії.

І ЗНОВУ ОСІНЬ ІЗНОУ ВОСЕНЬ

Так, певно ж промине
Усе: небес блакить
І вітер любий, і на водах кола,
І колос повний,
І стебло трави,
Потрібне, а чи ні —
Усе похилить чола.

За містом ще й тепер
Вогняться і жахтять
Осот в низькій траві
І чистотілу зорі,
Та порох, кинутий утіхою життя
І серця, й сірих вулиць звори.

Знов осінь. . . Знов блакить
Із-за димарних ніш
Щовечора в огні кривавої пожежі.
І люди й мури туляться щільніш,
І мертвий сон усе мережить.

Я не берусь для них
Ні сонця розвогнить,
Ані прогнати сон.
Іду в ранкових росах —
Розплутувать ланцюг,
Що викував колись
Нам на покуту Кон,
Не пізнаний і досі.

Переклав у Еспані

Максим БОГДАНОВІЧ

НЕ БЛИЩИТЬ НЯ БЛІШЧЫЦЬ

Не блищить у надвечір'ї
і в глибокій пільмі ночі
діяма́нт-зірни́ця,
Але в сяйві дня красою
він чарує, вабить очі,
блисками іскриться.

Бо коли проміння сонця
упаде на чудо-камінь,
він засяє дивно:
Всіми барвами веселки
діяманта блиснуть грані
дивно-переливно.

Отаким здається ніччю
темним наш народ в негоду,
бідним і нещасним.
Та як встане сонце волі —
вмить проснеться дух народу
і засяє ясно!

1911 р., Білорусь.

Переклав у грудні 1968.

Нью-Йорк.

Олесь БАРСЬКИЙ

МІДНІ СОСНИ ПОКЛАЛИ ДОЛОНІ ПАЛАЖЫЛІ НА КУПАЛ ДАЛОНІ

Мідні сосни поклали долоні
На купол небес.
Хрест пробився крізь пальці гіллячок
І виріс у небо,
Стіни просякли мускатом живиці.
Оп'янілі на стінах мадонни —
Повільно зійшли на підлогу,
І з-під стелі янголи злетіли.
Віконні ґрати обернулися в арфу,
Кожна гіллячка — у ліру,
Мов сяйвом, наповнилась співом каплиця,
Мадонни зняли авреолі,
На тернях Христові повісили
Іgrimнули піснею.
Зламалися терни,
Погнулися цвяхи —
Від сили любови зламалися,
З хреста ізійшовши, Христос
По підлозі
Вивів мадонн із каплиці у поле
І показав їм на стигле жито;
Авреолі чудом стали серпами,
І над загоном мадонни схилюлися.
Зжали запашнее жито.
Тільки одна з них захвилювалася:
— Боже, — спитала, — де ж авреолі?
Христос, снопок жита зв'язавши,
Гукнув, щоб почули мадонни:
— Сплетіть-но вінки собі з синіх волошок;
Це не буде в докір Богородиці,
Бо з гарного вилонивсь гріх первородний
І святість із гарного родиться.

*(Сучасний білоруський
поет у Польщі, нар. 1930).
Переклав 1969 р.*

ЛЮБО ЗНАТИ: ЗАСИНАЮТЬ ДЕРЕВА
ЛЮБА ГЛЯДЗЕЦЬ, ЯК ЗАСЫНАЮЦЬ ДРЭВЫ

(Вільний переспів)

Любо знати: засинають дерева,
Стуляючи в тиші долоні мирні;
Любо чути: на лірах кленів
Торкає струни соловей вечірній.

А потім сонце розквітне мило,
Берези, хмари — у золот-рамах,
Туман у небо янголом білим
Повільно вгору летить над нами.

Добре стояти і не торкатись
Ногами босими далечизни
І шепотіти, знову, стократно:
— Люблю тебе,
Люблю тебе, Вітчизно!

Переклав 2.1.1969, Н.-Й.

Анатоль ВЯРЦІНСЬКИЙ

ОБРОСТАЄМ. . .

Обростаєм. Паперами,
річками,
Зобов'язаннями і стрічками,
Обростаєм болями, охами,
Як незрушне каміння
мохами.
Обростаєм мохом обставин,
Обростаєм, мов берег кущами,
Поневолі стаєм боржниками:
«Де чуже, а де наше?» —
питаєм, —
«Де ростем, а де обростаєм?»
Так запитуєм,
бо не просто
Відрізнити
обростання від росту!
Відчуваю в душі питання:
Як спинити це обростання?
Чи міцний я в такому змаганні?
Як всією першоосновою
Пробудитися нам
по-новому?
Як зажити з нового боку,
Щоб весні дотримати кроку?
Але як же ожити маєм,
Коли кожну мить обростаєм,
Розлучаємось із собою —
Дехто з боєм,
А дехто й без бою. . .

*Переклав 21.5.1968 р., Нью-Йорк
(Оригінал у журналі «Малодосъць»
ч. 2, 1968, Білоруська ССР).*

Л.Г.

ВЕСНА

Згине крига під тиском води —
І розкута ріка загуркоче,
Задзвенить, наче сміх молодий.
Що спинитись не може й не хоче.

Птах весну зустрічати в полях
Полетить на осяяних крилах:
І від хмелю сосна закружля.
Ніби з нами й вона оп'яніла.

Сонце теж припаде до землі.
Вітер воду з доріг посипає:
Захвилюється ключ журавлів.
Наче юности прапор над краєм:

На горі заворкочуть струмки.
Як поетове серце бурхливе,
І — стрілою крізь панцер — квітки
Пролетять, розіллються розливом.

О, весняний, нестрманий біг!
Скільки любого сонця в тобі є,
Скільки сили живої в тобі
І краси, і бажань, і надії!

*(Оригінал в еміграційному білоруському
журналі «Аб'єднання» ч. 4/25).
Переклав у Мюнхені*

Лариса ҐЕНІЮШ

МОЯ МОВА
МАЯ МОВА

В добрий час, за селом край діброви,
Де криниця пречиста, мов день,
Я навчився від матері мови
І її сумовитих пісень.

Скільки в світі омріяних скарбів,
Скільки дивних далеких країн,
Та її ні за що не віддав би,
Бо вона — найдорожча з перлин.

Рідна мова гойдає колиску,
Ластів'яно щебече в біді,
Нею вітер виспівує пісню,
Коли день устає молодий.

І не зайде ніколи, ніколи,
Сонце мови моєї, о ні,
Бо вона — наче радість любови,
Наче квіти, ясні й запашні.

Може мови чужої навчуся,
Щоб сусідам сказати привіт,
Та лише на моїй, білоруській —
Оспіваю і долю, і світ.

Моя мова — це серце матусі,
Моя мова — це дужий прибій;
Може я й на чужій засміюся,
Та заплачу — лише на своїй.

1967, Білорусь.
Переклав 1969,
Нью-Йорк.

Ольга ПАТАВА

ПІСНЯ
ПЕСЬНЯ

Вечір багряним обрусом
На натертій підлозі горить.
«Ой, віють над Білоруссю,
Віють злії вітри». . .

На серці печать скорботи —
Каміння далеких бід.
Скільки моему народу,
Стільки і пісні літ.

Квітками її вишивали
На случьких на поясах,
Тепер бабуся співає,
А я повторюю в снах.

І я співаю за нею,
Закляття тих слів старих:
«О, хай над моєю землею
Добрії віють вітри!»

*(Оригінал у ж. «Беларусь»
ч.2/1967 БССР.*

Поетка нар. у 1945 р.).

Переклав 1969 у

Джерзі Сіти, Н.Дж., США

Якуб КОЛОС

БАТЬКІВЩИНО. . .

(Уривок із третьої частини великої поеми «Симон-музика»)

Батьківщино, Рідний Краю,
Земле родичів моїх!
Може й на землі немає
Рік, гарніших від твоїх;
Берегів таких чудових,
Гомінких борів-лісів,
Гречки пахощів медових,
Нив веселих голосів;
Не знайти цих косогорів,
Ні боліт, ні майва птиць,
Ні замислених просторів
Понад тишею криниць;
Восени — тут плачуть лози,
По весні — луги цвітуть
Та берези при дорозі
В далечінь ідуть, ідуть.

Гей, кургани, свідки слави,
Сторожі віків-імлі!
Хто вас, гори величаві,
Хто насипав? Ким були
Ви розкидані по полю —
Давніх днів вартівники?!
Не розкажете ніколи,
Що сказали вам віки!
Ідете у неспокої
У обійми далини,
Вбік Вілії чарівної,
В край дзеркальної Двини.
Рідний Краю! Над тобою
Особливі небеса:
Впарі з лихом та бідойо —
Чарівна цвіте краса! . .

*Переклав у 1950 р.,
Париж.*

Янка КУПАЛА

Я ВІД ВАС ДАЛЕКО. . .

Я від вас далеко, Батьківщини гони, —
На чужинне небо я дивлюсь сьогодні.
Та думками й серцем тільки вас я знаю,
Як і жив — живу я з вами в Ріднім Краю.
І нема на світі сили, ані пута,
Ні дверей залізних, найміцніше кутих,
Щоб хоч на часину, на найменшу в світі,
Білорусь зі мною вміли розлучити!

(Написано на еміграції).

Переклав 1965 р.,

Вашінгтон, Д.К.

ЗІГНУЛИ ЧУЖИНЦІ. . .

Зігнули чужинці мій край у покорі,
Падіння — підносять мов стяг;
Прадавній закон — обертають у сором,
Торують невольницький шлях.

Беруть, продають і гандлюють чужинці
Народним добром, як своїм. . .
Отак по стежинці, отак по цеглинці —
Розтягнуть прабатьківський дім.

На скрипці натягнені струни докраю —
Зриває ворожа рука;
Заплаче сопілка «Забратого Краю» —
Не втішить вона бідака.

Так камінь не ляже, як змора покори
Лягла від межі до межі,
Щоб навіть і думку про змаг проти горя
З народної вирвать душі.

*(Вірш написаний за царизму —
не друкується у советських виданнях).
Переклав 1981 р., Нью-Йорк.*

(Далі буде)

Василь МАЛЬЦІВСЬКИЙ

ЖІНКИ

У небі
дзвіночком срібним
жайворонок,
А над землею —
оксамитові джмелі.
Жінки покидали сапї блискучі, —
а може не сапї — граблі, —
й по білим килимі ромашок
ідуть купатися до річки.
Від голих їхніх тіл
йде безсоромне
й радісне сіяння. . .
широкі клуби,
круглі стегна
і стан гнучкий,
й напруглі груди. . .
Я б не дививсь,
та самі очі
дивляться, немов на щастя,
на голе тіло
тайно-порочне
й коренасте. . .
Жінки повискують,
заходячи в студену воду.
Вони притягують мене до себе,
А надто та,
що в голубій булі сукенці,
Від тіл веселих
в мені закипіло небо, —
І тьохнуло, і схлипнуло,
і обірвалось моє серце.
. . . широкі клуби,
круглі стегна,
і стан гнучкий,
й напруглі груди —
Усе дурманом
й стиглістю налите. . .
. . . Нічого цього не було!
Був сон.
Був сум,
Й тюремне літо.

ЖАЙВОРОНОК

Жайворонку,
візьми мене
до себе
із цього пекла —
туди, де над полями
дзвенить червневим сонцем
срібна спека,
а ти кришталь
розвіщуєш у небі, —
візьми мене,
мій жайворонку
до себе.

Візьми
у море трав,
у море квітів —
Туди —
за синій горизонт,
Де є висока церква літа,
Де люди є —
й немає зон.
Туди, туди,
де Україна
Зайшла в густий
джмелиний гул,
Де в кожній квітці серцевина
Медову променить пергу.
Візьми мене, мій жайворонцю,
Орати ниву,
і косить,
А ні —
то принеси
з-під сонця
Бодай краплиночку
роси!

Йосип ТЕРЕЛЯ

Із збірки «Гіркоти» 1972-1975 рр.

С Л О В О П О Е Т А

«Й за ім'я Мое будуть усі вас
ненавидіти. А хто витерпить аж
до кінця, той буде спасений».

(Ев. від Марка 13:13)

Де слово, що згустками чорної крові
випльовують? — то не Юди монета.
Аж лід фанатизму на зморщені брови —
погроза: убиймо поета!

Де слово, що разом з народом заплаче?
Немає народу. . .

Лиш тінь від скелета
ламає суглоби у слові терплячим —
шипіння: убиймо поета! . .

Де слово, що полум'ям блисне по небу?
Розпоре посліплі зіниці комета.
Ви чуєте?! — знаємо вашу потребу —
ви хочете вбити поета.

Де слово, що дзвонами ударить урочно?
Зупинить розправу ідейним стилетом. . .
Розстріляне серце вмирати не хоче —
свободу!

свободу поету!

АЛЛІГОРСЬКИЙ

«Ой біда, біда чаєчці небозі,
Що привела діток при дорозі».

Жовтіє розлука китайкою вкрита.
Терпіння умилось в невинній крові.
Розбилася чаша достатку неспита,
І падають жертви. . .

Вінчуємо день і розходимось з горем,
Що ціпко стулило нескірні вуста.
Яке ж бо будення трагічне і хворе,
Що тінню скорботи упало з хреста.

А в пам'яті дзвони гудуть і настирно:
Убита! . .

Убита! . . — ти чуєш, болить?!
На кого покажеш? Убили невірні.
І пімста безрука за дротом сидить. . .

Подзьобує вітер у чаші калину —
До низу скотився горячий кетяг
Краплиною крові в могильную глину. . .

70.18.ХП.

Роман БАБОВАЛ

БАЙДУЖІСТЬ

Кого ж воно цікавить,
що
на маргінесі ночі
тричі заспіває півень,
якому
зовсім байдуже
хто
відрікається
кого?

ЧУЖИНЕЦЬ

Чи варто
вибиратися вербі,
лишивши за собою пень,
із божевільня зрубу крізь
сипкі піски
в країну, де птахам
зовсім
незнані
імена дерев?

1. ВІКНО

*Із недрукованої збірки
«Подорожні Записки»*

Година ходить за вікном,
вистукуючи палицею.
За вікном і твоє лице —
Медове, сонне — мов
Невтомна іграшка.
В кульбабі (за вікном)
Дрімає вітер многорукий,
За вікном шляхи ведуть
Поза границі щастя.
Хто розбив моє вікно?

2. СОНЦЕ

Між нами кожне сонце
Накреслило нові границі
І свіжу постіль.
Не скидай з обличчя маски:
Не впізнаю вже тебе,
Я знаю: ти — голодна.
Сонце доторкнулось дерева
І яблуко згнило. Жук завтра,
Кажуть, оживе і виссе
Сонце соломинкою до дна.

3. СВЯТІСТЬ

Час гуде в піщаному годиннику,
Як муха.
Продає сліпець
За зерно рижу
Святість, загорнувши
Небо під пахву.
Проходять нишком землетруси,
Друг утоплений ніяк
Не воскресає. Над плечима —
Чорний птах. Хіба й собі
Купити дрібку?

4. САМОТА

Не стало друзів, щоб вино
Допити, обманити осінь. Чи
Прожитого за мною досить, щоб
Перед синами виправдатися?
Однісінька комаха безнадійно
Літо відбудовує в моїй
Долоні. Щогодини проминає
Півстоліття. Де твоя
Рука? Немає в мене ворогів,
Щоб освятити самоту.

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ
(5.VIII.1899-8.V.1984)

РОЗПОВІДЬ ПРО ОТАМАНА ЗЕЛЕНОГО І «ТРИПІЛЬСЬКУ ТРАГЕДІЮ»

Колись я був запеклий мисливець, поки мене самого не вполювали. Отож, одного разу восени я полював на Лівобережжі напроти Трипільля. Місцевість, про яку буде мова, було перше й останнє в моєму житті місце, де я полював. Я трошки був задоволений від наслідків полювання, бо при боці висів добрий крижень. Я повертався назад до пароплава, який мав уночі прийти до Трипільля і відвезти мене до Києва. Але тут сіл навколо близько до берега нема. І я пішов і розпитав там дядьків: «А як же мені дістатися на правий берег?»

Мені сказали: «Та підіть ви до берега, побачите кўгольщика: та він десь буде ввечері ліхтарі ставити, в кўги ставити ліхтарі. . .»

Кўгольщик — це по-сучасному бакенщик, але тоді бакен було не дуже поширене, і тільки так — *кўга*.

Добре, я так і рішив. Підійшов до Дніпра. Іду вздовж берега. Бачу, неподалеко сидить дядько. Тут в'ятері коло нього порозвішувані. Розвів багаття: варить юшку. Цікаво: що ж це за дядько? Я бачу: тут і човен його, а в човні якісь ліхтарі, які він має вставити в кўги на ніч.

Я спитав: «Дядьку, чи не перевезли б ви мене на той бік?»

— А чого ж ні? Будь ласка! Ви тільки, — питає, — куди? Куди їдете? О, та це ж вночі, коли пароплав той прийде. Отож він спізнється, бо то ж знизу на гору. Він і згори вниз спізнється, а знову догори, то й поготів! Добре, от сідайте, тут зараз юшка з риби, повечеряємо, побалакаємо та й поїдемо.

Треба сказати, що тоді серед селян мисливців уважали за такий якийсь «міський екстериторіальний елемент», з яким можна говорити про все, бо він не зрадить. Чому? Бо мисливець же зацікавлений знов приїхати сюди і дізнатись, де качки водяться, де зайці, де зайців можна набити більш і так далі.

Наша розмова з дядьком була досить щира. Ну, мені як новакові було цікаво, як місцеві люди ставляться до Зеленого, такого знаменитого повстанського отамана, що його прізвище було — Точило. Але в Трипільлі було повно таких Точил, але серед них найбільше виділявся оцей отаман Зелений.

Ну, дядько питає: «А ви ж зкўдова будете?»

Я розказав, що з Києва, а раніше далеко жив від Києва, то оце переїхав до Києва: «Я чув, що в вас тут якийсь колись був Зелений. Щоб він за Зелений?»

— Е-е, бачте, — дядько каже, — то чо-ло-вік був...

— Ну, розкажіть!

У мене знайшлось у сумці трошки горілки в пляшці; я — чарку йому, півчарки собі, чарку ще. Дядько розговорився. І починає:

— То чо-ло-вік був... От, я вам краще проспівую думу, що її й досі ще нишком, як добре вип'ють, то співають у нас в Трипїллі...

— Ну, будь ласка!...

І дядько почав — з коментарями.

«Та вже гай листям вкриє, хоч він ще малий. Ой, дай, Боже!

Щоб скоріше став він зелененький! Ой, дай, Боже!

Та вже гай листям вкриє, гей, густіше від лози.

«Ой, час, батьку, розплатитись за українські сльози!»

(Це ніби народ каже до Зеленого)

«Ой, час, батьку, ой, час, батьку, гей, ой час ще й година.

бо вже стогне від ворога вся Україна!

Ходім, батьку, до Києва, гей!» — «Так не сила, діти!»

(каже Зелений)

«Без Симона тим Києвом нам не володіти!»

(А народ ніби каже до Зеленого:)

«Проси, батьку, допомоги, гей, в Симона Петлюри!»

(А Зелений каже народові:)

«Просив би я, та прошпéтив перед ним із дуру...»

А в неділю рано-вранці, гей, вдарили з гармати:

То Зелений та почав Україну рятувати.

Пливуть Дніпром комуністи, гей, спілі і неспілі...

(Дядько пояснює: «Спілі — то, як сказати б, дійсні члени партії, а неспілі — так це кандидати»)

Не хоче їх риба їсти, бо осточортіли.

Ой, гуркнуло у Трипїллі, гей, в Каневі лунає;

Отаману Зеленому Дніпро помагає.

Ой, рятує, вимітає, гей, вичища Вкраїну.

Його слава, поки віку, не вмере, не загине».

Ну, на цьому дядько скінчив, а вночі перевіз мене на правий берег Дніпра.

В історії вчать про сварку Зеленого з Петлюрою. Вона полягала от у чому.

Зелений закінчив школу прапорщиків під час війни, будиши мобілізований. Він попав у німецький полон, з якого після 1918 року повернувся до Трипїллі. Зорієнувався, що то діється, і почав го-

тувати повстання. І коли в 1918 році восени почалось повстання проти гетьмана і німців, у ньому взяв активну участь і Зелений. Він створив навіть цілу Дніпровську дивізію і з нею рушив на Київ. Дивізія — це приблизно 10.000 вояків. В нього були трипільчани і навколо Трипілья з сіл. І в Київ він увійшов разом із своєю дивізією.

Але треба сказати, що взагалі армія тих часів Української Народньої Республіки складалася з різноманітного елементу, зокрема чимало було і таких, в яких і не було національної свідомости, а була соціальна помста: «Скинули панів, прогнали німців і — посадили тих панів знову!» Ну, і через те, здобувши Київ, зеленівці почали бешкетувати. У кожній людині, яка була добре вбрана, в білому комірці, з краваткою — вони бачили пана, ненависного пана, якого треба знищити. Через те почались безпідставні обшуки, а часом і розстріли.

Це призвело до того, що полк. Євген Коновалець, призначений тоді командиром Корпусу Січових Стрільців і командантом Києва, вивів зеленівців з Києва — всю дивізію Зеленого — в Святошин. Це ніби і Київ, але і не зовсім Київ. Бо якщо тепер Святошин злився з Києвом, то тоді все-таки там був певний проміжок — майже два кілометри, що відділяв Святошин від Києва.

Зелений і його військо були дуже ображені: «Це не та влада, що треба!» А повернувшись до Трипілья, почали горілку пити, самогон гнати (гетьман же перед своїм падінням випустив горілку!), їсти ковбаси, себто — святкували перемогу. А тимчасом зайшли інші події з самим Києвом — це ж кілометрів 60 до Трипілья. І раптом отаке осине гніздо!

До Трипілья послали тоді навіть двох стрілецьких старшин, щоб переконали Зеленого й його військо, що не можна ж так ставитись ворожо до Української Народньої Республіки, яка — їхня ж. Відбувся сход у Трипільлі. На тому сході дехто пропонує просто розстріляти тих представників Директорії. Дехто — в тому числі Зелений — заперечив: «Ні! Хай повернуться до Києва і розкажуть, що ми думаємо про них і яку оцінку ми ставимо їм!»

Отже, коли українське військо відступало з Києва, Зелений відступив до Василькова, до самого міста, але на станцію не рушив і боїв між регулярною армією, що відступала, її арієргардом і Зеленим не було. Прийшла советська влада вдруге до Києва і Зелений з'явився до Києва: «Оце, здається, та влада, що треба! Радянська, робітниче-селянська!» Запропонував свої послуги: запропонував, що він ввійде в Червону армію з своєю дивізією.

Йому сказали: «Прошу, з великою охотою, тільки ми вас, як окрему частину, не приймемо, а розтасуємо по різних полках».

— Е, ні! Це не та влада, що треба! — заявив Зелений і знову повернувся до Трипілья.

І Трипілья стало своєрідною республікою, незалежною, куди Зелений не допускав ні продаггентів збирати податки, ані агітаторів, — нічого! Ну, терпіти недалеко Києва таку загрозу! Тимбільше, що ще десь у травні місяці було т. зв. Гостомельське повстання, коли повстанці навколо Києва сіли, вдерлись до Києва, захопили Куренівку і вже на Поділ навіть продерлись. Відтак вони почали грабувати крамниці, бо воно ж потрібне: і шкуру, і мануфактуру. Регулярні частини Червоної армії розбили їх, розігнали, прогнали. Тепер треба було ліквідувати і Зеленого.

Ну, армія Зеленого сказала так, що вони оце вдома сидять, а коли треба, значить, на поклик збігаються. І ось тоді з Києва було направлено Комсомольський полк, на чолі якого стояв Міша Ахматський, сединівський комсомолец. Це з тих часів було написано на дверях комсомолу: «Райком закрит. Все комсомольцы ушли на фронт».

Міша Ахматський на чолі з своїм полком рушив до Обухова, а з Обухова на Трипілья. Зелений про це дізнався, скликав своїх вояків і застосував цікаву тактику. Вони лиш вийшли, ніби до бою, але після перших пострілів комсомольців, вони почали тікати і десь сховались у житах.

Міша Ахматський, задоволений і щасливий з перемоги, вступає в Трипілья. Тут місцеві... комсомольці почали виказувати, де хати тих родичів зеленівців, що сиділи тут весь час. Оскільки ж їх дуже багато, — у повстанні ж Зеленого мало не все Трипілья брало участь, — то таких виявилось доволі багато. І вояки Міші Ахматського почали підпалювати. Цього було досить, щоб з'явилися тільки перші димки над селом, як це було гасло Зеленого: «От тепер наш час настав!» Тимбільше, що і навіть ці селяни, яких хати не підпалені, але як бачили, як це робиться, говорили: «Добре, що вітру нема! А як вітер війне, то це ж і до мене принесе вітер, і моя хата спалахне!»

Обурення було загальне. Цього й треба було Зеленому, і він рушив. Ну, тут Міша Ахматський вже нічого не міг вдіяти. Комсомольці — частина була перебита, частина склала зброю, а решта пішла ховатись у Трипільлі по лопухах. Все ж таки зеленівці вилізли їх і замкнули в гамазей. Бо це була субота, а завтра неділя — базарний день, з'їдуться люди і Зелений буде судити їх народнім судом — паліїв.

А тимчасом Дніпром з півночі посунула київська військова фльотилія з трьох запанцерованих пароплавів. Це була військова експедиція — покарати «ізмєнщиків» Зеленого. У Зеленого була тільки одна гармата і кілька снарядів до неї. Але там коло цієї

гармати був колишній царський вогнеметчик, себто артилерійський унтерофіцер, який добре справлявся з своїм ділом. Його козаки розбіглись по горбодах шукати по лопухах вояків Міші Ахматського, що там переховались, — комсомольців.

Той оглянувся, побачив, що нікого нема, попросив: «Дівчата!» А дівчат там досить, але який же з дівчини вояк? Це, доречі, мені розказала одна з тих дівчат колишніх, у дальшому ветеринарний лікар.

— Ану, допоможіть мені гармату витягти на Дівич-гору!

Це Дівич-гора, що стоїть високо на північ від Трипілья і панує над довколишньою місцевістю.

Дівчата радо витягли ту гармату на Дівич-гору і знесли кілька стрілен. Цей вогнеметчик зарядив гармату, націлився прямою наводкою і влучив одразу ж першим пострілом перший пароплав. Хто не загинув від вибуху, той почав рятуватися в Дніпрі, бо пароплав одразу почав танути. Ну, а другий і третій пароплав, побачивши — «Еге, тут діло погане! Зелений вміє дряпатись!» — і повернули назад до Києва. Так і військова експедиція покарувальна не вдалася.

Другого дня був базарний день і до Трипілья з'їхалось багато селян. Зелений наказав під вартою випустити комсомольців з Києва і місцевих. Привели їх. Зелений виліз на імпровізовану трибуну і звернувся:

— От, люди добрі, показуйте, хто з них палій, хто підпалював хати ваші?

Ну, оскільки це були переважно чужі, селяни відрізнати один від одного не могли, то вони бачили в кожному комсомольцеві палія. Ну, хоч комсомольці казали: «Я не палив... і так далі», тому Зелений вдавсь до такого соломонівського вирішення справи судової:

— Ну, так от: ведіть їх хлопці до кручі, і з кручі ви стрибайте в Дніпро. Попереджаю: будемо, як тільки стрибнете з кручі, і на льоту і в Дніпрі стріляти по вас. Але Господь Бог знає, хто підпалював хати, хто ні. І того, хто не підпалював, того Господь винесе на лівий берег Дніпра. Там уже ми вас переслідувати не будемо.

Ну, так стрибаючи, багато загинуло тоді в Дніпрі і на льоту, будучи постріленими. Але Міша Ахматський і ще вісім чи дев'ять комсомольців — урятувались. Поринаючи-виринаючи, вони уникнули зеленівських куль, дістались змочені до лівого берега і почувалали до Києва. Зелений задля слова вже їх не переслідував. Вони прийшли до Києва і повідомили про «трипільську трагедію».

Правда, через скількись років поголовно зеленівських стрільців, як і тих комсомольців, виправили в інший світ — Єжов: значить, і їх перестріляв і Мішу Ахматського.

Але це не вночі на сонних, — як це нині пишуть, — зеленівці напали на цей загін Міші Ахматського, а вдень, — це було ввечір, — не на сонних!

Ну, після цього Зелений зрозумів, що тут йому так діло не пройде. Що як що, тепер оцю експедицію він розбив, то тепер пошлють не полк Міші Ахматського і три пароплави, а пошлють дивізію, а то й більше. І Зелений вирішив, що треба рушати, бо й ця влада виявилась «не та, що треба». А яка? Мабуть, таки петлюрівська — найкраща. Ну, Зелений, зібравши загін, — то ж дивізія була, мабуть, два-три полки, — але своїх хлопців, — подався на захід назустріч до регулярної армії Петлюри. Дорогою він був нещадний: в кожному селі він розстрілював секретарів комосередків, голів сілрад, і так тріумфально йшов кривавим шляхом на захід. Десь недалеко від Жмеринки, — саме тоді українська армія облягла Жмеринку, — він з'єднався з регулярними частинами і попросив авдієнцію в самого Петлюри. Петлюра прийняв його. Зелений перепросив, що він помилявся, наробив багато лиха, але надалі він буде вірно служити Українській Демократичній Народній Республіці. Петлюра сказав:

— Добре, гаразд! Але майте на увазі: суне нова хмара — не з півночі, як досі, а з півдня — денікінці. З ними теж буде війна. Отож повертайтеся назад до Трипілля і піднімайте повстання проти нового ворога — армії генерала Денікіна.

В одному з тих боїв Зелений загинув. Він був забитий у потилицю.

Була загадка: хто вбив?

Зелений дивився завжди вперед. Не показував потилицю ворогові і не кивав п'ятами. Припускають, — як це довелося прочитати в літературі, виданій поза межами советської України, — що в штабі Зеленого примостився хтось із колишніх офіцерів царської армії. Якийсь малорос, який мав завдання так чи так знищити Зеленого. Ось він під час бою і вбив його.

Ну, що ж робити далі? Зеленого привезли забитого до Трипілля і постало питання: де ж його ховати? Поховати отут у Трипільлі, то годиться, на почесному місці. Так прийдуть денікінці, викопують і познущуються. Навіть, коли денікінці не прийдуть: червоні прийдуть, теж викопують, познущуються. От, коли повернуться петлюрівці назад, то невідомо.

Ну, тимчасом вирішили поховати його в Києві і, за чутками, найближчі родичі з його оточення повезли на човні до Києва, і поховали його ніби на цвинтарі Фролівського монастиря. Привезли вночі, довели туди труну і на цвинтарі Фролівського монастиря його поховали, на Подолі.

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

БАТАРЕЯ СМІХУ

Хома Черешня: Галльо, генерале!

Генерал Сміху: То й чого ти оце розкричався?

Х.Ч.: Маємо де Батарею дислокувати!

Г.С.: Справді? Та й де?

Х.Ч.: На самісінькій лінії фронту — у «Визвольному Шляху»!

Г.С.: Он воно як! То стривай, я зараз і наказ підготую. . .

Х.Ч.: Я й без наказу усе оформив. Тепер тільки, будьте ласкаві, приймайте батарею.

Г.С.: Зараз таки? Зачекай, нехай я одну справу розжую.

Х.Ч.: А що там таке?

Г.С.: Та, бачиш, пише один журналіст англійський, що Гітлер свою людоненависницьку ідеологію позичив у Маркса й марксистів. . .

Х.Ч.: А хіба ні? Хіба Маркс не пропагував знищення, і то не тільки окремих клас, але й цілих націй?

Г.С.: Отаке скажеш! То й де ти таке взяв у Маркса?

Х.Ч.: 1849 року Фрідріх Енгельс у «Новій Райнській газеті», що її видавав Маркс, у статті «Мадярська боротьба» закликав до знищення цілих народів.

Г.С.: Так то Фрідріх Енгельс, а не Маркс!

Х.Ч.: А хіба не один біс? У них була така спілка, як в чоловіка й жінки. Чого Маркс не схалив би, ніколи не дісталось у світ у їхній газеті.

Г.С.: То й які народи вони закликали нищити?

Х.Ч.: Вони вважали поляків і мадярів «революційними націями», а чехів та сербів — «реакційними».

Г.С.: То так просто й закликали нищити ці народи?

Х.Ч.: Ви хотіли б, щоб так таки просто і сказали: знищити. Усі демагоги ніколи не говорять просто, а викрутасами.

Г.С.: Якими ж саме викрутасами?

Х.Ч.: У статті Енгельса сказано, що реакційні народи мусять «зникнути у революційній катастрофі».

Г.С.: Зникнути можна й без знищення. Просто вони перестали б продукувати потомство.

Х.Ч.: Отак, ні з того, ні з сього. перестали б плодитися?

Г.С.: А чому... таке буває...

Х.Ч.: То послухайте тоді, що ще Енгельс пише про реакційні на-
роди: «Поки їх повністю не знищимо, поки вони не втратили свого
статусу нації, ці расові покидьки стають і лишаються найфана-
тичнішими носіями контрреволюції. Ось чому саме їхнє існування
стає на заваді великій історичній революції». Десь на такій же
підставі і Сталін залічив українців до реакційних народів, бо вони
опиралися націонал-большевицькому гегемонізмові.

Г.С.: Ти хочеш сказати, що на Україні нема українських комуні-
стів?

Х.Ч.: Українських нема. Усіх українських комуністів в Україні
знищено ще до війни. А теперішні українські комуністи, так само,
як литовські, грузинські, узбецькі, передусім мусять відмовитися
від свого національного я. Іншими словами, це «зросійщені іно-
родці», без роду й племені.

Г.С.: Виходить, що Гітлер мав у кого набиратися розуму?

Х.Ч.: Певно, що так. А табори смерти ще задовго до Гітлера «ви-
найшли» Ленін і Троцький. Тож і тут він мав великих попередни-
ків з послідовників Маркса.

Г.С.: Послухати тебе, то виходить, що Гітлер і невинен ні в чім.

Х.Ч.: О, ні, винен то він винен, лише «наукові» обґрунтування
своїх злочинців він запозичив ні в кого іншого, як у Маркса та
інших «соціялістів», котрі відповідальні прямо за злочини своїх
учнів, а посередньо — і за злочини Гітлера.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Наука, дослід, спогади

Михайло БОРИС

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ НА ЗЕМЛЯХ ЯРОСЛАВЩИНИ І ЗАСЯННЯ

Вступ

Тереновий скравок українських західніх земель, що його визначають міста — Рава Руська, Любачів, Чесанів, Радимно, Ярослав і Переворськ, в 1944-1947 рр., себто в періоді найбільш інтенсивного спротиву українського населення й боротьби Української Повстанської Армії проти страхітливих злочинців польсько-більшевицьких наїздників, творив окремий оперативний відтинок УПА, званий «Бастіоном».

Це саме до факту моральної сили й героїського обстоювання своїх прав, Головне Командування УПА нав'язувало, називаючи свій другий оперативний відтинок Закерзонського Краю — «Бастіоном». Цей справжній український бастіон нашого західнього пограниччя мав свої простірні відхилення, бо на півдні сягав він аж до теренів Радим'янщини. Почерез околиці Ярослава й цілого Засяння підбігав він на заході до міста Терногороду, а на півночі границі «Бастіону» пробігали південною Томашівщиною, а потім вже на сході крилися в гущавинах лісів Равщини.

Українське населення цієї лісової кітловини нашого західнього пограниччя від найдавніших часів свого свідомого існування, з незвичайною впертістю й витривалістю, успішно відбивало всі ворожі зазіхання на українську духову незайманість. Україна нашого західнього пограниччя саме перед виселенням боронилася завзято й по героїськи. Ціла українська Ярославщина і наше Засяння зі всіма іншими нашими західніми землями стояли тоді в героїській оборонній лаві свого життєвого «бути або не бути».

Для нашого покоління Українська Повстанська Армія — це не тільки героїзм і перемога, це водночас трагедії й невдачі — індивідуальні й збірні. На руїнах наших національних і гуртових святощів, наших вікових надбань і святинь, на тисячах могил наших

братів і сестер — видніє сьогодні історична небуденність того історичного-мілітарного явища, яким була УПА.

Українська Народня Самооборона

В системі Української Повстанської Армії на теренах цілого Засяння і на землях Любачівщини діяв упівський курінь командира «Залізняка» зі сотнями «Шума», «Крука», «Калиновича» та «Підкови». Допоміжною силою для УПА була «Українська Народня Самооборона». Ці обидві військові організації тісно співпрацювали зі собою. Відділи УНС — це були малі групи в числі 15-20 осіб. Вони були здисципліновані, законспіровані і, звичайно, зі зхованою доброю зброєю.

Завданням Відділів УНС було: брати участь в деяких допоміжних якціях УПА, дбати про квартири й виживлення УПА, повнити службу лучників та інформаторів, сповняти опіку над раненими й недужими вояками УПА. Основним завданням цих відділів була оборона українського населення перед польсько-більшовицькими бандами.

В другій половині 1946 р., після насильного виселення значної кількості українського населення, більша кількість членів УНС перейшла до УПА. З того приводу чисельний стан членів УНС на Посянні значно змалів.

Після Другої світової війни Українська Народня Самооборона й Українська Повстанська Армія були конечні на Закерзонні, бо вони сповняли єдину оборону українського населення перед нищівною акцією офіційних польських банд, які в нечуваній спосіб мордували населення українських сіл, поголовно вистрілювали наших священиків та інтелігенцію на цілому Закерзонні, а зокрема на Ярославщині.

Українська Повстанська Армія на землях Ярославщини й Засяння у споминах учасника

Автором цих споминів є сл. п. Михайло Борис, провідник другого району упівського «Бастіону» та активний та провідний член Української Народньої Самооборони. Він є уродженцем села Соботин на Ярославщині.

Продовж трагічних років 1944-1947, в часі гореславного насильного виселення українського населення зі земель цілого Засяння й Ярославщини, сл. п. Борис стояв на позиції керівного складу Української Народньої Самооборони та УПА. Тереном його дій були землі Ярославщини, Синявщини і частини західнього Засяння.

Сл. п. Михайло Борис діяв під організаційними псевдами: «Зенон Грабик», «Жан» і «Борис». Він належав до людей великого вояцького розмаху, які відзначаються здоровим й практичним життєвим розсудком з прикметами розумного провідника. З нього українська Ярославщина має право бути гордою.

Сл. п. Борис мав щастя щасливо пережити тривожні літа ворожих переслідувань. Він твердить у своїх споминах, що від ворожих кулі й поголового мордування українських людей в тому часі — хоронила його Божа Мати з маленького маминого образка, який він доніс аж до Австралії. Переїхавши в околиці Сіднею, він з трудом пробивався крізь життя і там помер 24-го серпня, 1974 р.

Нижче друкуємо скорочену форму споминів сл. п. Бориса, які чітко віддзеркалюють розміри горя української людини на землях нашого Засяння, а зокрема цілої Ярославщини. Українська людина цих наших теренів у споминах сл. п. Бориса презентується у формі цієї героїської сили нашої історії, якої до сьогодні так дуже бояться наші вороги.

В. Бородач

Мій поворот на землі Ярославщини

Доля воєнного часу загнала мене на землі Брідщини, які якраз зайняли большевицькі війська. Був тоді останній день Великодніх Свят 1944 р. Большевики заставили нас копати окопи. Під вечір мене повідомили люди, що в нашій хаті жде на мене НКВД і що моя мама в спіла незаметно вийти з хати й перебуває в знайомих.

Наші зв'язкові дівчата привели мене до тієї хати, де перебували моя мама. Я мав лиш дві хвилини часу, щоб попрощатися з нею. В часі зустрічі мати вручила мені маленький образець Почаївської Богоматері, яка знаходилася тоді в церкві села Корсова. «Молися до неї сину... і я буду...», молитовно запевнила мене моя мати. На тому ми розійшлися. Цей мамин образець носив я постійно продовж чотирьох бурхливих літ. З образця залишилися кусники, які я бережу навіть тут, в Австралії.

З видатною допомогою нашого знаменитого підпільного зв'язку в селах Брідщини, я з трудом добився до Ярослава. Там донедавна я сповняв обов'язки провідника Юнацтва ОУН. Я застав терени Засяння в оплаканому стані. Окружний провід ОУН там тоді не існував. Не можна було зустріти в Ярославі Івана Бараника, який колись сповняв обов'язки зв'язкового ОУН на Ярославщині. Поляки почали в самому Ярославі й околиці розбійницьку акцію проти українців. Вони видавали смертні присуди на видних людей

з українського середовища, і ці присуди виконували. В Ярославі польська боївка застрілила д-ра Борима в його канцелярії, в селі Зарадаві. Це саме злочинне середовище поляків замордувало лісничого І. Романця. Хвиля поголовних мордів українського населення точилася цілим Засянням, а морди в Лежайську й Переворську кликали про пімсту до неба. Польські боївки «особливого призначення» вимордовували учителів українців, а зокрема українських священиків на Посянні.

*Починаю організаційну працю
(Клопоти з Настею Волошин)*

В часі моєї неприсутности в Ярославі й околиці — Тереновий провід ОУН цілковито розгубився. Районовий провідник Юнацтва ОУН Шагай повідомляв мене, що українська стигматичка Настя Волошин, використовуючи ситуацію, почала зі села Млинів організувати свої окремі озброєні групи місцевих людей, які мали нищити поляків в околиці, бо до того приневолювало її видіння, яке вона мала.

Я був змушений говорити твердою мовою. На цьому тлі прийшло до певних непорозумінь між мною і Окружним референтом СБ Грабом в Радимні. Під час моєї зустрічі з ним у Заліській Волі — він рішуче заборонив нам діяти на теренах Радим'янщини та в рішучий спосіб домагався від мене організаційних зв'язків в Білгорайщині та на теренах Лежайщини. Я рішуче відмовив його домаганням. Щойно по якомусь часі показалося, що цей Граб мав контакти з НКВД.

За якийсь час прийшла до нас неперевірена вістка, що Настя Волошин переїхала кудись на схід і почала діяти на тамтих теренах, як большевицька «втичка» в наших революційних рядах. Обставання Граба супроти дій Насті Волошин на терені Млинів, дали мені логічне висновок того, чому він так забороняв нам діяти на терені Радим'янщини — коли показалися його зв'язки з ворожою розвідкою.

Моя зустріч з провідником «Сталем»

При кінці листопада 1944 року я одержав записку від Теренового провідника Петра Дзьоби, псевдонім «Сталь», в якій він повідомляв мене про своє призначення на пост Окружного провідника на округу Ярославщини. Десь при кінці грудня 1944 р. «Сталь» визначив мені зустріч з ним в селі Заліська Воля, де тоді була його «головна квартира». Ми вибралися до Заліської Волі через Ришкову Волю, Коріницю, М'якиш й Тухлю до якої з трудом добилися пізно в ночі.

Провідник «Сталь» дуже основно поінформував мене про міжнародне положення у світі, завважуючи, що наші теренові зв'язки тут діють доволі справно, крім теренів Синявщини, Білгородщини та округи Лежайська. З того приводу він доручив мені перш за все перейти в терени Синявщини. Там я мав координувати свої дії з «Корнійчуком», який тоді сповняв обов'язки Окружного референта ОУН в околиці міста Олешичі. Коли я добився до М'якиша, там я наткнувся на засідку Міліції Обивательської (МО), але з цієї ситуації я втік вимотатися щасливо.

Щоб дістатися на терени Синявської округи, я рішив користуватися старим зв'язком через Лази, Ветлин і Сурохів до Цітулі. На організаційний зв'язок з Радавою я витратив кілька днів, аж вкінці я пов'язався через село Соб'ятин з присілком Вільховою. На схід від мене лежало українське село Ришкова Воля, а з відтам вже через Жапалів ішли зв'язки в Любачівщину.

Тут треба відмітити, що за німецької окупації провідник «Сталь» був організаційним референтом Юнацтва ОУН на перемиську область. Це була незвичайно розважна та розумна людина, випробуваний підпільник і незвичайно добрий організатор. Крім цього «Сталь» у відношенні людей був незвичайно товариський і тим здобув собі загальну пошану й любов серед всього воєцтва УПА та серед українського населення цілої округи.

Села Дибків і Рудка майже прилягали до Синяви й були останніми селами, де постійно бешкетували польські банди. Населення таких українських сіл, як Вилева, Пискоровичі, Жухів, Адамівка й Майдан Синявський, у яких ми мали свої впливи, терпіли найбільше від польських банд. По довгих зусиллях нам вдалося опанувати масиви Синявських і Майданських лісів. В такий спосіб ми успішно шахували акції польських банд.

В мішаних польсько-українських селах знаходили собі притулок польські банди Кудлатого, Армії Крайової й Народове Сілі Збройне — Волиняка. Всі ці польські підпільні й рабункові групи дуже часто воювали зі собою. Лиш в одному були вони згідні, а саме в поборюванні українського визвольного руху. В цій своїй акції вони в рівній мірі одержували допомогу в зброї й інформації від польських поліційних влад.

Треба тут відмітити, що банда «Кудлатого» у своєму складі мала правдивих злочинців. Волиняк мав дві добре вишколені й озброєні чоти. Впрочім, кожен поляк на землях Ярославщини, спосібний носити зброю — мав її. На Засянні зі своєю сотнею розбишак оперував В. Гліняк, який постійно нападав на українські села розположені ближче Ярослава.

Польські й большевицькі урядові чинники зовсім не переслідували цього злочинного польського елементу. Навпаки, вони його піддержували зброєю і потрібними інформаціями та вказівками.

Злочинні дії цих польсько-большевицьких бандитських груп кликали про пімсту до неба. Українське мирне населення не мало змоги творити таких розбишацьких відділів. Єдиною розв'язкою цієї злочинної проблеми було творення власної оборонної сили, яку ворог мусів респектувати. Знедолена Україна нашого Засяння гляділа за допомогою на український ліс, бо лише звідтам можна було сподіватися захисту й оборони.

В часі моїх розмов з провідником «Сталем», ми вирішили поділити терен наших оборонних дій на три райони, а саме: на Ярославський, Синявський і Білгорайський. На цих теренах ми постановили zorganizувати осередки Української Народньої Самооборони в Радаві, Курилівці, Терногороді і в Адамівці. Рішено теж zorganizувати дві сотні УПА зі сталим постоем біля Майдану Синявського та в районі Теплиць, Курилівки або Оженни.

Стратегічно, такий оборонний розподіл уможлиблював нам контролю цілого засянського терену. В такому географічному розподілі ми мали змогу шахувати боки польських розбишацьких груп. Наші організаційні з'єднання тяжіли постійно до українських Пискорович, бо це село своїм вигідним розположенням і прихильним наставленням до нас було своєрідною централею нашого терену.

Новий поділ терену і наша акція на ньому

Після моєї зустрічі з провідником «Сталем» в Заліській Волі в квітні 1945 р., він опрацював новий розподіл нашого терену і оформив розмір наших дій на цілому Засянні. Цілу нашу округу поділено на 5 районів. Мій район простягався лінією, що її визначували такі села, як Висоцько й місто Ярослав аж до границь Синявщини, Лежайщини й Білгорайщини.

З приходом весни в 1945 році я перейшов поспішно на терен Синявщини з пляном налагодження там теренових зв'язків. Щоб позбутися переслідувань залог польських поліцейних станиць, одної ночі в квітні на цілому Закерзонні знищено всі станиці польської поліції й прогнано більшість гарнізонів польського війська.

На поміч державній адміністрації в наш терен прийшли відділи Армії Крайової й Народове Сіли Збройне. Цими відділами взявся проводити ген. Берлінг, але в нас він не мав великого успіху.

Перед моїм відходом у Синявські ліси, мій добрий друг і прия-

тель «Павльо» у селі Бобрівці зліквідував останній осідок ворожої розвідки в терені. Там замешкали дві комсомолки, а в Маковиську сиділи двох большевиків, які представляли себе телефоністами, а в дійсності були енкаведистами, які збирали інформації на нашому терені. Один із них мав виказку полковника НКВД.

В той час на теренах Синявщини оперувала дуже активно станиця Міліції Обивательської (в дальшому вживатимемо МО) в Радаві. Більшу загрозу в нашому терені в тому часі становили напади польських підпільних банд та залишки нерозігнаних станиць МО у таких осередках, як Ярослав, Синява й Терногород. Ми з успіхом в той час відбивали польські напади на село Цетулю. Те саме діялося теж довкруги сіл Добра, Теплиці, Монастир, Черче й Ветлин.

Події на цілому Засянні розвивалися з такою шаленою швидкістю, що навіть нам було дуже важко координувати їх і орієнтуватися у загальній ситуації. Цілість подій мав виразний характер загального народнього повстання. Український народ повставав, щоб боронити своє життя.

На лісничівці в селі Милкові ми зустріли сотенного Шума. Була це людина великого росту з поважним обличчям. В пелерині польського офіцера — виглядав він як Богдан Хмельницький у киреї.

Мордують українські Пискоровичі

Польські підпільні банди «Меви», «Кудлатого» і «Волиняка», у співпраці зі залогами станиць МО і частинами НКВД зі Синяви, дня 17-го квітня 1945 р. напали спільно на українське село Пискоровичі й там вимордували понад 1,200 осіб — жінок, дітей і мужчин українського походження. Згідно зі свідченнями очевидців, напасники, розюшені й забрискані кров'ю, розстрілювали, кололи й різали ножами безборонних людей, кидаючи у вогонь малолітніх дітей. Кров стояла калюжами на замерзлій землі. На кінець людські звірі підпалили українську частину Пискорович.

В червні 1947 р. розповідав мені польський ксьондз Пискорович. Він відплекався, мовляв, він нічого не мав спільного з цими злочинами. Він, однак, в час поголовної різни українського населення не протестував ніде проти цього злочину.

Відплатна акція на бандитське село В'язівницю

Події, які мали місце в Пискоровичах, переходять людську уяву. Ніхто не хотів уявляти собі, що людина є спроможна поповняти такі жорстокості. Ми в тому часі мали відповідну ударну силу,

достатню кількість зброї і нас було по лісах багато, однак у наших рядах, ані в проводі УПА ніхто ані не думав пориватися на такі огидні злочинства, яких поляки допустилися у Пискоровичах.

Польське підпілля зі залогами большевицького НКВД у нашому терені і в сусідських районах встановили для себе таку політичну лінію мордів. Польська «людова влада» мовчки апробувала такі несамовиті злочини. Там, подальше від нашого терену, в Любачівщині, вони вимордували українське село Гораєць і Люблинці. В нашій пам'яті стоять жертви українського села Павлокоми й сорок видних громадян Люблинця Нового, яких польські бандити з Руди Ружанецької зарубали сокирами в ліску під селом.

Те саме під час моєї зустрічі з командиром Залізнякам. Він передав мені записку від Сталя, який повідомляв мене, що наш провід рішив перевести відплатну акцію в польському селі В'язівниці коло Ярослава.

Командир Сталь доручив мені передати провід над моїми відділами командирів Залізнякові. В ночі 24-го квітня 1945 р. вся моя вояцька залога підійшла під село Радаву, а наступного дня, 25-го квітня, переведено відплатну акцію у В'язівниці за злочини поповнені у Пискоровичах. Дві польські банди у селі ставили завзятий опір, але коли ми знищили їхнє скорострільне гніздо на вежі костела, їх спротив був зовсім зломаний. В'язівницю спалено, а бандити погинули. Наші пропагандисти розкинули в селі роз'яснювальну літературу. Здається, що того дня польське бандитське кубло вперше читало наші остероги.

З того часу бандитські напади на українські села на Засянні значно притихли. Польське підземелля почало нам пропонувати зустрічі, щоб полагодити наші сусідські конфлікти. І такі наші зустрічі з польськими представниками відбувалися кілька разів біля села Храпи.

Виселяють українське Закерзоння

16-го серпня 1944 р. заключено договір між ССРСР і польським тимчасовим урядом про передання «людовій» Польщі окраїн західніх українських земель, а вже 9-го вересня цього ж року підписано умову між Москвою і т. зв. Люблинським урядом про репатріацію українського населення до УССР, а поляків з українських земель до Польщі. Тому, що в той час війна ще була в повному розгарі, ніхто того договору поважно не брав до уваги. Щойно взимку 1944-1945 рр. в Синяві появилася т. зв. «переселенча комісія». На ділі, це була група енкаведистів, які примінювали терор, щоб змусити українців до виїзду на схід. Вони підсилювали

польсько-українську ворожнечу, давали польським розбишкам зброю і спільно з ними проводили погроми українського населення.

В тому початковому виселенчому періоді одиноким село Дубно на Лежайщині вже в березні 1945 р. репатріювалося на схід, бо було відрізане Сяном від нас. Для українського населення Дубна це було конечне, щоб зберегтися від загибелі. В той час ціле українське Засяння по героїськи ставило опір примусовому вивозу.

В травні 1945 р. виселено Теплиці, Жухів, Улазів, Дубровицю та Ожанну. Ці села лежали поза обсягом наших дій. Після виселення ми спалили Теплиці, Ковалі, Зеліни й Халупки. Перша виселенча акція на більшу скалю почалася щойно 11-го вересня 1945 р.

Окремі відділи НКВД і польського війська та УБ оточували села і насильно викидали людей з їхніх хат. Їх відвозили до залізничних станцій в Ярославі, Олешичах, Любачеві та Угнові. В той час з нашої сторони почалася протидія. Ми знищили залізничні станції в Олешичах і Угнові. Дня 17-го листопада 1945 р. окремі відділи УПА «Бастіону» висадили у повітря залізничні рейки на мості в Сурохові. Знищено теж міст на Сяні в Ложахові на шляху Синява — Лежайськ. Наш зброяр Бей вживав до того німецьких стрілен «Фав II».

На т. зв. «земе одзискане» вивезено найбільше нашого населення зі Засяння і Ярославщини в часі т. зв. «Операції Вісла», яка належить до найбільш брутальних і жорстоких акцій, на які польсько-большевицькі «герої» могли тільки спромогтися.

Після закінчення війни почалася теж насильна репатріяція людей вивезених на примусові роботи до Німеччини. На вимогу Сталіна, «опіку» над цими поворотцями передано ген. К. Сверчевському-Вальтерові. Цей випробуваний кат, за узгодженням з Москвою кермував переселенчою акцією на Закерзонні.

Ця злочинна та диявольська акція під проводом ген. Сверчевського проходила так, що польські підпільні банди, які діяли між Ряшевом і Перемишлем, одержували довірочні повідомлення про те, що в такий-то час через їхню територію їхатиме на схід потяг з українцями. Бандити задержували на полях потяг, виганяли з нього пасажирів і гнали їх у якісь дебри або над береги річки і там поголовно їх розстрілювали, а трупів кидали у воду. Ми, не раз стоячи над Сяном, спостерігали, як рікою плили десятки трупів — чоловіків і жінок.

В лісі коло села Дубна на Лежайщині польські шовіністи, які осіли в тому селі, вимордували понад три тисячі наших братів поворотців — з Наддніпрянщини.

Ворожа підлазка в нашому терені

Польсько-большевицькі методи боротьби з Українською Повстанською Армією прибирали різних форм. Мимо чисельної переваги і технічного вивінування, наші вороги не могли дати собі ради з героїською поставою української людини при зброї. З того приводу вони вишукували серед українського середовища морально заломаних людей і присилали їх у наш терен для розвідки й вбивств наших провідних людей. Упівська Служба Безпеки викривала їх, звичайно, однак тінь польсько-большевицької підлазки у наших рядах завжди була присутньою.

На весні 1946 р. прийшов в наш терен «звязковий зі закордону». Його поведінка була така провокативна, і шкоди він не вспів нам наробити. Був це гореславний большевицький агент Мороз.

Другим таким запроданцем і провокатором був Ярослав Гамівка, псевдонім «Вишинський». Завжди на час його появи в нашому терені ворог припиняв свої зачіпні акції на нашому терені. Коли до нашого терену приходили співпрацівники польської розвідки, тоді на фронтах нашої боротьби залягала якась тривожна тиша, яка мене постійно дуже тривожила. Польсько-большевицькі розвідки постійно намагалися вербувати своїх співробітників-інформаторів серед нашого середовища. Ми їх відкривали в таких селах, як Маковисько, Цетуля, Бобрівка, Радимно й других місцевинах. Нам всім було незвичайно прикро з того приводу, що у нас знаходилися такі люди, які помагали ворогові нищити нас.

На весні 1945 р. наша Служба Безпеки в Маковиську арештувала большевицького полковника й двох «телефоністів», які сповняли розвідочну службу на нашому терені. Наш розвідник «Ялівець» залишив одного із них при своїй боївці. За кілька днів ми всі дуже здивувалися, коли-то по кількох днях «Ялівець» зі своїм телефоністом перейшов на терени другого району і там в селі Коровиці вони обидва перейшли до большевиків. На тій собачій службі «Ялівець» знайшов свою смерть зрадника.

Коли в осені 1948 р. зі своїх станиць в Польщі прийшли до Німеччини дівчата, то звідтам вони принесли мені дуже прикру вістку, що польський військовий суд в Ряшеві судив мою Оксану за її підпільну діяльність. Прокуратором проти неї був отой підлий запроданець і зрадник Ярослав Гамівка, псевдонім «Вишинський» — той самий «Вишинський», якого я в осені 1946 р. накривав своїм кожухом, коли йому приходилося ночувати при нашій таборівій ватрі, той самий «Вишинський», якого ми вгощали чим могли, коли він у своїх зв'язкових вандрах заходив до нас.

Ця огидна нікчема з нашого рідного середовища вспіла наробити-

ти нам і нашої визвольній справі дуже багато лиха. Бо саме на донесення цього провокатора в селі Горайці біля Чесанова впали дві добре загосподаровані криївки, і залога яких також згинула. Польська розвідка доручила Гамівці вислідити місце перебування шефа СБ Петра Федорова. На початку серпня 1947 р. поляки сформували в Любачеві окремий відділ, вивінуваний спеціальними гранатами з присипляючими газами. Варшава наказала за всяку ціну взяти в полон живим Петра Федорова, шефа Служби Безпеки УПА.

Дня 16-го вересня 1947 р. відділ польського війська окружив криївку «Кармелюка» в селі Річиця. Їм вдалося кинути до криївки бомбу з присипляючими газами й так Петро Федорів, псевдонім «Дальнич», попався живим у руки ворога. Його відвезли до Мокотовської тюрми у Варшаві і там по страхітливих муках продовж трьох літ дня 11-го квітня 1950 р., у Великодний Понеділок, «Дальнича» поляки знищили.

Тінь зрадника Гамівки — «Вишинського» тяжкою скаргою стоїть теж над могилами Окружного провідника 2-го упівського району «Бастіону» Петра Дзьоби, псевдонім «Сталь», уродженця Пискович на Ярославщині та упівського поета Петра Васильченка, псевдонім «Петро Волош», родом з Полтавщини. Вони обидва, в супроводі окремої охорони, що в її складі був теж Гамівка, дня 4-го травня 1946 р. вийшли з нашого терену на якусь організаційну конференцію, що мала відбутися в районі Рави Руської. В дні 28-го травня 1946 р. між Німстовом а Люблінцем Старим на Чесанівщині, над рікою Танвою вони напоролися на ворожу засідку. Гамівка по дорозі десь «загубився», а пров. Дзьоба й Васильченко з рештою охорони загинули.

Большевики в поборюванні українського підпілля примінювали найогидніші методи нищення українського населення на Ярославщині та на цілому Посянні. Вони кинули на ринок застрики проти закаження, які показалися звичайною отрутою. Від такого застрику загинув курінний виховник «Степовий». Поранений, він хотів запобігти закаженню і зажив цей «антибіотик», але по кількох хвилинах помер.

Люди великого формату з теренів «Бастіону» і Засяння

Людське середовище українського «Бастіону» поповнювало вояцькі провідні ряди нашого революційного змагу постаттями великого формату. Бо саме з недалекого міста Краківця біля Ярослава походив Головний Командир легендарної Української Повстанської Армії — генерал Роман Шухевич-Чупринка.

Місто Угнів равського повіту дало українському революційному

рухові Мирослава Онишкевича, псевдонім «Орест», незрівняного командира відділів УПА «Закерзонського Краю».

Лісові терени «Бастіону» ховали в Монастирських лісах Крайового провідника ОУН «Закерзонського Краю», відважного й незвичайно спосібного політичного діяча-революціонера Ярослава Старуха, псевдонім «Стяг».

Це був, так би мовити, провідний ешелон нашого революційного руху на Закерзонні й на Західніх землях України. Українська Ярославщина й ціле наше Засяння видало зі свого середовища незвичайну залогоу «хлопців зі зелених гаїв України». Всі вони, биті тяжкою долею тодішніх трагічних обставин, гордо несли тяжкі вояцькі обов'язки оборони українських земель. Визвольна епопея українських земель, а зокрема Ярославщини, творилася жертвою їх життя.

До таких особливих постатей нашої революційної доби мого покоління належав сл. п. Петро Дзьоба, псевдонім «Сталь», Окружний провідник 2-го упівського району. В початках, він виховник доросту ОУН на теренах Перемищини. Він уродженець села Пискоровичі на Ярославщині. В командному й провідному ході цієї незвичайної людини стояв біля нього сл. п. Іван Мостило, псевдонім «Павль». Вони обидва уродженці села Пискоровичі на Ярославщині. Сл. п. Іван Мостило, належить до героїчних постатей українського села з прикметами особливої вдачі й вродженої інтелігенції. Про вояцьку відвагу «Павля» по наших селах Ярославщини й цілого Засяння ходили цілі легенди. Кожний український хлопець на нашому Посянні мріяв про те, щоб бути саме таким, як «Павль».

Коли одного дня «Павль» одержав доручення іти із своєю бойовою в Карпати, ми з тяжким серцем прощали нашого доброго друга й хороброго бойовика. За кілька тижнів прийшла до нас болюча вістка, що наш дорогий «Павль» у боротьбі з більшовиками десь там у Перемищині, біля села Стібна, був тяжко поранений. Він не встиг знищити важливих документів, які він мав при собі. Прикро нам усім було ще й з того приводу, що більшовиків напровадив на «Павля» станичний зі села Стібна. Потім переказували нам, що більшовики лікували пораненого «Павля» у шпиталі в Житомирі.

Так згинув один із найкращих бойовиків, яких видала зі себе земля Ярославщини. З того приводу УТВР своєю надзвичайною постановою посмертно нагородила сл. п. Івана Мостила «Павля», Золотим Хрестом Заслуги другої класи, надаючи йому теж звання «Героя українського Посяння».

Особливе щастя мав провідник Третього упівського району, що

обіймав полуднево-західню частину Любачівщини — Іван Горайський, псевдонім «Зелез», «Щупак», «Гаєвий». Він пережив усі польсько-большевицькі гоніння на відтинку Диків Новий, Диків Старий, Німстів та Чесанів і щасливим рейдом добився на Захід і проживає сьогодні в Америці.

Цікавою людиною в нашому районі був лікар з Краківця д-р Павло Клочник, псевдонім «Сірко», який постійно заглядав до «флящини» і на підпитку заходив до польських сіл, де стояло польське військо. Він часто дискутував з ними про недоцільність переслідування українського населення. Його в жорстокий спосіб замордували польські міліціанти. Вони видовбали йому очі та повідрізували йому вуха й ніс.

Наше щастя і зв'язковий з-за кордону

При кінці місяця липня 1946 р. я полагоджував якусь пильну справу в Маковиську. В той час відбувалися всюди масові облави проваджені відділами польського війська. З того приводу нас чотирьох вийшли із села і подалися до криївки на полі, щоб там переднювати. Десь біля п'ятої години пополудні ми вийшли з криївки і подалися до поблизького ліса, щоб там помитися.

Скоро ми лише вступили в ліс, як попри нас вийшов з ліса відділ польського війська і попрямував просто до нашої криївки. З ними був один місцевий хлопець, який знав про цю криївку. Арештований, він заломався на тортурах і повів ворогів до нашої криївки. Ми безрадно гляділи з ліса, як поляки закидували нашу криївку гранатами. Ми всі мали почуття незмірного щастя, що нас там в тій криївці не було.

Дня 13-го жовтня 1946 р. наша зв'язкова з Цетулі принесла мені записку, в якій повідомлено мене, що у Ветлині жде на мене зв'язковий із-за кордону. Я негайно пішов до Ветлина. Господар хати, в якого задержався мій гість, запровадив мене до кімнати, де в ліжку спав собі спокійно прибулий кур'єр. Пробудившись, він засвітив світло, хоча вікна в кімнаті не були заслонені. Я звернув гостеві увагу на небезмеку, але він якось зневажливо поставився до моєї заваги, тому я сам заслонив вікно.

Після цього кур'єр приступив відразу до діла. Він наказуючим тоном заявив мені, що він потребує пістолі й автомата. Він пропонував мені, щоб відставити його зв'язком УПА до провідника «Стяга». Тому, що форма його домагань була для мене підозріла, я не брався виконувати його домагань.

Життя у підпіллі вимагає від людини осторожності. Це конечно при постійному контакті з різними людьми, це умовини, в яких зрада й підступ були на денному порядку. В підпіллі треба було

відгадувати людські заміри з першого погляду. Такі вимоги людських прикмет підпільника змушували мене до обережності. З того приводу мій гість з-за кордону не одержав нічого, чого він домагався. Як потім показалося, цим «кур'єром з-за кордону» був горославний агент НКВД — Мороз. . .

Апогей української Ярославщини й нашого Закерзоння

На цілому пограничному відтинку, почавши від Сокаля, попри Раву Руську, Любачів, Ярослав, Переворськ аж до Нового Санча, в роках 1945-1947 вороги провадили плянове мордування українського населення, зокрема нашої інтелігенції, священників, учителів і свідомого нашого селянства.

Ми всі боляче пережили поголовне винищування мирного українського населення Завадки Морохівської, Павлокоми, Монастиря, Пискорович і сусідніх сіл на теренах Любачівщини, зокрема Горайця, Люблинця Старого й Люблинця Нового, де польські «рицези» з Руди Ружанецької сокирами замордували групу провідних людей.

Методи нищення українського населення на землях Ярославщини і цілого Засяння та його вікових надбань були нечувано жорстокі. У противагу цій злочинній акції передові сили українського народу, щоб захистити себе перед неминучою смертю польсько-більшевицьких злочинців, поставили на свої оборонні Фронти цю українську силу що їй на ім'я Українська Повстанська Армія. Наша геройська УПА вдарила по ворогах такими методами, які вони єдино розуміли. Таким чином ми примусили наших жорстоких ворогів нас респектувати, як небезпечного партнера, який в потребі є здатний успішно орудувати своєю шаблею.

На відносно невелику горстку відділів УПА на землях Ярославщини й цілого Засяння наступали аж три польські дивізії озброєні модерною зброєю, з хмарою злочинної польської МО та інструкторських відділів НКВД. Допоміжною силою Української Повстанської Армії була українська селянська стихія. Коли, однак, виселено українське населення зі Закерзоння — ми непокохані змушені були зійти з батьківських скиб. Там залишили ми визвольну легенду нашого останнього покоління.

Трагічний апогей геройської української людини зі земель Ярославщини й цілого нашого Засяння закінчився частинно в польській катівні Явожна, де вмирали серед мук наші брати і частина провідного ешелону Української Повстанської Армії.

Т. МАЦЬКІВ

ДЕКІЛЬКА ЗАВВАГ ДО ОДНОЇ ДИСЕРТАЦІЇ ПРО УКРАЇНСЬКУ ПРОБЛЕМУ В ПОЛЬЩІ

Про українсько-польські взаємовідносини появилось в останньому часі доволі багато публікацій. Одні із них є більш об'єктивні і прихильні до української справи, другі менше, або наставлені негативно. У багатьох працях пробивається ігнорування східно-європейського історизму та вияви польського патріотизму, як, наприклад, підкреслювання історичної приналежності українських західніх земель до Польщі. До таких праць треба зачислити не-вдалу дисертацію Станіслава Жоховського п.з. «Британська політика у відношенні до Польщі, 1916-1948», Брісбейн-Лондон, 1979¹.

Автор праці, чоловік з вищою освітою, магістер права (1935), абсолювент Вищої Воєнної Школи (1938), шеф штабу армії «Лодзь» у вересні 1939 р., та шеф штабу «Армії Крайowej» (А. К.) під час німецької окупації. Пост шефа штабу А. К. прийняв проти свого переконання, бо не вірив в успіх слабо і погано озброєної А. К., коли регулярна польська армія не могла оборонити Польщі у вересні 1939 р. Тому він осудив повстання у Варшаві (1944 р.), яке полякам, крім численних жертв і знищення міста, нічого не принесло (стор. 303-4). До речі, начальний вожд Польських Збройних Сил у Лондоні, ген. К. Соснковський, запізнавшись із станом А. К., депешував з Лондону: «... повстання політично буде безглуздою акцією і спричинить непотрібні жертви» (стор. 302). Тому теж не дивно, що Жоховський осудив цих польських офіцерів, які думали, що повториться історія з 1918 р. і керувались у своїх рішеннях патріотичними почуваннями.

Автор цікаво переповідає, як для узгіднення воєнних дій в окупованій Польщі, він на пропозицію свого зверхника пробивався через Угорщину, Болгарію, Туреччину та Єгипет до Англії, де його докладно провірювали. Він нарікає на англійських офіцерів, які три дні його переслухували і «мучили, допитуючись про адресу його матері навіть серед ночі». Закидуючи їм брак куртуазії, якої зазнав від угорців, сербів, турків та французів, автор осуджує по-ступування англійських офіцерів супроти нього як «осоружне» і

1. Stanisław Żochowski, *Brytyjska polityka wobec Polski, 1916-1948*, Brisbane-Londyn 1979, X, 421 pp.

«на границі пресії». Не знаю, як Жоховський сам переслухував би невідомого собі офіцера під час війни, тим більше, що, як він сам пише, німці прислали багато шпигунів. Тому обвинувачувати англійських офіцерів з розвідки немає, на мою думку, причини, тим більше, що при кінці його перепрошено. Згадую навмисне про цей епізод тому, що наставлення автора до англійців від самого початку до кінця є наскрізь негативне.

Праця складається з чотирьох розділів, обширної бібліографії та тексту договору поміж Польщею і Великою Британією з 25-го серпня 1939 року.

У своїй праці Жоховський старається переконати свого читача, що Англія завжди провадила супроти Польщі неприхильну політику («Британія постійно була проти нас, попирала Німеччину, а потім Росію», стор. 403). І так, на думку автора, під час Першої світової війни англійський уряд провадив супроти Польщі подвійну політику. Автор пише, що англійський міністер заграничних справ А. Балфур піддержував у парламенті польські домагання, але на таємних нарадах кабінету був проти прилучення Шлезька, Поморя, Гданська та Галичини до Польщі (стор. 16).

«В часі, коли Франція і США хотіли створити сильну і велику польську державу, Англія хотіла бачити малу і нежиттєздатну Польщу» (стор. 19), — з огірченням згадує Жоховський. «Британські державні мужі були під сильним впливом різних представників російських емігрантів, німців, українців», — продовжує автор, — «тому Балфур навіть протестував проти створення польсько-литовської федерації, що існувала від XV століття до розборів Польщі» (стор. 16-17), Словом, Жоховський дорікає англійцям, що вони були проти створення Польщі в границях з-перед 1772 р.

З цього всього виходить, що право на самовизначення Жоховський признає полякам. Що більше, — англійці повинні були кермуватися у своїх рішеннях виключно польськими домаганнями, без огляду на свої власні державні інтереси. Думаю, що коментарі зайві.

Цей самий закид робить автор також Франції, яка піддержувала радше російські інтереси, аніж польські (стор. 28-9). В часі Другої світової війни автор не щадить докорів і для США, які коштом Польщі робили концесії ССРСР (стор. 345-386).

З черги Жоховський, аналізуючи положення перед Другою світовою війною, обвинувачує й англійців й французів, що вони не в дусі договорів, лише формально тримаючись букви цих договорів, свою поміч для Польщі так інтерпретували, як це їм було

вигідне (стор. 117-134). Автор гостро критикує англійців за те, що вони у вересні 1939 року практично не допомогли Польщі, що на його думку було зовсім можливе, бо, згідно з щоденником німецького генерала Йодля, Німеччина мала на Заході всього 23 дивізії, під час коли альянти (Франція-Англія) мали 110 дивізій (стор. 117).

Зокрема важкі обвинувачення робить Жоховський під адресою В. Черчіля за його поспіх у допоміч для Сталіна. Давши Черчілеві негативну характеристику (стор. 140-8), Жоховський докоряє Черчілеві за те, що він непотрібно заявив у парламенті, що він готовий допомагати кожному, отже і Сталінові у війні проти Гітлера (фатальна декларація Черчіля з 22-го червня 1941 р., стор. 154). Цю заяву підтвердив Черчіль у своєму листі до Сталіна (7-го липня 1941), дарма, що останній допоміч не просив. Що більше, — пише Жоховський, — Черчіль вислав до Москви військову місію 27-го червня 1941, яку Сталін прийняв щойно 8-го липня 1941 р. (стор. 156). Цю поспішну поміч Сталінові Жоховський порівнює зі скринкою Пандори. На його думку, без цієї допомічі Німеччина і СССР були б так ослабилися в довгій війні, що по закінченні війни можна б було диктувати умови миру Сталінові, а не навпаки, і таким чином можна б було досягнути рівноваги сил у світі (стор. 175). Жоховський докоряє не тільки Черчілеві, але теж і Рузвелтові, що вони, забігаючи один перед другим ласки в Сталіна (стор. 245), непотрібно робили концесії Сталінові коштом Польщі (стор. 378). Ще більше Жоховський докоряє Черчілеві та Рузвелтові за те, що вони віддали Східну Європу Сталінові на його ласку і неласку (стор. 378). Правда, з кінцем 1944 р. Черчіль зрозумів советську небезпеку для вільного світу, але програвши вибори в 1945 р. не міг нічого зробити, щоб направити свою помилку. «Це є одинокий випадок у світовій історії, що могутчі держави, маючи атомову бомбу, віддали світ в руки рафінованого ворога вільного світу, який ані не просив допомічі, ані нічого не обіцяв у заміну», — пише огірчено Жоховський (стор. 402).

Відносно Німеччини, Жоховський не менше обвинувачує німців у їх ворожому наставленні супроти Польщі. Зокрема обширно автор описує брутальну поведінку німців супроти польського населення під час Другої світової війни. Німецький уряд виселив поляків зі Шлезька, Познанщини, Поморя до центральної Польщі, а ці землі включив до Райху. В Польщі, яка під час Другої світової війни дістала назву «Генерального Губернаторства» (ГГ), німецька окупаційна адміністрація винищувала польську провідну верству, мордувала немилосердно жидівське населення, а польську молодь висилала на невідільничі роботи до Райху (стор. 120-1,

283-8, 387). «Англіїці були глухі на протести польського уряду в Лондоні та старанно промовчували криваву роботу Гімлера та його помічників, маючи симпатії до німців ще з наполеонських часів», — пише Жоховський (стор. 285). «Цікаво, що навіть жиди в Англії і США не хотіли повірити в гітлерівські звірства, маючи традиційні почування до німецької культури», — завважує автор (стор. 389).

З черги Жоховський обвинувачує росіян, за те, що вони підступно напали на Польщу (17-го вересня 1939 р.) і примусили населення в Західній Україні голосувати за приєднання до УСРС (стор. 121). Автор нарікає, що советська власть запроторила багато поляків на Сибір, де вони масово гинули від важких робіт і голоду (стор. 386-8). Особливо важко таврує він советський уряд за вимордування 10.000 польських офіцерів у Катині² (стор. 214-229), та закидає американським, англійським і французьким суддям в Нюрнберзі (1946), що вони «не могли собі пригадати про вбивство польських офіцерів» і не розглядали цієї справи на суді. Автор слушно називає цей процес скандалом і глузуванням над правосуддям (стор. 230-1).

З уваги на обмежене місце для обговорення праці Жоховського, неможливим є зреферувати всі проблеми, які автор порушив у своїй об'ємистій праці (408 сторін). Нас цікавить впершу чергу польсько-українське питання, яке автор представив з польської точки погляду, а тому присвяtimo цьому питанню більше уваги, бо воно не є тільки особистим висловом автора, але, на нашу думку, висловом також думки більшості поляків з-перед і після Другої світової війни.

В автора співжиття українців, чи пак — русинів (зрештою, наша стара історична назва, якої ми не встидаємося. М. Грушевський написав «Історію України-Руси») з поляками представлена як гарна ідилля, одначе так воно в дійсності не було.

Від Люблинської Унії (1569) Польща, здійснюючи свою імперіалістично-експансивну політику на Україні, поставила український народ у становище безправ'я, в якому польська шляхта була собі і законом, і владою. Соціальний, політичний і національний гніт широких українських мас, понижування та поборювання Української Православної Церкви, насильне введення католицизму — все це було причиною багатьох повстань, зокрема приспішило спонтанне повстання Богдана Хмельницького проти польського панування в Україні в 1648 р.

2. Справу вбивства польських офіцерів у Катині обговорив у своїй дуже цікавій й об'єктивній праці к. професор Віленського університету Dr. Stanisław Swianiewicz "*W cieniu Katynia*", Paryż 1976, 359 str.

Деякі польські історики намагаються цей стан оправдати, говорячи, що польський селянин терпів панщину і шляхетську сваволлю не менше від українського, а польські протестанти були переслідувані так само, як і православні. Одначе тут є основна різниця. Те, що польська шляхта погано обходила ся із своїми селянами, чи що уряд змушував польських протестантів до католицької Церкви — то це була внутрішня справа поляків.

В Україні введення кріпацтва уважалось поневоленням українського селянства панамі-поляками та їх прислужниками. Пониження Української Православної Церкви та насильне впровадження католицизму тільки підтверджувало національне поневолення широких українських мас. Коли в Польщі на першому плані тоді виступає соціально-економічна проблема, то в Україні домінує національно-релігійна, що яскраво унаочнюється в обороні Української Православної Церкви. Релігійне питання було популярне не тільки в Україні, але взагалі в тодішній Європі. Згадати б хоч би боротьбу протестантів у Чехії за свої права проти католиків, що вкінці довела до відомої Тридцяти-літньої Війни (1618-1648).

Про оплакане і безнадійне положення селянства в Україні на передодні повстання Хмельницького писали не тільки українські, але теж чужинці-очевидці. Згадати тут хоч би відомого французького інженера на польській службі, капітана Ґульяма де Бопляна, який писав: «Положення селян в Україні є дуже мізерне. Коротко говорячи, селяни є зобов'язані давати своїм панам, що їм забажається. Та це не все, бо шляхтичі мають не тільки абсолютну владу над їх добром, але є панамі їхнього життя. Такі великі права має польська шляхта, що живе неначе в раю, а селяни як у чистилищі, а коли їм трапиться попасти в неволю до поганого пана, то тоді їх положення гірше від невільників на ґалерах, так що неволя змушує багатьох втікати, а найбільш відважні втікають до Запорозжців»³.

3. G. de Beauplan, *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne*, Rouen 1650. Я користувався англійським перекладом: *A Description of Ukraine, Containing Several Provinces of the Kingdom of Poland, Lying Between the Confines of Muscovy, and the Border of Transylvania, in a Collection of Voyages and Travels*, London 1774, Vol. I, p. 449. Спостереження Бопляна відносно оплаканого положення українського населення potwierджує польський історик В. Серчик. Між іншим він пише: "... Swawola szlachty polaczona z niczym nie usprawiedliwionym okrucienstwem, stawala sie w latach 'zlotego pokoju' dniem powszednim Ukrainy. Nieposluszny wykluwano oczy, obcinano konczyny, a nawet palono ich zywcem", Władysław A. Sierszyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, p. 113. Подібно пишуть про відносини на Україні напередодні повстання Хмельницького й інші польські історики, згадати б: Stanisław Arnold, *Polska w rozwoju dziejowym*, Warszawa 1976, p. 355; Leszek Podhorodecki, *Zarys dziejow Ukrainy*, Warszawa 1976, p. 257; L. Podhorodecki, *Siecz Zaporoska*, Warszawa 1978, pp. 150-2; W. F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dubowski, *The Cambridge History of Poland*, New York 1978, Vol. I, p. 510.

Відомий польський єзуїт і проповідник на королівському дворі о. Петро Скарга, остерігаючи польську шляхту перед повстанням селян, казав, що «нема другої країни в цілому світі, де шляхта так зле поводить ся зі своїми селянами, як це є в нашій країні»⁴.

Інший польський священик, львівський крилошанин (канонік), о. Ян Юзефович, так писав у своїй хроніці міста Львова: «...Чув я навіть від наших же поляків, старших, таких, що знали цю справу, що панування поляків у тих сторонах дійшло до такої невдержливости, що навіть над церквами давали вони власть жидівському родові. Священик козацький, попросту званий «піп», не міг у своїй церкві уділити своїм парохіянам таїнства хрещення, шлюбу й інших тайн, коли наперед не заплатив жидові за ключі установлені паном заплати, бо мусів кожного разу від дверей церковних відносити їх і віддавати до рук жидові. З якими надужиттями і зневагою діялося це здійснення таїнств віри християнської, нехай судить потомство. По заслугам потерпіла ти, біди свої, Польще!»⁵.

Чи не найглибше до проблеми поневолення українського народу польською шляхтою підійшов жидівський рабін зі Заслав'я на Волині, Натан Ганновер, у своїй хроніці. Згадавши коротко якими методами користувався польський король Жигмонт III у польщенні та католиченні української аристократії. Ганновер подав розвій та організацію козацького війська, що «подібно як шляхта користується окремими привілеями та є звільнене від податків. Решта українського народу (в оригіналі — руського) була поневолена, будучи слугами магнатів та шляхти. Життя українських селян було гірке, вони мусіли виконувати важку панщину, вони мусіли виробляти цеглу (натяк на важку неволю жидів у Вавилоні), і взагалі всяку працю як у домі, так і на полі. Шляхта накладала на них великі тягарі, а деякі шляхтичі страшними способами змушували їх переходити на католицьку віру. І були вони до того степеня понижені, що всі над ними панували і навіть і той народ, з усіх найбідніших (тобто — жидівський), панував над ними»⁶.

Вище наведені свідчення чужинців наглядно характеризують тодішнє незавидне соціальне, національне та релігійне положення в Україні, яке можна порівняти з бочкою пороху, що могла кожної хвилини експлуодувати. Такою іскрою, що спричинила

4. George Vernadsky, *Bohdan: Hetman of Ukraine*, New Haven 1941, p. 11.

5. «Летопись событий в Южной Руси львовского каноника Яна Юзефовича, 1624-1700», *Сборник летописей относящихся к истории Южной и Западной Руси*, Київ 1888, стор. 115-212.

6. Nathan Hanover, *Yeven Metzulah*, (перше видання — Венеція 1653, я користувався англійським перекладом: Rabbi Abraham J. Mesch, *Abyss of Despair*. New York, 1950, pp. 27-28.

експльо́зію, була справа козацького сотника Богдана Хмельницького, що викликала спонтанне всенародне повстання, яке голосним ехом відбілося в Європі⁷.

З повище сказаного виходить, що історична дійсність не була такою, як би її хотів бачити Жоховський. Все ж таки автор признає Україні право на самовизначення, але без Галицької землі, яку він вважає за інтегральну частину Польщі (стор. 29). Якщо прийняти цю тезу автора, то як тоді пояснити факт, за його власними словами «в листопаді 1918 р. мешканці Східної Галичини, які називали себе українцями (як же вони мали себе називати?), підняли повстання... і так почалася польсько-українська війна (стор. 29). Отже, виходить, що в Галичині таки живуть українці і що вони мали право на самовизначення, подібно як і інші народи.

Уже на самому вступі автор нарікає, що англійці «волюють трактувати польські справи на маргінесі, або їх оминати». У першому розділі автор пише про взаємини між англійським урядом і Польським Комітетом Народовим (ПKN). Голова ПKN, Роман Дмовскі, домагався від Англії відновлення Польщі в границях з-перед 1772 р. (стор. 12). Бо «хоч деякі польські дипломати, які були нащадками великих посіlostей по обох берегах Дніпра... не мали наміру домагатися повороту Києва, Полоцька чи Смоленська до Польщі, вони як і інші поляки вірили, які не були шляхоцького походження, що край, який хоче існувати, мусить мати відповідну територію з населенням та природними багатствами (стор. 17). «Поляки ніколи не визнавали поділу Польщі», — пише Жоховський, «і для них границі Польсько-литовської унії де-юре були ті з перед 1772 р.» (стор. 33). Тож не диво, що Дмовскі у своїй ноті з 3 березня 1919 р. до голови Мирової конференції у Парижі пропонував «розширення границь так далеко, як далеко сягала західна цивілізація завдяки польсько-литовським впливам» (стор. 34-5)⁸.

7. Згадати б такі лондонські часописи як: *The Moderate Intelligencer*, (December 28, 1648, No. 197, January 11, 1649, No. 199, February 1, 1649, No. 202); *The Briefe Relation*... , October 16, 1649, No. 3, pp. 24-9; німецькі журнали: *Theatrum Europaeum*, Vol. VI, pp. 372-4, 545-8, 812-823, *Neueröffneter Historischer Bilder-Saal*, Vol. V, pp. 746-7; паризьку газету *Gazette de France*, 1648-9. Окрім цього появилoся немало спогадів та брошур в італійській, німецькій та французькій мовах, докладніше див. М. Грушевський «Історія України-Руси», Нью-Йорк 1966, т. VIII, ч. 2, стор. 196-224.

8. Так думали не тільки Жоховскі, Дмовскі і їм подібні. Ось так пише сучасний польський історик Й. Левандовскі: "... Zarówno bowiem piśsudczycy jak i endecy myśleli, mówili i pisali o Polsce jako aktownym mocarstwie. Przeświadczenie o możliwości ukształtowania Polski jako mocarstwa, rodziło się zarówno z kalkulacji politycznej, jak i z roznamiętniętego patriotyzmu, w resztowaniu stanu przedrozbiorowego upatrującego sprawiedliwość i naprawienie krzywdy dziejowej", *Imperium słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej Piśsudczyków 1921-1926*, Warszawa 1967, pp. 39-41.

На думку автора, таке домагання було оправдане, бо «від найдавніших часів поляки, литовці, русини, татари, а також німці, які скоро польонізувалися, і вкінці жиди і вірмени жили разом і подібно, як нитки в однім полотні, хоч говорили різними мовами, визнавали різні віроісповідання, були рівноправними громадянами» (стор. 17).

Жоховський нарікає, що англійці протестували проти рішення Мирової Конференції у Версалі признати Галичину Польщі і що на їхнє домагання створено польський мандат над тією землею до пізнішого вирішення. Автор обурюється на англійського прем'єра, що він домагався від тодішнього польського прем'єра С. Грабського, щоб Польща зреклася Східної Галичини (стор. 48), закидуючи англійцям брак поінформованості. А виходить із того, що англійці були добре поінформовані.

Взагалі, автор закидає англійцям, що вони більше думали про добро повоєнної Німеччини ніж Польщі і що мала більше симпатій супроти німців ніж поляків. За його словами, тільки Франція та США помагали та піддержували аспірації польського уряду на Мировій Конференції, тоді коли Англія хотіла «бачити Польщу малою державою, нездібною до самостійного життя без доступу до моря» (стор. 19).

В часі коли Жоховський вважає Галичину як нерозривну частину Польщі, то у відношенні до Придніпрянської України він уживає інших критерій і присвячує доволі багато уваги українській проблемі у планах польської тогочасної політики Пілсудського. Автор пише, що Пілсудський не вірив мирним заявам большевиків і перебачував їх похід на Захід при співпраці з німцями — якщо не тоді, то пізніше. З уваги на це «наріжним камінем його політики було установлення самостійности Української Держави, границі якої сягали б до Дону» (стор. 31). Пілсудський уважав, що до союзу (альянсу) з Україною могли приступити й інші держави, а тому «першим кроком до унії й активної оборони Польщі був договір поміж урядами Польщі й України та військова конвенція, які були підписані 21-квітня 1920 р.» (стор. 42).

Пілсудський знав, що Антанта давала велику допомогу Денікінові і Врангелеві, яка до речі часто попадала в руки большевиків, він сподівався, що поміч для Польщі не буде менша від тої для білих генералів, з якої хотів приділити відповідну частину для винищення Армії УНР.

Одначе плани Пілсудського не здійснилися. Поперше США, Велика Британія та Франція, які вложили в Росії значний капітал, не хотіли розподілу російської імперії (стор. 32). І так амери-

канський секретар стану Р. Ленсінг писав 27-го червня 1919 р., що «США не можуть навіть умовно визнати незалежності України,^{8а} а Лорд Курзон писав до англійського міністра закордонних справ у листі з 21-го серпня 1919 р., що «...Уряд Й.К.М. завжди уважав Україну за інтегральну частину Росії»⁹.

По друге, — пише далі Жоховський, — селянський елемент на Україні був політично недозрілий і податний на всякого роду пропаганду (стор. 43), а сама війна не популярна, як і сама особа Петлюри на Україні теж не була популярна, так що «справи незалежності України уклалися дуже погано» (стор. 46). Жоховський забув згадати спомини українського прем'єра, Ісаака Мазепи, який представляє ті часи дещо інакше. Поступовання польської армії на Україні пригадувало радше окупаційну ніж союзну армію¹⁰ тож не дивно, що українське населення ставилося до поляків з резервою.

Усеж таки, в квітні 1920 р. польська армія здобула Київ, але поляки «не були в спроможності утриматися на Дніпрі» і мусіли зробити відворот, — пише Жоховський (стор. 47). Він каже, що «трагедією була конечність резигнації з незалежної України» (стор. 57), але це йому не перешкоджає перейти до заключення польсько-советського договору (18-го березня, 1921 р.) в Ризі, без участі представників уряду УНР, з яким польський уряд підписав договір і військову конвенцію (21-го квітня, 1920 р.). Про це Жоховський не згадує.

В дальшому, Жоховський дорікає українцям, що по приході окупаційних советських військ вони радо помагали в арештуваннях поляків у підпіллі. «Українці, — пише автор, доносили на польських професорів Львівського університету, а пізніше помагали німцям у помічних відділах, котрі виконували езекуції на поляках (стор. 122). Цей докір повторяє автор ще раз у четвертому розділі, де дослівно пише:

«...На полудні українці від 1939 р. задоволені (сік!) з анексії польських теренів (сік!), де становили в деяких околицях більшість, співпрацювали з росіянами, посиляли списки поляків, щоб їх депортувати, творили міліцію, яка арештувала і робила доноси. Помимо різних услуг, це не

8а. H. W. Temperley. *History of the Peace Conference*. London 1920-1924, Vol. VI, p. 200.

9. *Documents of the British Foreign Policy, 1919-1939*, Vol. III, p. 522; обидва джерела цитовані Жоховським, стор. 32.

10. І. Мазепа, *Україна в вогні і бурі революції, 1917-1921*, Мюнхен (1951), стор. 23, («... Поляки в багатьох містах і селах на Поділлі встановлювали свою владу і поводитися з населенням як звичайні завойовники, усували українців з адміністративних посад і на їх місце призначали поляків, забирали й вивозили в Польщу різне майно, особливо залізничне, поштово-телеграфне та інше».)

перешкоджало советам арештувати і депортувати українців. Цей сервілізм, зле оплачуваний росіянами, не був загальний серед українців, зокрема серед молодих і зорганізованих. В 1941 р. вони перейшли на німецьку службу, зорганізували багато допоміжних відділів, а в 1945 р. дві дивізії піхоти (сік!). Оба окупанти не мали довіря до них і дивилися на них з підозрінням. Від 1943 р. до кінця війни обернули зброю, отриману від німців, проти поляків. Багато польських родин було вимордованих. Українці очікували в досить дивний спосіб, що на захід від лінії Курзона побідононосні совети будуть толерувати незалежну Україну і поспішали з фізичним винищенням поляків, щоб ще перед підписанням миру опорожнити від поляків територію» (стор. 283-4).

Я не оспорюю, що з української сторони могли бути ексцеси у відношенні до польського населення на українських землях. На цю тему багато написано. Я рівнож не збираюся виправдувати таких подій. Одначе автор ясно промовчує відомі історичні факти. Аджеж Організація Українських Націоналістів (ОУН) та Українська Повстанська Армія (УПА) вже від 1941 р. вела боротьбу проти німецьких і большевицьких наїзників.

Що до подій в часі окупації, українці як народ не можуть бути відповідальні за дії поодиноких осіб, чи навіть група, подібно як польський народ не можна обвинувачувати за вчинки, що їх dokonано на українському населенню. Жоховський не наводить одного доказу, щоб вбивства були виконані під впливом міродайних і відповідальних українських політичних чи церковних чинників. Навпаки, Василь Мудрий, голова Української парламентарної презентації і віцемаршалок Прольського Сойму, закликав українське населення до оборони Польщі (1-го вересня, 1939 р.), Глава Української Католицької Церкви, Митрополит Андрей Шептицький, протестував перед всесильним Гімлером проти уживання української поліції в екзекуціях.

Жоховський робить українцям поважні обвинувачення в часі Другої світової війни, одначе автор представив тільки одну сторону «медалі». Тут можна б навести слова народньої пословиці: «нема диму без огню». Замість представити сторону української «медалі», даймо радше слово польському авторові статті п. з. «Під советським забором». Пан Ян Т. Гросс, між іншим, дослівно пише:

«...Советська пропаганда в першім дні кампанії проти Польщі, старалася загравати на почуваннях і настроях населення східно-полудневої частини краю. Так з одної сто-

рони в советській пропаганді говорилося, що Червона Армія несе поміч Польщі, як з другої сторони використовувалося анти-державні настрої українців, білорусинів і жидів, які становили більшість населення на тому терені. Темою пропаганди в летючках і в промовах політруків — було підкреслення національного та соціального поневолення, від якого Червона Армія хоче їх визволити. Накликувано місцеве населення робити повстання, щоб скинути кайдани, а зокрема українських і білоруських селян заохочувано брати коси, вили й серпи і дати «польським панам» науку. . . З першого дня советської окупації було ясно, що Польща війну програла. Які будуть нові порядки — ніхто цього докладно не знав, але це не було важне. У полуднево-східній Польщі, у висліді безглуздної політики санації (урядової партії) у відношенні до національних меншин, через двадцять літ накопичилося багато кривд. Багато упокорень, нездійснених домагань, кривд та несправедливости вповні вистачало, щоб місцеве населення дало вислів свого притаеного невдоволення до Польщі. Советська пропаганда була майже зайвою і непотрібною, щоби в окупованих областях вирівняти порахунки між собою. І справді, в перших днях, коли ще не було нової влади контролюваної советами, пролялася кров у полуднево-східній Польщі і то без участі большевиків. . . Головними жертвами в цих днях були поляки: військові кольтоністи, «загродова шляхта», власники маєтків, поліція, лісники, вояки та офіцери недобитків Польської Армії. Протягом кількох днів українці, білорусини і т.зв. «місцеві» виставили рахунок кривд за останніх двадцять років тим, які перед війною були неначе інструментом польонізації в полуднево-східних воевідствах. . . Одначе на цих теренах у ексцесах брало участь місцеве населення, або на скору руку сформована міліція, в якій, крім русинської (сік!) національної меншини, було теж багато жидів. . . Ніхто не був без вини, одначе з цієї ненависти мали користь тільки большевики, бо цькуючи одних проти других, могли скоро опанувати окупований нами терен»¹¹.

Завваги, що їх висловив Ян Гросс, говорять самі за себе. Можна б тільки додати, що ненависть зроджує тільки ненависть. Трудно ж бо вимагати від українців прихильности до Польщі, коли подумати про каригідну пацифікацію мирного українського насе-

11. Jan T. Gross, "W zaborze sowieckim," *Aneks, kwartalnik Polityczny*, Uppsala-London 1979, Nr. 22, pp. 19-22.

лення, катування українських політичних в'язнів у концентраційному таборі в Березі Картузкій, чи нищення православних церков на Волині, яких нищення припинено щойно на інтервенцію советського уряду. Загалом, польський уряд дискримінував українське населення, трактував українців як громадян третьої класи, коли навіть офіційно було заборонено уживати назви Україна, українець. Про це Жоховський у своїй книжці не згадує.

Як виходить з його праці, під час Другої світової війни польський уряд у Лондоні не спромігся був на якусь концепцію чи навіть декларацію у віношенні до української проблеми в Польщі. Автор тільки один раз згадує, що начальний командант АК у Варшаві, генерал Грот-Ровецький, вислав до Лондону в січні 1943 р. депешу, в якій пропонував дати українцям і білорусинам автономію (стор. 290). На жаль Жоховський не подає реакції на цю депешу тодішнього прем'єра, ген. В. Сікорського, який до речі походив зі Львова і повинен був більше знати українське питання ніж ген. Грот-Ровецький з Варшави, як це автор сам слушно завважив (там же).

Жоховський докоряє англійцям, що вони не завжди згадували подвиги польського війська під час Другої світової війни. Наприклад, ніде не згадано, що польська підводна лодка «Пьорун» успішно обстрілювала в ночі з 26-го на 27-го травня 1941 р. великий німецький військовий корабель «Бісмарк» і посередньо причинилася до його затоплення (стор. 341).

Огірчення автора може бути справедливо оправдане. Я хочу пригадати авторові, що в польських джерелах не згадується участі Армії УНР в обороні Польщі проти большевиків у 1920 р. Що правда, автор згадує, що вояки УНР «разом з поляками боролися добре» (стор. 46), але якось забув згадати, що після підписання Ризького договору польський уряд післав тих самих українських воїнів... як воєнно-полонених за колючі дроти!

У закінченні автор пише, що ціллю його праці було доказати, що «Британія завжди була проти нас. Вона попірала Німеччину, а потім Росію» (стор. 403). Таке твердження розходиться з історичними фактами і вказує, що автор кермувався у своїй праці радше особистими та національними почуттями, ніж об'єктивними критеріями. Ця праця, як сам автор зазначив на вступі, була написана як дисертація, яку однак філософський факультет університету Queensland відкинув. До речі, у тому самому вступі, автор згадує, що один польський дипломат йому щиро радив, що «так писати не можна» (стор. 7). На жаль, автор не послухав доброї ради.

Якщо йде мова про українське життя в Польщі в 1919-1939 рр. та в часі Другої світової війни, то автор цим мабуть не цікавився глибше. Він ані словом не згадав про УПА, чи хоч би співпрацю УПА з АК. Він, як уже сказано, тільки негативно начеркнув польсько-українські взаємовідносини, при тому підчеркуючи польські історичні права на українські землі. З історичної перспективи і з погляду державних інтересів Польщі, коли б України не було, то її треба б було видумати.

В українському інтересі є теж налагодити добросусідські взаємовідносини з польським народом. Взаємна ненависть, обопільні обвинувачення та докори повинні належати до минулого («co nie jest, nie pisze się w rejestr»). Вони не спряють взаємному довір'ї, і не ведуть до спільного порозуміння та співпраці в майбутньому. Пора вже про них забути! Німецько-французька співпраця по Другій світовій війні дає добрий приклад до наслідування.

Книжка є цікава в аспекті зібраного обговореного матеріялу. Список джерел займає 15 сторінок. Детальний індекс полегшує користуватися працею.

ІЗ ВІДКРИТОГО ПОСЛАННЯ ДО РОСІЇ

«... Хто зміряє океан муки, в якому пливе Україна? Хто опише страждання мільйонів померлих від штучного голоду в 1933 році? Хто зможе розповісти про ридання тих, хто був безневинно розстріляний у 37-39 роках? Хто обійме духовним оком незмірний світ приниження, безправности, деградації, ув'язнень, безвісних смертей, голодувань, втрати ідеалів. — той світ, який став історичним фантомом України, її прокляттям, її невпинною реальністю?!

Тисячі вбитих поетів, мистців, мислителів. . . Ще тисячі й тисячі втомлених, підкуплених, застрашених! В той час, як всі народи Землі прагнуть до волі і знаходять шляхи до неї, ти, Росіє, накинула аркан на шию України і безжально душиш її, щоб вибити з неї пам'ять про славне минуле. . .»

«Терновий вінок України» письменника О.О. Бердника. 1979 р.

Ярослав НАЗИРЕВИЧ

ДО 40-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПАВЛА ЛОПАТИ

*В малярській студії побачив я портрет —
Інтимний спів душі кольорами пастелі.
З стіни він поглядав, мов ніжний силует
Голівки пензля Сандро Ботічелі.*

М. Вороний

Неустанно час біжить, усе пливе, усе минає і, здається, зовсім недавно моє знайомство з Павлом, а воно датується з того часу, коли я перед трьома роками приїхав на постійне життя до Канади. На початку якось так спонтанно моєю родиною щиросеречно заопікувалась родина панства Шумських, яка познайомила мене з Павлом Лопатою. Згодом багато серця okazали для мене, як новоприбулого Іван Стефанюк, Григорій Кобеляк, Ярослав Вайда, Ю. Пудельський, пп. Сибидло, Колос та ряд інших. Однак знайомство моє з Павлом від самого початку до сьогоднішніх днів є тривким і сплітається щоденними контактами, що зумовлюють умовини одного місця праці, дуже зближені погляди, зацікавлення і спільна приналежність до Організації Об'єднання Лемків Канади.

Мені подобається Павло за те, що він вмів любити цілим серцем свою родину, свій український народ, дорожити його минувшиною не за те, що у ньому усе найгарніше і найдосконаліше, але тому, що він наш і він нам рідний. Вмів він чудово розрізнати зло від добра, і ніколи злого добрим не називає. Ці риси, які у нього переважають, це попросту людяність, а людяність є найвищим добром людини.

Саме для людськості процвітає наука, мистецтво, велич вселюдської доброти і радості, найкраще і найвище твориться для всіх, ніколи для якоїсь групи чи гета. Тому творці науки і мистецтва становлять найвищу благодать для людства. В особі Павла я спостерігаю поєднання високих рис свідомого українського громадянина, а водночас усі свої знання з глибокими замилюваннями і невичерпним ентузіазмом віддає малярству, перед яким, як наші батьки говорили, «треба зняти шапку».

Павло, як віруюча людина за словами українського філософа Григорія Сковороди, зрозумів цю велику правду, що людина, як твір Бога, має нахил сама до творчості, або попросту наслідувати творчість, бачити могутність Бога, образ Його творіння в усій природі, рослинному і тваринному світі, і все те, що нас довкруги оточує. В такому розумінні Павло з великою перевагою у своїй малярській праці віддається іконі, бо розуміє, що вона — це посередництво між Богом а людиною, а, складаючи свої молитви, не лише визнаємо і заносимо похвальні шани Богу, але Його ество спливає на нас такими благодаттями, які творять полегшу, щастя і радість.

Цю істину розуміли творці мистецтва в сивій давнині з Вавилону, Єгипту, Греції. Твори їхньої доби — це все просякнуте божеством. І які ж вони приваблюючі, повні задуму не лише як пам'ятки старовини, але перш за все як хвала і слава Божа. Отже, так як тоді, так і сьогодні такі творіння мистецтва наближують вірних, затирають евентуальні сумніви релігійні і з'єднують у першу чергу людину з Богом, і з'єднують її з красою людського таланту справжнім мистецтвом.

Павлові Лопаті сповнилося 40-річчя в дні 20-го березня, 1985 року. Народився він на цій вітці української землі, яку зовемо Княжа Лемківщина, в селі Калинів, Пряшівщина, яка після Другої світової війни була прилучена до Чехо-Словаччини. Батько Павла Петро був за фахом швець, а мати Юстина була з роду Макух. В родині Лопат від давна зберігався український національний дух, були заховувані українські традиції. Павлове народження припадає на час, коли над нашою землею гули безустанно мотори важких смертоносних машин, а земля дрожала від ударів гарматних пострілів, на руїни і згарища налягала нова руїна, коли замазувано сліди одного окупанта, а на їх місце мальовано написи іншого. . .

Хоч на дворі ставало щораз тепліше, птаство своїм щебетанням заповідало нову весну і своєю радістю заглушувало тужливі пісні дівчат з Калинівки, які мали славу в околиці не лише найгарніших, але найбільш співлихих.

В родинному домі П. Лопати часто збиралися односельчани, любили тут перебувати Даньо, Сушко, Гнатич і інші. Всі вони вели розмови про хижацьку війну, про грабіж нашої землі і майна, про зруйнування у деяких родин доробку цілого життя. Співчували сльозам матерей і відчували стогін усіх покривджених, які втратили рідних. В їхніх закам'янілих обличчях віддзеркалювалося життя в неволі подібно до невидимого брязкоту кайдан.

Вони не говорили, але не говорячи, розуміли, що твердинею, на якій можна зберегтися і піднести свою національну гідність, рівень освіти і культури та розбудови і закріплювати наш народ, вибити в декого московфільське задурманення, може тільки власна держава.

Пригадалась їм проголошена в 1918 році т. зв. Команецька Республіка, творцем якої був великий український патріот о. Пантелеймон Шпилька і його булавний Володимир Курка. Згадували про Листопадовий Чин в Галичині. Недавній події Закарпатської України були для них зовсім живі. Тут на їхніх очах відбувалась визвольна боротьба, яка розбудила і воскресила українські інстинкти на Закарпаттю. Ось це зміст щоденних клопотань, які розважувались в ритмі шевського молотка.

В такій атмосфері зростав Павло і проходили його дитячі роки. Коли трішки підріс, він бавився біля батькового шевського верстату, який був на той час джерелом прожитку чисельної родини Лопат. Як тільки підріс і міг вдержати в руці якісь вуглики чи куски цегли, він пробував малювати. Павло розмальовував стіни батьківської хати, рисував своїх товаришів по плотах, метелики, різномірні зозульки. Згодом батьки купили йому відповідний зошит і олівець, і він тоді у ньому дбайливо змальовував все, що для нього було миле. — В тому часі Павло по-своєму дивився

на світ, — як про це розкаже його старша сестра, — його замилювання і спліт ще неоформлених думок витворювали довір'я, що він шукає свого ідеалу. Коли ми вже вписали Павла до школи у рідному селі, вчителі також підтверджували, що Павло любить роздумувати, перебувати сам, дивитись і спостерігати такі явища, які часто були з огляду на його вік не під силу йому їх розв'язувати. Він любив мріяти, але разом із тим мав на свій вік великі амбіції, а часто його хвилеве захоплення перероджувалося в уперту працю. В школі ми не мали з ним жодних проблем. В 1963 році Павло успішно закінчив середню загально-освітню школу в Межилябірцях.

Щоб краще вивчити важливіші пам'ятки і впізнати мистецтво національної і світової культури, Павло безустанно працює з книжками і свою уяву поширює частими подорожами по Чехо-Словаччині. В 1966-1968 роках студіює на факультеті художньої творчості Братиславського Університету.

Коли в 1968 році громадяни Чехо-Словаччини всіх національностей і поколінь станули до боротьби за свої права, «чистка» совєтської агресії усунала і Павла з університету за участь в антисовєтських демонстраціях у Братиславі, створюючи такі обставини, які змусили його залишити рідні сторони й емігрувати до Канади.

Перші роки в Канаді також показалися тернистим шляхом для Павла, бо не багато було тих, які хотіли допомогти молодій людині, а більше, звичайно, було тих, які хотіли використати у своїх бізнесах дешеву робочу силу. Павло умів заволодіти собою і витривало прямував у своїх переконаннях до культу свого замилювання. За важко запрацьовані гроші почав він згромаджувати за своїм зацікавленням фахову бібліотеку, з якої пізнав ранню добу нашої історії малярства, його стилі і майстрів. Обзнайомлення з багатими збірками творів художників українських земель розвинули в нього широке уявлення про творчість і багатство нашого мистецтва.

Саме ці збірки картин і літератури стають основою, за якою розвивається малярська продукція Павла і в яку він вкладає глибокий ідейно-моральний та національний зміст, який при допомозі барви впливає позитивно на глядача, задовільняючи його естетично-душевні смаки.

Пейзажі, портрети і побутові картини висвітлюють його творчість від самих початків по сьогоднішні дні і характеризують його як талановитого, своєрідного майстра.

Збірка його чудових ікон — одна з найкращих і найцінніших у його творчості: чіткість композиції, витонченість рисунку, ніжність кольористичних гам ставить Павлову ікону в ряди найцінніших і найдосконаліших наших малярів. Павлова ікона — це чудовий дарунок усьому українському світові, який завжди був і є задивлений в українське образотворче мистецтво.

Я не належу до визначних мистецтвознавців, але твори Павла Лопати я можу сміливо завісити поруч із творами найкращих майстрів українського пензля.

Говорити про маляра — справа не зовсім проста. Всі епітети застосовували рецензенти у свій час, а найчастіше під час виставок своїх праць. Чимало таких статей мені доводилось читати в тижневику «Гомін України». Ось уривок статті за липень 1980 року. «Павло Лопата — дуже талановита людина, пильна і консеквентна. Постійно працює, студіює і добирається значних успіхів у своєму малярському вислові».

Подібного змісту статті повного признання читаємо у тижневику «Новий Шлях», що рівнож виходить в Торонті, в кварталнику «Лемківщина», що виходить в США. Чимало висловів похвал у чужомовній пресі з приводу виставок. Комасуючи їхній зміст, можна без перебільшення сказати, що твори Павла Лопати справляють на глядачів могутнє і незагтерте враження.

Мені надзвичайно приємно читати оці позитивні згадки не тільки тому, що я згідний з авторами цих думок, але перш за все тому, що розумію чим є виставка для творця. Це так само, як вода для риби, чи як повітря для людини. Це та конечність, без якої життя неможливе. Отже, наше завдання перед творцями всякого мистецтва, що збагачує скарбницю всенародніх надбань, допомогати їм, бо їх потреби такі, як кожного з нас, а труд, який вони вкладають у своє мистецтво, невимірний у зусиллях.

Якщо б ми мали свою незалежну державу, то обов'язком українських амбасад у світі було б, між іншим, плекати і пропагувати українські мистецькі надбання, дбати та допомагати творцям, так, як це роблять незалежні народи Франції, Німеччини, Швейцарії, Австрії та ряд інших, а навіть допомагають комуністичні країни, такі, як Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, та як у великій мірі оточує опікою російських творців мистецтва комуністична Росія.

Наші творці мистецтва мусять у більшости будувати його на власних силах і згідно з закликом Івана Франка:

«Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть,
Що за долю мільйонів мусиш дати Ти одвіт. . .»

Павло Лопата знаний серед своїх товаришів як людина життєрадісна, весела, любить писати, має на своєму конті чимало оповідань, репортажів, які друкувалися в журналі «Лемківщина» в останніх роках. А перш за все, він людина великого серця, доброти і зрівноваження. Він не на словах і обіцянках допомагав новоприбулим, а на ділі піднявся самотній серед чисельної громади членів ОЛК, спонзоруючи на ділі Адріана Заброварного і допомагаючи йому по своїй змозі улаштуватися в новій країні поселення.

Кажуть в нашому народі, що «Коли добром посієш, то й добро збереш, коли вчиниш добро комусь, то воно обов'язково по якомусь часі верне до Тебе». За його доброти Адріан в 1984 році накрутив фільм, який виявляє привабливість до цікавої людини, мистця Павла Лопати, на тлі міста Торонта й українських святань. В загальноканадському конкурсі цей фільм нагороджено другим місцем, з тим, що на цілу Канаду першого місця не було.

В праці до Павла відносяться з респектом та ввічливістю. Він вміє в

безпосередній спосіб стати в обороні не лише особистої честі, але вміє вимагати від збайдужілих перевертнів респекту до рідної української мови.

Він також дуже активно включається до громадсько-суспільної праці. Він очолює як голова Батьківський Комітет Рідної Школи і Курсів Українознавства ім. Юрія Липи при Українському Центрі, що міститься на вул. Крісті 83, в Торонті. Вже декілька каденцій він є секретарем Першого відділу ОЛК в Торонті. Він бере активну участь в усіх ділянках культурно-освітньої праці, особливо серед земляків-лемків, яку веде і очолює регіональна організація ОЛК.

Деякі обережні твердять, що переоцінення небезпечніше від недооцінення. Але справа у тому, що не можна промовчувати обдарованості тими цінностями, які підносять людину на поверхню людського життя.

Незалежно від того, життя вимагає велетенських зусиль і самовідречень, особливо тоді, коли людина хоче не тільки вчитися, поширювати свою малярську уяву, чинити плоди своєї праці, працювати на хліб, що є матеріальним вдержанням сім'ї. Для цього потрібні не тільки талант і знання, а передусім невсипуща трудолюбимість. Павло в своєму житті, крім розуміння, має велику допомогу від своєї дружини-Марійки, яка вміє виручати його з усіх тих праць, в яких сама може справитись. Вона добре розуміє, що мистецтво — це така галузь людської діяльності, в якій мистці задовільняють естетичні потреби людей, які мусять мати до цього умови і настрої і які по своїх можливостях вона їх творить.

Мені також здається, що Павло вміє поєднувати свої художні зацікавлення з необхідною попитною малярською комерцією. Це не означає, що тут відсутні творчі пориви і художні змагання. Це також зобов'язує і напштовхує на дорогу мистецьких шукань за власним індивідуальним стилем і виявом удосконалення техніки. Те, що зроби́ть глибоке враження на Павла, те і переливає він на кратину. Те, що глибоко западає у пам'ять, він малює. Деякі його картини творені безпосередньо з об'єкту, фотографії, чи наперед зроблених нарисів.

Не буду називати Павлових картин їх іменами, не буду також вичисляти кількість виставок, а скажу лише, що його доробок на сьогодні є різноманітний і досить показний, чисельні його виставки у різних містах Канади й Америки. Цілість його творчості перейнята дійсністю, досить з індивідуальним підходом до кожного моделю, вміле поєднування притаманностей даному явищу, чи окремій позиції.

На одній із виставок я підійшов до Павла і попросив, щоб розказав мені про свої мистецькі пляни і працю, та звідки черпає своє надхнення. Його відповідь звучала приблизно ось так: «Мої мистецькі пляни — це праця, безустанна праця. Працюю над тим, що мені мило, і віддаюся праці вповні. Працюю з великим замилюванням і ентузіазмом, і вона мені стає легкою, приносить задоволення і радість. Стараюсь працювати совісно, вслухуюсь в голоси тих, які мене по-іншому розуміють. Моє надхнення і джерело малярських фундаментів — це церковне малярство, яке любив я до нестями оглядати в наших церквах на Лемківщині. У нас також селянські стіни майже навколо були обвішані образами, до

яких люди молилися, благаючи спасіння. Ось, Божий світ, релігія, родина, рідна сторона — це мій фундамент творчий, разом вони мене вже ведуть роками, додають охоти до праці і до нових пошуків творчого надхнення. Там є зосереджена та сила, яка насторожує чинити добро, боротись проти зла, зносити горя і ось це і те, що здобуваю в науці, хочу вкомпонувати в свої художні твори, щоб мої картини не лише німо висіли і здобили стіни, але попросту, щоб вони полегшували життя, були в сталому контакті, давали невичерпну насолоду, наповняли надіями, приносили щастя, поправляли людський настрій, допомагали забувати зло».

Я тоді подякував Павлові за його влучні спостереження і зрозумів, що не сама фарба і пензель творять картину, а всестороннє знання, історії, культури, шляхи загальнолюдських розвитків, настрої і потреби мистецької спільноти, звичаї, досконала спостережливість. Ось це лише деякі необхідні риси для того, щоб малювати.

Врешті найголовніший фактор — талант. Малярський хист рішає, щоб дійсність не була заглушувана красками, щоб вміло підпорядковувати всі деталі цілості, щоб об'єкт прикрасити, але не переяскравити. Щоб заховати непорушність такого контакту між людиною, дійсністю і образом, щоб існувало порозуміння між тим, що творять мистці, і тим, що ми спостерігаємо. Не можна, по-моєму, абстрактно любитися розбурханим морем, як також не можна відчувати грози, поваги і шанн Божества в образі художньо притемненім, який зображує «Страшний Суд», або «Спільну Вечерю».

Мистецтво дає початок краси і будує цю велику цитаделю в людській душі, щоб укріпити її в доброму, яке зміцнює, кристалізує нас в «щось вище». Охороняє нас від розпаду і беззаконня, будує міцні опори, як література для відродження людини вщеплює ідеали добра і справедливості, цивілізує і удосконалює людський рід.

Тисячолітні зусилля найкращих і найшляхотніших людей віддалились, щоб культивувати в людських серцях енергію, яка випромінює справжнє ество людини, щоб вона своєю могутністю, а не порожньою тінню переходила через своє життя. Недаром говориться: «Знай, що найбільша ганьба — це воліти безчестя, ніж смерть».

Отже, значення мистецтва як перед Богом, так і перед народом, є без прецеденсу, тому саме відносимось до його творців з великою шанною. Вони творять громадську культурну думку, від них залежна народня освіта, наша честь перед широким світом, правда, порядність, тріумф нашої гордості і слави.

Тому уклінно в *День Сорокріччя* з дня народження Павла, бажаємо йому особисто нових мистецьких задумів і плодів, з усіми щедротами життя: добрим здоров'ям, спокоєм, лагідністю й любов'ю нехай благословить Милосердний Господь працю Павла і дозволить йому трудитися для нашого народу ще многії і многії літа!

Огляди, рецензії

Ярослав КОМЕНЧУК

УКРАЇНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА В ОЦІНЦІ КРИТИКИ (Оцінка журналістичної праці Р. Рахманного)

Українська журналістика, що існувала й існує у вільних чи відносно вільних умовах, чомусь не заслужила на увагу дослідників, які зацікавилися б питанням: якими шляхами твориться «українська присутність» у світі, в цьому випадку — на загальному, масовому рівні споживача щоденної інформації. Саме тому цей есей звертає увагу в першу чергу на статті Романа Рахманного, що їх друкують чужими мовами і рецензовано в чужомовних публікаціях.

Цей есей ставить перед собою потрійну мету: звернути увагу на незвичну в наших умовах продуктивність публіциста; вказати, якими критеріями керуються редактори чужомовних публікацій, вибираючи статті з українською тематикою; віднотувати відгуки «споживачів» інформації.

Якщо не брати до уваги численних нелегальних публікацій 1945 і 1946 років, що також розповсюджувалися англійською, французькою та німецькою мовами у різних зонах окупації Західної Німеччини, то першим офіційним органом, де зустрічаємо статтю автора, є голландська газета¹. Заголовок статті згідний із духом і зі стилем автора, який ми знаходимо у сотнях пізніших публікацій. Апокаліптична тема України, подекуди містично екзальтована, проходить червоною ниткою крізь усю журналістську творчість автора і викликає найрозмаїтіші відгуки. «Якщо ви говорите правду, то навіщо тоді втручаєтеся в наше життя?» — не цілком логічно запитує з України Дмитро Павличко². Але це — вже пізніша оцінка. Тоді, наприкінці сорокових років, ніхто з Романом Рахманним не полемізував. Автор самотужки знаходить шляхи до голландських, швейцарських, норвезьких, англійських публікацій. А в ті роки західноєвропейська публіка взагалі не цікавилася національними проблемами СРСР і авторові повідомлення про боротьбу УПА падали аж на надто пісний ґрунт.

Проте вже тоді у тематиці Романа Рахманного (Ромена Д'Ора, Романа Олійника) з'являється напрямок, який пізніше стане одним із паралельних потоків його творчості. Польська еміграційна газета у Мюнхені³ друкує чималий уривок із статті Р. Рахманного у перекладі із газети «Час»⁴.

1. *De Linie*, Amsterdam, August 1, 1947.

2. *Visti z Ukrajiny*, August 7, 1969.

3. *Kronika*, Muenchen, February 9, 1947.

4. *Chas*, Muenchen, January 10, 1947.

Польську редакцію зацікавила ця стаття, що висловлює низку міркувань про ставле-ня «переміщених осіб» до післявоєнних німців. Стаття радить шукати контактів з німецьким суспільством, перестати вважати за гітлерівців увесь німецький народ. Ця тема стосунків із народами країн нового поселення розвинулася й зміцніла десятиліттям пізніше в Канаді, досягнувши Парляментської гірки в Оттаві. Ось уривок із промови міністра багатокультурності Стенлі Гайдаша, що її посла вислухали 30-го травня, 1973 року: «Я пильно слідкував за громадською реакцією на нашу програму багатокультурності і думаю, що варто при цьому процитувати статтю із монреальської «*Star*» за 12-го травня, 1973, яку написав видатний канадський українець п. Роман Рахманний...»⁵ Того ж самого дня у розпалі парляментських дебат Рахманного цитують ще кілька разів у контексті канадської політики двомовності і багатокультурності. Звичайно, характеристика члена Палати Громад — це впершу чергу зброя для підтримки свого власного аргументу. І все ж: «Тепер я хочу процитувати дещо, написане людиною, про яку високої думки є не тільки канадські українці, але й інші канадці, включно із багатьма письменниками і журналістами. Маю на увазі п. Романа Рахманного, монреальського журналіста, який народився в Україні, а в Монреалі поселився 14 років тому... Те, що він написав, здається, заперечує звинувачення, що ми ніби-то зацікавлені політикою багатокультурності лише для okazaмилювання». Так говорив Марсель Прюдом, парляментський секретар Міністра економіки і регіонального економічного розвитку⁶.

Таке вміння Романа Рахманного увійти у місцеве культурно-політичне життя зумовлене міркуваннями публіцистичної тактики. Дуже швидко автор виявив, що українську тематику можна успішно переплітати із коментарями на актуальні події і що такі «синтезовані» статті швидше знаходять шлях до друку. Саме так журналістові вдається досягати північноамериканського читача, розповсюджуючи статті спочатку індивідуально, а пізніше через пресові агентства. Знаходить він шлях навіть до органу американської армії, вважаючи це за одне із найбільших своїх досягнень⁷.

Свою тактику Роман Рахманний називає «висуванням проблеми посередньо, із флангу». Таким самим способом ще на початку 1948 року він знайшов доступ на сторінки швайцарської преси⁸. На той час Роман Рахманний вже був добре відомий у голляндській пресі. Із швайцарської газети статтю майже повністю перекладає мюнхенська польська преса, включивши також коментар швайцарського редактора, який прийняв статтю⁹: «Барикадою проти дальшого наступу комунізму автор вважає ідею самовизначення народів СССР». Редакція швайцарського часопису проте приймає цю ідею з певним застереженням. У рік утворення НАТО острах перед комунізмом був справді великий, проте редакційна примітка ставить знак запитання: «Але, що трапиться, коли розірветься обруч, який стискає неросійські народи СССР? Чи теперішня Росія перетворить-

5. *The Star*, Montreal, May 12, 1973.

6. *House of Commons Debates*, vol. 117, No. 92, Wednesday, May 30, 1973, pp. 4265-4274.

7. "Comrade Enko — the warhorse of Russia", *Military Review*, LXIV, No. 6 (1964).

8. "Ukraine — die vergessene Barikade", *Die Weltwoche*, March 25, 1948.

9. *Express*, No. 15, 1948.

ся у другі Балкани або у другий Китай? Не бачимо приводу, щоб дивитися з оптимізмом на майбутнє «суверенних, демократичних народів» на нескристалізованих напівазійських просторах»¹⁰.

Редакція «не купує» ідеї про «забуту барикаду», але Роман Рахманний, скориставшись моментом, своє слово зумів провести до друку. І це, зрештою, те, чого бажає кожен журналіст. Наведений приклад дає структурний модель одного із прийомів, що їх журналіст опрацював протягом своєї творчої активності і які він успішно повторить у майбутньому.

В 1949 році завершується європейський період публіцистики Романа Рахманного. Він емігрує до Канади, проте в бельгійських, французьких і норвезьких газетах ще з'являються його статті¹¹.

В Канаді він майже негайно освоює нові інформаційні канали. Вже 1951 року бачимо його статті в торонтських *"Globe and Mail"* та *"Saturday Night"*, а також у литовському щоденику *"Тевішкес Жібуріяй"*. Роман Рахманний стає співзасновником і головним редактором торонтського часопису *"Гомін України"*, але в 1951 році виходить зі складу редакційної колегії, віддаючи перевагу незв'язаній творчості. Як журналіст, публіцистика якого стоїть на межі художньої творчості (а то й переступає її), Роман Рахманний ніколи не міг зжитися з поняттям про team work.

Цією рисою нерідко зловживають його політичні опоненти. Можемо назвати того ж Дмитра Павличка і його цитовану вище статтю, або ж нью-йоркські радянфільські *"Українські вісті"*, що називають Р. Рахманного «штудерно замаскованим реакціонером»¹². Між парламентською оцінкою та цією статтею лежить різюча ідеологічна прірва.

Творчість Романа Рахманного англійською мовою настільки помітна, що канадська енциклопедія помилково зараховує його до переважно англомовних авторів¹³. Пише він також і французькою мовою, переважно друкуючись у монреальській пресі. Із європейського періоду творчості також відомі його франкомовні публікації. Зупинимось докладніше на цій маловідомій сторінці творчої біографії Романа Рахманного.

Ось стаття під заголовком «Українці та інші не-росіяни ССРС вимагають поваги до своїх прав»¹⁴. Стаття знайомить читачів із матеріалами *Самвидаву*, що в шістдесятих роках дискутував цю тему. Як вимагають засади західного журналізму, тему поставлено стрімко, в актуальному оформленні та у жвавому розвитку аргументації, доволі багатой на річеву інформацію. І, як того вимагає етика західної журналістики, ця стаття, як і інші подібні статті, написана в дусі об'єктивізму. Українські проблеми освітлюються часто поряд із проблемами українських сусідів: балтійських народів, чехів, поляків, словаків, татарів, надволзьких німців, білорусів, казахів, росіян. У трактуванні росіян Роман Рахманний стоїть на своїй точці зору, доводячи, що національні права їм уділені повною

10. За всіма даними, автор коментаря — це співробітник цитованої швейцарської газети — Н. Басехес, довоєнний кореспондент західноєвропейських часописів у Москві.

11. Бібліографію іншомовних публікацій Р. Рахманного опрацювала Надія М. Олійник, бібліотекар МакГільського університету в Монреалі. (Авторові відомий машинопис бібліографії).

12. "Nareshti bez masky", *Ukrains'ki Visti*, July 25, 1968.

13. "Literature in Canada", by W. Kirkconnell, *Encyclopedia Canadiana*, p. 82.

14. *La Presse*, April 23, 1968.

мірою. Це, до речі, наріжний камінь протиріч між ним та найновішою групою «дисидентів», відомих як Закордонне представництво Української Гельсінської групи. Проте у згаданій статті слово *дисидент* Р. Р. пише ще без лапок, що визначено і роком публікації, і характером читача.

В іншій франкомовній газеті¹⁵ читаємо статтю «Советська справедливість в Україні» (зауважмо, що заголовки багатьох статей дає сама редакція, дуже часто на превелике розчарування автора, цим публіцистика невидібно відрізняється від художньої творчості). В цій статті читаємо характерну редакційну примітку про особу автора: «Роман Рахманний — це українсько-канадський письменник, якого твори знайшли відгук в Україні. Деякі з його статей були передруковані і розповсюджені дисидентами в Україні. Його тричі цитують у *“The Chornovil Papers”*».

У цьому і в багатьох подібних випадках авторові допомагає чуття місця і атмосфери. Публікації на такі теми великою мірою уможливорюються зростанням культурної свідомості у Квебеку і навіть поширенням сепаратистських настроїв і протинастроїв. Підвищується публічне зацікавлення саме такими темами. Подивімся, наприклад, на статтю, явно цікаву для франко-канадців: «Примусова ‘русифікація’ України» (слово ‘русифікація’ взято в лапки в оригіналі)¹⁶. Редакція дає таку довідку про автора: Пан Роман Рахманний (д-р Р. Олійник) — українсько-канадський журналіст, член редколегії українського журналу «Сучасність», що опублікував оригінал твору Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Далі редакція монреальського часопису повідомляє про англійський та французький переклади твору Івана Дзюби. Знову ж таки, читацький попит дає можливість нашому авторові подати компактний «пакет» інформації, розповсюдження якої він зацікавлений. Заголовки інших статей переконують у тому, що автор повністю експлуатує особливості ситуації в Квебеку: «Радянський Федералізм»¹⁷; «Українці та квебекська ідентичність»¹⁸. У цій останній статті бачимо приклад того, як редакції різних часописів також по-своєму експлуатують автора. У згаданій французькій версії читаємо: «Українці ніколи по своїй волі не підтримували агресивних, загарбницьких воєн, спрямованих на знищення національної ідентичності. Інакше кажучи, жоден українець не воював на полях Абрагама: можете розуміти це у прямому і переносному значеннях». Але, публікуючи англійську версію цієї статті, редактор англomовного монреальського часопису¹⁹ пропускає саме цей пасаж, теж по-своєму експлуатуючи ситуацію. Таке балансування між зацікавленнями чужомовних читачів та політикою редакції їхніх газет — це постійне заняття журналіста Романа Рахманного, і в цьому він набув неабиякої вправності.

А ось дещо незвичайний для нашого автора заголовок: «Есей про бунтівну Росію»²⁰. Незвична й тема, цього разу — російська. Стаття присвячена російському поетові Юрієві Т. Галанскову, який помер в одному із

15. *Le Devoir*, August 5, 1968.

16. *Le Devoir*, November 9, 1968.

17. *La Presse*, July 2, 1971.

18. *Le Devoir*, January 3, 1972.

19. *The Gazette*, January 20, 1972.

20. *La Presse*, August 13, 1973.

мордовських концтаборів 4-го листопада, 1972 року. Як вказує редакція, автор цією статтею одночасно «відзначив» 50-річчя утворення ССРСР. Трактуючи незвичну для себе «інтернаціональну» тему, автор зробив це у традиційному дусі франко-канадських журналістів, які пишуть про ССРСР. Українське питання, звичайно, зачіпається і тут, але в зовсім відмінному контексті. Спостерігаємо знову ж таки швидкість реакції автора, вміння збагнути ситуацію і використати її.

Не обійшов мовчанкою Роман Рахманний і такої події, як «розкаяння» Івана Дзюби²¹. Із редакційної примітки до статті «Коли Кремль по-боюється багатокультурности», франко-канадський читач довідується, між іншим, що автор статті — член міжнародного ПЕН-клубу.

Пізніше серед французьких публікацій Романа Рахманного знаходимо статтю «Мучеництво України триває»²². Нагодою для публікації статті стала 26-річниця Загальної Деклярації Прав Людини. Але ця вузько українська тема відразу ж збалансовується іншою: «Багатокультурність і прагнення Квебеку»²³. Автор пильно слідкує за тим, щоб тематика його статей не була виключно українською. Візьмімо, наприклад, наступну його статтю «Англійська дилема франко-канадців»²⁴ (тобто, «бути чи не бути?»). Зацікавивши редакцію інтригуючим заголовком, автор тільки у другій половині статті переходить на іншу тему: «Подивімся, наприклад, на українців у складі Советського Союзу...» Тактика ніби проста, але цей журналістичний прийом мало освоєний українськими журналістами на Заході. Публіцист, який працює у світі вільних потоків конкуруючої інформації, повинен володіти прийомами, що їх опрацювали фахівці його професії.

На початку 60-их років торонтська преса жваво обговорювала питання так званої «скляної завіси», що розмежовує різні прошарки канадського суспільства. Серед інших публікацій знаходимо замітку про те, що міністер інформації п-і Ферклой, відкриваючи міжнародний дім у Лондоні (Онтаріо), критикувала цю ж саму «скляну завісу»²⁵. Негайно ж через кілька днів торонтські газети публікують листи читачів, які звертають увагу на те, що авторське право на термін «скляна завіса» належить не міністрові імміграції, а Романові Олійникові, який впровадив його, виступаючи у травні 1959 року на форумі Ради соціального планування²⁶. Читачка Л. А. Гевко вказує на джерело своєї інформації: 25 травня 1959 року «*Торонто Дейлі Стар*» помістила була ілюстрований репортаж із засідання імміграційної секції Ради соціального планування метрополітального Торонта. Кинутий українським публіцистом термін зробив помітний суспільний ефект. Цього разу ефектові сприяло вдале поєднання публічного й усного виступу та газетної інформації.

Канадсько-український напрямок публіцистики Романа Рахманного привернув належну увагу громадськості і преси. На його конструктивні

21. *Le Devoir*, August 19, 1974.

22. *Le Devoir*, February 6, 1975.

23. *Le Devoir*, March 24, 1975.

24. *La Presse*, April 19, 1976.

25. *The Globe and Mail*, January 11, 1960.

26. *The Toronto Daily Star; The Globe and Mail*; January 14, 1960.

міркування про багатокультурність звертає належну увагу професор історії Альбертського університету Люїс Томас, уривок із статті якого — «Двомовність, зухвальство і божевілья» — варто процитувати²⁷:

«Відомий український журналіст Р. Рахманний вказав на цю важливу тему у своєму виступі в Монтреалі (див. *"Journal"* за 10 червня): «Слава Богу, маємо громадян, які називають себе франко-канадцями. Без них і без їхніх зусиль в обороні своєї мовної та культурної ідентичності українці та інші етнокультурні групи в Канаді зустрілися б із майже непереборними труднощами, щоб за даних умов вижити в англomовній Північній Америці».

На цей самий виступ Романа Рахманного у Монтреалі звернув також увагу провідний канадський журналіст Джеймс Феррабі із пресового концерну *"Southern News Service"*²⁸. Але, якщо вірити відгукам преси, інтерес Р. Рахманного до канадського суспільно-культурного життя на цьому ніби спадає. «Новий шлях» за 14-28 липня 1973 року містить ширшу згадку про парламентські дебати, під час яких депутати посилалися на аргументи Р. Рахманного (див. вище) — і після того про цей бік діяльності нашого автора нічого не згадує журналістська критика. Чи це справді відображає зміну орієнтації журналіста — побачимо із бібліографії його публікацій. Дещо, правда, спростовують це твердження кілька його франкомовних статей пізнішого періоду: «Українці Канади між вогнем та полум'ям»²⁹. Йдеться там про важкий вибір для українців Квебеку після приходу до влади Національної партії Квебеку. Стаття, що написана хронологічно відразу ж після вищезгаданої — «Українці Канади й українська справа» — знову звертається до теми далекої батьківщини та до проблем політичної еміграції³⁰.

Висновок про те, що саме тоді у творчості Романа Рахманного наступив якийсь перелом, співпадає, здається, із деякими висновками рецензії Романа Ільницького, що її поміщено в *«Сучасності»*³¹. Ось деякі витяги з рецензії: «Теми, присвячені українцям у діаспорі, обговорено у кінцевому, сьомому розділі (рецензованої книжки). Ці писання треба зарахувати до найцінніших у збірнику...» А на початку рецензії Р. Ільницький зауважує, що читачі мають справу із «сучасним» та «клясичним» Рахманним, і цей «сучасний» почався «не раніше, як 6-8 років тому».

Якщо зацікавлення Романа Рахманного загальноканадськими справами є епізодом — а воно завжди знаходило живий відгук у суспільстві — то мимоволі напрошується запитання: чи не шкода, що журналіст повністю не спрямував свого таланту на працю для «нової батьківщини»? Проте його особисті переконання, як випливає із аналізу, зовсім протилежні.

Цим особистим переконанням сприяла великою мірою сама ж іншомовна преса, яка нерідко приймала статті Романа Рахманного, що не мали навіть натяку на канадський контекст, а також друкувала рецензії на такого роду статті. Уже згадувана книжка англomовних статей автора

27. *The Edmonton Journal*, November 9, 1972.

28. "Back B&B, Ukrainians told", *The Winnipeg Tribune*, July 12, 1972.

29. *La Presse*, January 27, 1981.

30. *La Presse*, February 19, 1981.

31. *Suchasnist'*, No. 2 (242), 1981.

передруковує його статті, присвячені приїздові А. Косигіна до Канади. Дві статті передруковано із "Windsor Star", а одну — із "Winnipeg Free Press". Це опубліковано тоді, коли канадські газети взагалі вважали за нетактовне натякати «гостеві» на неприємні речі. В цьому ж збірнику знаходимо передруки статей, які вперше в історії української журналістики на Заході стосуються жінок-дисиденток. Крім того, вперше з-під пера Рахманного виходить інформація про арешт двадцятьох правозахисників у Львові восени 1965 року³².

Найкращий з цього погляду подарунок зробила журналістові провінційна онтарійська газета, яка надрукувала на цілу великоформатну сторінку його статтю про народи СРСР, поставивши у редакційній примітці запитання: «Чи не-росіяни воюватимуть у російській вітчизняній війні?»³³.

А ось уривок із редакційної статті журналу «Коментартор», у якій головний редактор і видавець В. Бекстер робить своєрідний підсумок національної творчості Рахманного і, що особливо варто зазначити, згадує про вплив його творчості на розвиток подій в Україні:

«Серед наших авторів двоє мають особливо тісний зв'язок із подіями в СРСР — Дж. Салсберг, який пише про переслідувану єврейську громаду тієї держави, і Роман Рахманний, що пише про Україну. Ледве чи доводиться зайвий раз говорити про широкоюсяжні контакти Р. Рахманного з Україною. Звідти він дістає самвидавні матеріали, і в нашому числі за лютий ми друкували зразки їх, а його власні писання так само підпільно попадають у Советський Союз. Так, наприклад, зовсім недавно українського вчителя із Криму Михайла Масютка судили за «розповсюдження буржуазно-націоналістичної літератури із-за кордону», особливо ж — за статті Романа Рахманного. Сам Рахманний називає це «обміном уздовж п'ятдесятої паралелі»³⁴.

Зрозуміло, що така активність українського журналіста за кордоном неминуче викликала реакцію советських середників масової інформації. Цю реакцію важко було б схарактеризувати одним словом «негативна». Советська преса з цього приводу звучить радше стурбовано. Як і в багатьох подібних випадках, преса советської України відрізняється від російської преси низькопробністю свого полемічного стилю та емоційністю аргументації. «Радянська Україна» та «Літературна Україна» дають характерні зразки такої полеміки. Звернемо увагу лише на деякі статті такого роду. «Літературна Україна» з 12-го листопада, 1965 року, помістила статтю Івана Ткачука «Патріоти із чужого підворіття». Мало кому проте відомо, що цю характерну статтю опублікувало, переклавши для урядового користування, Міністерство торгівлі США³⁵. Серед багатьох прізвищ української національної еміграції названо тут також Романа Рахманного, при чому неправильно розкривається його псевдонім: Романа Олійни-

32. *Commentator*, November, 1966.

33. *The London Free Press*, January 30, 1971.

34. *Commentator*, April 1968.

35. "Certain of Ukrainian nationalist emigrés denounced as enemies of the Ukrainian people", by Ivan Tkachuk, USSR, *Clearinghouse for Federal Scientific and Technical Information*, Washington D.C. 20443, December 16, 1965.

ка плутають із Григорієм Олійником, який свого часу редагував у Харкові прони́мецьку газету «Нова Україна» (згідно із І. Ткачуком). «Літературна Україна» від 1-го серпня 1969 року надрукувала статтю Дмитра Павличка «Фальшиві клейноди» і її передрукували негайно ж «Вісті з України» у серпневому числі цього ж року. Те ж саме вищезгадане американське Міністерство торгівлі переклало у своїх бюрах технічного перекладу і розповсюдило серед урядових департаментів ще одну статтю із «Літературної України»: «На бойовому посту: про одного письменника, що опинився по тамтой бік барикад». Йдеться про Івана Дзюбу. Описуючи товариство, в якому той, мовляв, опинився, Любомир Дмитерко згадує також про Р. Рахманного. Знову наводяться неправильні дані, що він — Григорій Олійник, колишній редактор харківської «Нової України» (помилка ця, можливо, навмисна). Л. Дмитерко знаходить у статтях Р. Рахманного, що тому сподобалася «марксистська фразеологія Дзюби як нове вдале прикриття».

Попадає прізвище канадсько-українського журналіста також на сторінки солідних київських публікацій. «Вісник Академії Наук Української РСР», ч. 2, 1972, публікує чималу статтю кандидата історичних наук Р. Г. Симоненка. Цей автор обирає надто сучасну — як на історика — тему: «Український буржуазний націоналізм — знаряддя сучасного антикомунізму». Свого часу Р. Г. Симоненко побував у Канаді і, зокрема, працював науково в бібліотеці МакГільського університету. У своїй статті він виявляє добрі знання про участь українських емігрантів у робітничо-фермерському русі в передвоєнній Канаді. І в той же час, пишучи про сучасників, він вдається до таких «наукових» оцінок: «Славослів'я навколо І. Дзюби, В. Чорновола, С. Караванського було таким непристойним, що викликало ревності у горезвісного і самозакоханого Р. Рахманного, який сам волів бути в центрі уваги буржуазно-націоналістичної «громади»³⁶. Згадаймо при цьому протилежну думку Л. Дмитерка, цитовану вище, і згадаймо, під якою маркою надруковано статтю, що опускається до такого стилю. При цьому всьому стаття Р. Г. Симоненка дійсно багата на фактичний матеріал, чим вона й відрізняється від статей принагідних авторів, письменників чи публіцистів.

Із російськомовної преси московський журнал «Новое время» також писав про Романа Рахманного у легкому пропагандистському стилі. Зате «Комсомольская правда» і «Літературна газета» іноді трактують його серйозніше. Ось стаття В. Большакова «Очерки с идеологического фронта». Ящик Пандори із характерними підзаголовками «Как это делается» та «Середини нет»³⁷. Називаючи на самому початку Р. Рахманного «одним із лідерів української націоналістичної еміграції», В. Большаков знаходить відправну точку для своїх міркувань у тому ж самому «Відкритому листі до українських літераторів УРСР, що прагнуть зберегти «собори душ своїх». На відміну від Павличка, автор цей не мняється і не твердить, що лист «припадково потрапив» до нього. В. Большаков називає цей лист «весьма любопытным» і присвячує йому майже цілу газетну шпальту, протиставляючи інтернаціоналізм націоналізмові. При тому ж він, у ці-

36. *Visnyk Akademiji Nauk Ukrainjs'koji RSR*, No. 11, 1972, p. 49.

37. *Komsomol'skaja pravda*, August 20, 1970.

лому, правильно пояснює саме коріння націоналістичної аргументації: «... найважливіше у всіх буржуазних націоналістів... приналежність до одної національності, братство по крові...» І хоч далі він робить усе, щоб розбити таку тезу, згадаймо, що київські автори не роблять навіть цього: вони пояснюють поведінку націоналістів ворожим ставленням до сionізму. Слабкість такої аргументації для західного читача очевидна, якщо взяти на увагу, що сучасна прогресивна суспільно-філософська думка на Заході не вважає СРСР за соціалістичну країну (дехто з націоналістів, щоправда, так вважає). А свої висновки до розділу «Как это делается» В. Большаков міг би тепер, можливо, доповнити нашими спостереженнями про те, як еміграційний журналіст може вдало проникнути у чужомовну пресу (див. вище).

Писала про Р. Рахманного також московська «Литературная газета»³⁸. У статті Віталія Дончика і Наталії Мазепи «Банальные откровения господина Яромолинского» дається критика книжки того літературознавця³⁹. Розкритикувавши закордонне російське літературознавство в особі А. Яромолінського, автори статті переходять до закордонних українців. Про серйозність аргументації у цій частині статті свідчить хоча б таке твердження: «буржуазні літературознавці вперто просувають тезу, що ніби-то примусово створено 1932 року Спілку радянських письменників України». Згадуючи про журнал «Сучасність», згадують і вони про статтю Романа Рахманного в ч. 1 за 1970 рік — «Поезія міжвоєнного покоління». Не подобається авторам твердження про «європеїзм української нації», а з тим і української літератури (наче б то європеїзм — це не той же інтернаціоналізм, тільки з іншим складом членів інтернаціонального «клубу»).

Советські критичні та полемічні статті про Романа Рахманного можна доповнити еміграційною комуністичною і «об'єктивною» пресою («Нарешті без маски» «Українські вісті», Нью-Йорк, 25-го липня, 1968; «Нові обрії», ч. 1 і ч. 3, 1970; ч. 2, 1972). Їхні оцінки неоднакові. «Нові обрії», наприклад, визнають, що «він уміє стати на позицію свого неукраїнського супротивника...» (Це — про доповідь Р. Рахманного «Жива Україна», що її він виголосив на громадському зібранні КУК 4-го травня, 1969 року, в Торонті. Дивись також у книжку «Жива Україна», Мюнхен-Монтреаль, 1969).

Зацікавлення советської та закордонної комуністичної критики творчістю Романа Рахманного опирається якраз на тих статтях, що їх Р. Ільницький («Сучасність», ч. 2, 1981) не зараховує до найцікавіших у творчості нашого автора. Можна тепер засумніватися у такому категоричному висновкові, ось хоч би розглянувши ще чужомовну критику на останню англомовну книжку Р. Рахманного *"In Defence of the Ukrainian Cause"*, ed. by Stephen D. Olynyk, North Quincy, Mass., 1979.

«Ця книжка обов'язкова для кожного, хто хоче зрозуміти Советський Союз, особливо в тому, що стосується його політики по відношенню до національностей інших, ніж російська, і які складають більше половини

38. *Literaturnaja gazeta*, No. 5, 1973.

39. A. Jarmolinsky, *The Russian Literary Imagination*, New York, 1971.

його населення», — пише Стівен Давидович⁴⁰. Проф. Василь Дмитришин підкреслює: «Рецензент вітає появу цього тому з двох причин. По-перше, він вичерпно трактує національну проблему в СРСР, якої жоден радянський лідер — від Леніна до Брежнєва — не зміг розв'язати. По-друге, провал зусиль Кремля — завоювати українців на свій бік (як і інші національності) дає заходові могутній важіль у його стосунках із СРСР»⁴¹. Авторка Зоня Кейван підкреслює таке⁴²: «Розглядаючи ці статті із погляду сьогодення, бачимо, що Р. Рахманний часто йшов на крок попереду інших журналістів, які співпрацюють із англomовними засобами інформації. . . 1972 року він написав про хитку позицію Петра Шелеста. . . і через кілька місяців після того Шелеста справді відсторонили від влади. Рахманний — це перший у Канаді журналіст, який почав писати про Святослава Караванського і Вячеслава Чорновола». Додамо від себе, що він перший звернув увагу на таємні суди у Львові, що відбулися восени 1965 року⁴³.

Д-р Їржі Шквор пише з приводу появи книжки Р. Рахманного: «Збірка есеїв Рахманного цінна не тільки для тих, що хочуть пізнати політичні цілі «вільної України», але й зацікавить усіх, хто визнає засади гуманізму і хто студіює новочасну історію вихідців із Середньої Європи»⁴⁴. З ним погоджується Маркус ван Стан⁴⁵: «Книжка може дечому навчити канадців,» — пише він. Влад Георгеску з іншого боку підходить до справи: «Рахманний, який пропагує «оборону української справи», ясно доводить, що в советській імперії є люди, які воліли б капіталістичну альтернативу замість усякого «третього шляху»⁴⁶. Як не дивно, ця оцінка антикомуніста співпадає з оцінкою тих, що вважають українських націоналістів ворогами соціалізму.

Песимістичною ноткою закінчує свою рецензію Пітер Ферріс⁴⁷: «Останній шанс на незалежність Україна втратила 1941 року. . . І вся ця сума історія стає ще сумішною, коли бачимо мужні зусилля автора — утримати в еміграції ідею української самостійності. . . Старіючі патріоти чіпляються за рештки надії, старіючі уніформи любовно зберігаються для майбутніх баталій, які ніколи не прогримлять».

Але за підсумок до цього огляду візьмемо слова проф. Кеннета С. Фармера, який про згадану англomовну книжку Р. Рахманного пише: «Інформація Рахманного про Україну завжди була акуратною, глибокою, своєчасною; просто дивовижно, яку розгалужену мережу першоджерельної інформації він має у своєму розпорядженні. . . Цей том — хоч це й не наукова праця — стане в пригоді вченим, які цікавляться українським націоналізмом»⁴⁸.

Свідченням того, що проф. Фармер не помиляється, може стати хоч би й книжка підрежимного польського дослідника Тадеуша Пльонковсь-

40. *Canadian Defence Quarterly*, vol. 10, No. 2, 1980.

41. *Russian Review*, vol. 39, No. 4, 1980.

42. *The Edmonton Journal*, August 2, 1980.

43. *Commentator*, No. 11, 1966.

44. *Proměny*, 17/3, 1980.

45. *The Toronto Sun*, June 19, 1980.

46. *Problems of Communism*, July-August, 1980.

47. *The Winnipeg Free Press*, February 28, 1981.

48. *Slavic Review*, vol. 40, No. 3, 1981.

кого. Розслідуючи обставини смерті генерала Кароля Сверчевського, автор посилається на статтю Ромена Д'Ора (він же — Р. Рахманний) «Незнаний фронт», що її швейцарська «Ді Вельтвохе» помістила 12-го листопада, 1948 року. Т. Пльонсковський цитує Ромена Д'Ора декілька разів і визнає, що він точний у багатьох деталях⁴⁹.

Це твердження може стосуватися усієї творчості Романа Рахманного-Олійника. Ця думка автора статті, — як читач переконався, — є одним з небагатьох відхилень від принципу, що ліг в основу есею: уникати написання рецензії на всі попередні рецензії.

Перше ж завдання цієї статті — зосередити увагу дослідників на потребі комплексного вивчення української закордонної публіцистики. Наскільки важке це завдання — про це свідчать хиби і недотягнення цієї експериментальної розвідки.

Володимир МОШИНСЬКИЙ

АНОТАЦІЇ ДО РЕЦЕНЗІЙ ВШ. ПАНА К. КРУПСЬКОГО НА КНИЖКУ ГЕНРІ ТРОЯТА «ЖИТТЯ ГОГОЛЯ»

Десь у вересні місяці 1978 року потрапила мені до рук 7-8 книжка «Визвольного Шляху» за 1978 р., в якому я декілька разів містив свої статті на різні теми. Читаючи цю книжку, я натрапив на рецензію п. К. Крупського, який досить часто виступає у пресі з рецензіями на різні книжковинки, що з'являються на книжковому ринку в англійській мові. В більшості ці рецензії цікаві, гарно опрацьовані, а головне — дають можливість людині, яка не має змоги стежити за цікавими новинками на книжковому ринку, звернути на них увагу і прочитати те, що поручає рецензент. Я гадаю, що за це п. К. Крупському належить з боку читачів, які цікавляться новинками про книжки в англійській мові, вдячність. Я також зацікавився однією рецензією, перечитав її декілька разів і відчув, що, на мою думку, тут не все в порядку!

В останніх декількох роках у нас заіснував якийсь нахил уловлювати, або вірніше — намагатися перетягнути з чужої літератури до української «мертві душі»; намагатися довести, що даний письменник або артист-малляр є український письменник або український маляр!

Кажуть, наприклад, про І. Репіна: «цеж українець, цеж наш маляр!» А які докази? Правда, він намалював «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» і «Вечерниці»? Але він же намалював багато більше на російські і на більш поважні теми, як, для прикладу, «Вбивство Іоаном Четвертим Грізним сина», на яку, глядячи, люди з глузду з'їжджали, бо так І. Репін передав трагедію цього вчинку. Не пам'ятаю, в якому році, — здається, що в 1912, — студент московського університету в Третя-

49. T. Płaskowski, *Życia akord oststni*, Warszawa, 1979.

ковській галерії в Москві, де знаходиться ця велика картина й досі, кинувся з ножом і порізав її. Потім під доглядом самого Рєпіна її реставрували.

І. Ю. Рєпін написав дуже цікаву книжку про своє життя під наг. «Далькое-близкое», в якій говорить, що він росіянин і ніде не заявляє ані одним словом, що він українець!

Теж хотять пропхати А. П. Чехова в українські письменники, бож він декілька слів сказав про українців або вивів в «Человек в футлярі» одного гімназіального вчителя українця! . .

А Гоголь — та він же є наш, бож написав «Вечори на хуторі під Диканькою» з українською тематикою! . .

А може й Леся Українка є еспанською поеткою, бож вона написала так чудово-талановито «Кам'яний Господар», тай ще декілька п'єс з еспанського життя!

Гадаю, що тільки ті письменники або артисти-малярї є українцями, які заявили себе українцями! І було багато українських письменників, сучасників Гоголя, які заявили себе українцями. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Гребінка та інші, ба — навіть батько Гоголя В. А. Гоголь Яновський!

Починаючи ще із XVII сторіччя, за царя Олексія Михайловича і патріарха Нікона багато українців перейшли на службу московським царям, як виправителі церковних книжок. А за царя Петра I переходить на московську службу знаний науковець Теофан Прокопович, який в той час був ректором Київської Могилянської Академії і в 1707-1709 роках викладав в латинській мові поетику, риторику й філософію! Теофан Прокопович був на той час високим ученим, тому Петро I звернув на нього увагу і взяв його з собою в Прутський похід у 1711 році, а потім викликав його в Москву, згодом у Петербург, де Теофан Прокопович став його найближчим дорадником. З наказу Петра I Прокопович пише трактат про «просвещений абсолютизм» і організує з діячів російської науки «вчену дружину», в яку входили: Теофан Прокопович, Я. Брюс, В. Татищев, А. Кантемір, А. Волинський та інші («Феофан Прокопович» — В. М. Ничик. Москва, 1977).

За Катерини II та Павла I займали посади міністрів та провадили політику деспотизму князь Олександр Андрієвич Безбородько і граф Ілля Андрієвич Безбородько — брати, нащадки старовинних козачих родів! Так багато талановитих українців служать «вірою і правдою» російським царям-гнобителям українського народу!

Так само Гоголь ще з юнацьких років мріяв про службу цареві й російській державі. Про це свідчать його біографи В. И. Шенрок — «Материалы для биографии Гоголя», «Н. В. Гоголь» — Нестор Котляревський і інші, а не «вчинив постанови в своїй душі стати великим письменником», як про це говорить у своїй рецензії п. К. Крупський! Але, чи може взагалі людина в своїй душі *вчинити* таку постанову?! «Але саме надзвичайне, — говорить Н. Котляревський в своїй біографії «Н. В. Гоголь», — в цих мріях юнака немає жодної мови про письменницьку кар'єру. Гоголь настирливо говорить про своє бажання принести людям користь,

зробити їм добро і крім «служби» він не бачить іншого шляху, щоб добитися тої мети, він немов би не хоче зауважити, що в його розпорядженні знаходиться зовсім відмінний дар для служення людям».

Тепер я хочу звернути увагу на деякі помилки в рецензії Вш. пана Крупського, що можуть вплинути на зле розуміння його праці. Примітка: Бабка Гоголя була з роду Лизогуб, старинний козачий рід, а не Лісогуб. Дмитро Прокопович Трошинський (1754-1829, Сов. Україн. Енциклопедія), власник земель і посілостей в Київській, Чернігівській і Полтавській губерніях, був далекою ріднею Гоголів Яновських. Жив в с. Кибинцях, де мав великий двір. Село Кибинці були недалеко від Василевки — маєтку Гоголів. За Катерини II Трошинський не був міністром внутрішніх справ, натомість був він за Олександра I міністром «уділів» (з 1802-1806) та міністром фінансів (1814-1817). Трошинський добре ставився до родичів Гоголя, які часто бували в Кибинцях.

У XVIII сторіччі заіснувала в Московщині мода на влаштування «Кріпацьких театрів», театрів, де акторами були кріпаки. Ця мода в XIX сторіччю кинулася і на Україну. Багаті дідиці й у себе організовували кріпацькі театри. Отже Трошинський, ідучи за модою, вирішив і у себе завести такий театр в Кибинцях та просив батька Гоголя організувати цей театр. Батько Гоголя погодився і зорганізував такий театр. На сцені того театру В. А. Гоголь виставив свої дві комедії «Собака-вівця» і «Простак».

Що пише мати Гоголя (М. И. Гоголь) С. Т. Аксакову: «Іноді експромтом творили комедії й грали їх в Кибинцях в театрі Трошинського збулованим «на дворі». В ньому грали дворові люди-кріпаки, досить добре! Але більше були «благородні» актори — діти В. В. Капніста, іноді і він сам... і ми всі випадково бувши там, — мій чоловік і я». В. В. Капніст, відомий письменник, був близьким сусідом Гоголів.

Сергій Тимотеєвич Аксаков (1791-1859), відомий російський письменник, написав досить багато, але найбільший його твір рахувався класичним і був зазначений на програмах: «Семейная хроніка і Детство і отрочество Багрова внука». С. Т. Аксаков мав 3-х синів — Константина, Івана та Михайла. Вся родина Аксакових були слов'янофіли, а Константин був одним із головних слов'янофілів.

Шановний Рецензент згадує поета Язикова! Хто ж це такий? Це поет Ніколай Михайлович Язиков (1803-1847), син дідиці з Симбірської губернії, дуже активний слов'янофіл. Належав до приятелів Пушкіна, Рилеєва, Жуковського й інших. Був великим приятелем Гоголя, один час жив в Римі в тому самому будинку, де жив Н. В. Гоголь — 126 Via Felicia. Останні роки свого життя провів закордоном, більш усього — в Німеччині. В Німеччині жив разом з Жуковським. Був хворий на сухоти. Помер порівнюючи молодим. Багато його віршів переведено на музику і вони були дуже популярні. Так, наприклад: «Из страны, страны далёкой, с Волги матушки широкой, собралися мы сюда, где пируем пир веселый и за родину мы пьем» та «Пловец». Співалися вони в студентських неревольюційних гуртках Росії на молодіжних вечірках до самої революції.

В рецензії є ще такий абзац: «В Римі жила група російських студентів, яка студіювала на державний кошт різні галузі мистецтва. Гоголь замешкав поблизу студентського гуртожитку й таким чином був з тими студентами в постійному зв'язку».

В цих кількох рядках шановний рецензент К. Крупський виявив повне незнання про цю «групу студентів в Римі». Фактично, було інакше. Після закінчення Академії Мистецтв в Петербурзі, кожен із академістів, що закінчив Академію Мистецтва з золотою медалею, отримував право на поїздку закордон на 4-6 років на державний кошт! Вони називалися «пенсіонерами» і ніколи студентами не були, бо до ніяких шкіл не ходили. Вони були вповні закінченими митцями, і тільки вдосконалювали свої знання закордоном в Італії, Франції та в інших країнах Західної Європи. Так, наприклад, І. Рєпін мав від Академії поїздку закордон і жив в Парижі, де прожив два роки замість чотирьох, потім кинув Францію і повернувся в Петербург, вважаючи, що у Франції нема що робити!

Пенсіонери не жили в гуртожитку, а по приватніх помешканнях, тому, що кожен із пенсіонерів шукав собі відповідних помешкань, де він міг би працювати, мати відповідну студію. Іноді вони жили разом по дві-три особи. Місцем, де сходилися мистці-пенсіонери був «трактир» під назвою «Лепре» («Заяць») в Римі. Там вони здебільша і харчувалися та отримували від урядовця-наглядача над мистцями-пенсіонерами «векселя» (чеки). В час перебування Гоголя в Римі таким урядовцем від російського уряду був Кривцов. Російський видатний критик Володимир Васильєвич Стасов у своїй статті «Мистець В. І. Штернберг» (великий приятель Т. Г. Шевченка, з яким він один час жив, коли разом ходили до Академії Мистецтва) подає уривок з листа Штернберга: «Лепре» (Заяць-трактир) в Римі! При цьому слові добре запахло! Пора туди скоро. Полудень — це магічне слово, яке так турбує серця й шлунки моделей і митців у Римі. За російським столом у «Лепре» ще пусто, але ось починають сходитися: Орлов, Раєв, Тиранов, Шамшін, Ломтев, Сократ (Воробйов) та Бродовський; потім йдуть: Зав'ялов, Піменов, Сомов, Шурупов, Мещерінов (нова особа, молодий чоловік, любитель всіх галузів мистецтва, але особливо скульптури та краєвида) і так далі».

Що пише далі критик Стасов: «І ось, Штернберг дивився на Італію, як і всі його товариші тоді дивилися: бідно, темно, короткозоро, обмежено. Він не бачив в Італії нічого крім кольорової декорації. . . Яка ж різниця! Наш (Олександр Андрієвич Іванов). Цей чоловік так мало цінований, навіть до цієї пори, бачив глибше і далі за своїх товаришів по мистеву, далі і від самого Гоголя, якого обожнював безпосередньо і перед яким падав навколішки, як перед поганським ідолом. Все своє, поки перебував в Римі, він вкерть був захоплений тільки однією картиною, яку малював, до того ж релігійною».

О. А. Іванов малював свою картину (величезну картину) «Явлення Ісуса народу» впродовж 20-ти років! Гоголь і Іванов були друзями, обидва були містиками. Гоголь часто відвідував студію Іванова і там відбувалися душевні розмови друзів! У 1857 році (Іванов малював з 1837 до 1857) вищезазначену картину Іванов закінчив і виставив в Римі. «Мистці всіх країн,

які в той час перебували в Римі, з захопленням хвалили цей твір — і це були самотні солодкі хвилини Іванова!» — пише в своїй статті про Іванова А. І. Герцен.

Іванова настирливо кликали їхати в Росію і він вернувся в квітні 1858 р. Почалися в Петербурзі інтриги проти Іванова, але врешті-решт 29-го червня 1858 року президент Академії мистецтв, графиня Строганова, себто экс-велика княгиня Марія Ніколаєвна, викликала Іванова до себе й повідомила його, що йому призначено 10.000 рублів нагороди і 2.000 рублів щорічної пенсії та бажає знати, чи задоволений він? Іванов, не дивлячись на свою соромливість, не поспішав прийняти пропозицію і відповів, що хоче обміркувати запропоноване!

На другий день 30-го червня кур'єр знову приїжджає до Іванова і каже, що президент Академії «викликає» його до себе. Іванов прибув до канцелярії президента Академії, очікує три години в передпокою і нарешті виходить граф Строганов (чоловік княгині Марії Миколаєвни) і наказує, щоб Іванов звернувся за кінцевою відповіддю до Адлерберга. Іванов не пішов до Адлерберга, — йому було досить і одного передпокою! Огірчений поплентався до одного знайомого, ввечері він почув себе зле, опівночі об'явилися у нього ознаки холери, а вночі його вже не стало. Ранком з'явився післанець з пакетом, в якому повідомляли мистця, що йому «дарується» 15.000 рублів і «орден св. Володимира 4-ої степені» (стаття А. І. Герцена: «А. А. Іванов»).

Не тільки Академія Мистецтв виражала мистців-пенсіонерів в Італію, але також багатій Демідов, а особливо ж і «Общество поощрения художникам», яке відіграло велику роль в розвитку культури в Росії. Це товариство стало наче б то конкурентом в співдії до Академії Мистецтв. «В один чудовий листопадовий день 1821 року зібралися в домі князя Івана Олексієвича Гагаріна, що є на Мойці і ріг Зимній канавки п'ятеро ініціаторів створення ще небувалого досі в Росії товариства — воно буде назване: «Общество поощрения художникам». Більшість з-поміж зібраних були знатного походження, люди видатні і по службі: Кікін — полковник в резерві, А. Дмитрієв-Маманов-Флігель — ад'ютант, А. Кіль, що зробив грав'юри для великого князя Ніколая — «уніформи російської армії», та Ф. Шуберт — генерал от інфантерії, видатний вчений, геодезист, топограф, астроном. Була присутня і відома Семенова, що залишила сцену, ставши дружиною господаря дому Гагаріна (Г. Леонтьєва-«Карл Брюлов»)!

Про перехід Гоголя на римо-католицизм і що над цим працювали польські католицькі священики ордена «воскресенцев», то Н. Котляревський подає досить велику виписку зі статті проф. А. А. Кочубинського: «Будучим біографам Н. В. Гоголя» («Вестник Європи» — 1902). Я зачитую тільки останні рядки з тієї досить великої розміром виписки: «Він (Гоголь) дійсно починав тоді «працювати внутрішньо», але любов до Риму була у Гоголя всеж таки симпатією *естетичною*, в чому нас може переконати його оповідання «Рим», написане приблизно у той же час (1839). Характерно також, що в ті ж дні, коли Гоголь інтимно вів бесіду з «воскресенцями», він працював над переробкою «Тараса Бульби» — цього

боевого епоса козаків, що воювали з поляками і католицизмом. А раніше в цій же виписці проф. Кочубинський каже, що «Гоголь був хитрий і собі на умі»!

Шановний рецензент п. К. Крупський пише, що Гоголь ніколи не захоплювався Росією! Я не знаю звідки п. Крупський узяв це? Я думаю, що для того, щоб твердити це — треба мати якісь докази! Я гадаю, що рецензент помиляється в своєму твердженні! Візьмемо, для прикладу, «Твори Н. В. Гоголя», видання тринадцяте, редакція П. С. Тіхонравова, том п'ятий з 1896 року. Там на сторінці 102 є стаття: «Нужно любить Росію» (з листа до гр. А. П. Г. . . . му). Гоголь пише в цьому листі: «Подякуйте Богові перш за все за те, що ви росіянин. Як тільки росіянин полюбить Росію, полюбить все, що є в Росії! До цієї любови провадить нас тепер сам Бог!»

А в «Авторській сповіді» Гоголя є декілька місць, де автор говорить про любов до Росії! Візьмим хоч би це: «Я не знав ще тоді, що тому, хто забажає істинно чесно служити Росії, треба мати дуже багато любови до неї, яка проковтнула всі інші почування!» А раніше Гоголь говорить, що «сам автор переконався, що пишучи свої твори, він виконує власне той обов'язок, для якого він є покликаний на землю, для якого власне дані йому здібности й сили, і що, виконуючи його (обов'язок), він служить у той же самий час також державі своїй, як би він дійсно знаходився на державній службі».

Я хотів би ще зупинитися на одній із статей Гоголя, що знаходиться в тому ж 5-му томі з 1896 року. На сторінці 41 є стаття «О лиризме наших поэтов» (лист до Жуковського). В цій статті Гоголь виявляє свої погляди і відношення до Росії та виявляє себе не тільки яскравим монархістом, але й великим російським патріотом! Гоголь у цій статті пише: «Я сказав, що два предмета викликали в наших поетів цей ліризм, близький до біблійного, перший з них — РОСИЯ. При одному тільки цьому імені якось то зразу поширюється далі його «кругозор», все стає цікавіше та ширше, і він сам ніби-то «одягається» величчю, становиться багато вище звичайної людини! . . . заговорить Державін про Росію — чуєш в собі надприродну силу, і ніби то сам дишаєш величчю Росії! Одна звичайна любов до вітчизни не дала б сил не тільки Державину, але навіть Язикову висловлюватися так широко і урочисто кожний раз, де б не торкався він Росії».

(Далі буде)

Некрологи

Із великим смутком повідомляємо членство ОУН і українське громадянство, що 27 серпня 1985 року в Ебензее, Австрія, після важкої недуги помер провідний член Організації Українських Націоналістів, один з найстарших її членів

сл. пам. д-р МИХАЙЛО ШЕВЧУК

член Головної Контролі ОУН, заслужений член Служби Безпеки ОУН, член Теренового Проводу ОУН і довголітній політичний в'язень під час польської та німецької окупацій.

Покійний народився 4 січня 1908 р в Західній Україні. Походив із патріотичної родини. Два його брати — Василь і Ярослав також належали до Українського Визвольного Руху ОУН. Брат його о. Василь, псевдо Кадило-Пластун, військовий капелан УПА, був засуджений поляками на кару смерті і розстріляний 12 вересня 1948 р. на підвір'ї рясівської тюрми.

Покійний Михайло уже в заранні своєї юности включився у революційно-визвольну боротьбу українського народу. Будучи учнем гімназії в Дрогобичі, належав до конспіративної «Організації Вищих Кляс Української Гімназії» (ОВКУГ). Приїхавши до Львова студіювати медицину вступив до підпільного «Союзу Української Націоналістичної Молоді» (СУНМ), належав до Української Військової Організації (УВО), а від 1929 р., від початку існування ОУН стає її відданим членом аж до своєї смерті.

За польської окупації Покійник кількакратно був арештований поліцією, а також скривався перед нею, яка часто за ним шукала.

Перед початком Другої світової війни полякам вдалося його заарештувати і запроторити до концентраційного табору Берези Картузької, з якої по розвалі Польщі з підірваним здоров'ям відстався з неї. Після проголошення відновлення Української Державности Актом 30 червня 1941 р., активно включається в державне будівництво. З часу ув'язнення УДП та масових арештів членів ОУН, Гестапо арештує його в Криниці і відставляє до тюрми «Монтелюпіх» у Кракові, а потім вивозить до концентраційного табору в Авшвіці, а відтак до табору в Ебензее, звідки по розвалі націонал-соціалістичної Німеччини 1945 року опиняється на волі.

В Ебензее, Покійний як лікар, був призначений директором шпиталю. Він своєю дбайливою лікарською опікою врятував життя багатьом виснаженим, тяжко хворим в'язням. Будучи ще лікарем в'язничного шпиталю в КЦ Авшвіц він наражував своє життя на велику небезпеку, рятуючи в'язнів від неминучої смерти. В'язні, яким удалося пережити страхіття концтабору, з великою вдячністю згадують особливо жертвенну допомогу лікаря «Міська».

Покійний, не зважаючи на підірване тортурами Гестапо здоров'я, включається в організаційну працю ОУН, у тому до особливих завдань Провідника ОУН Степана Бандери та Служби Безпеки ОУН. Деякі роки працює у бюрі Голови Проводу ЗЧ ОУН сл. пам. Степана Ленкавського.

Покійний належав до Теренового Проводу ОУН. Як лікар, був членом Управи Української Медичної Харитативної Служби в Австрії. Покійний усе своє життя посвятив ідеї визволення своєї Батьківщини.

ОУН утратила високоідейного, одного з найстарших своїх членів, який належав до оточення Степана Бандери, Степана Ленкавського, Степана Охримовича, сотника Юліяна Головінського, Ярослава Стецька, Івана Габрусевича, Зенона Коссака, Миколи Климишина, Миколи Лебеда, Василя Біласа та інших визначних членів ОУН, які творили українську революцію.

Визвольна праця Покійного та пам'ять про нього житимуть у серцях тих, які його знали, користали з його жертвенної допомоги, які довгі роки з ним співпрацювали.

Провід ОУН складає найщиріше співчуття усій Родині, зокрема братові Ярославові з дружиною Дарією, його замужнім дочкам —

Оксані Рошецькій та Наталці Мартинюк і членам їх родин, які живуть у США.

Похорон відбувся 30 серпня 1985 р. в Ебензее.

Хай чужа земля буде Йому легкою!

Вічна Йому пам'ять!

П Р О В І Д
Організації Українських Націоналістів (ОУН)

Ділимося сумною вісткою з друзями упівцями та всією українською громадою, що 14-го червня 1985 року, у шпиталі у Вінніπεгу, Ман., на 71-ому році трудолюбивого життя, відійшов у вічність член нашого Товариства

сл. пам. **МИХАЙЛО БАНЯС-ГРИЦЬКО**

Народжений 2 листопада 1914 року в селі Колодниця Стрийського повіту, був від юнацьких років активним членом революційного підпілля ОУН, в 1939 році брав участь у боях за державну незалежність Карпатської України, згодом організував і виконував сміливі бойові акції у підпіллі за російської окупації до 1941 року та пізнішої німецької до 1944 року у постійній тісній співпраці з відділами УНС і УПА. В дальших роках був надійним охоронцем і — можна сказати — добрим опікуном Провідника ОУН Степана Бандери та Його родини. — В Канаді, працюючи у Вінніπεгу, від 1948 року до останніх днів свого життя, був завжди провідним патріотом-націоналістом, суспільно-громадським і політичним діячем.

Тлінні останки Покійного спочили на українському цвинтарі Всіх Святих, 17 червня. В останню дорогу супроводжала Друга Михайла дуже численна українська громада, похоронні відправи служили 4 священики, було багато вінків, над могилою і на поминках прощали Його представники численних організацій та інституцій, до яких Михайло належав.

У глибокому смутку залишилася дружина пані Ольга, сини Любомир та Іван, дочки Марта й Марійка, внуки Віра, Оксана, Роман.

Горем прибитій Родині — найщиріші вислови глибокого співчуття, а Дорогому Другові МИХАЙЛОВІ-ГРИЦЬКОВІ — ВІЧНА І СЛАВНА ПАМ'ЯТЬ!

Головна Управа
Т-ва к.в. УПА в Канаді

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.